

Tragedija mira, 1925.

Sadržaj

Predgovor prevodioca

Predgovor pisca

Prvi dio

Tmurna zora mira

I. Bajunete i ideja

II. Govori i misli Clemenceaua

Drugi dio

Pariški kongres

I. Rajna

II. Novo djetinjstvo svijeta

III. Amerika i čudo sv. Januara

IV. Odsutni, a ipak prisutni: Rusija i Njemačka

V. Izljev

VI. Korijen zla

Treći dio

Ugovori

I. Amerika i pitanje mora

II. Garancije

III. Reparacije

IV. Ugovori od paučine

V. Obrnuta Austro-Ugarska

VI. Poljska i Rusija

VII. Protektorat nad svijetom

VIII. Realistička politika

Četvrti dio

Pobijeđeni i pobjednici u haosu mira

I. Evropa poslije dvije godine mira

II. Amerika i pitanje mora

III. Rat i mir na Washingtonskom kongresu

IV. Veza

V. Njemačka i njezina otkupnina

VI. Rat i bogatstvo

VII. Dugovi

VIII. Triumfi evropskog imperijalizma: nezavisnost Egipta

IX. Zamršenost istočnog pitanja

X. Triumfi evropskog imperijalizma: Turski protuudarac

XI. Nerazrješivi čvor reparacija

XII. Sizif

XIII. Novi rat

Peti dio

Prvi govor gluhim

Uvod

I. Samoubojstvo sile

II. Vječna prošlost

III. Kult ognja

IV. Najuzvišeniji cvijet istorije

V. Ni Hrist, ni Antihrist

VI. Povratak barbara

VII. Vodena bolest novca

VIII. Bezglava pobjeda i Barabin čas

94(4)"192/
199"

Узедено у нови инвентар бр. ~~266~~
1 јануара 1925 год.
Београд.

GUGLIELMO FERRERO

TRAGEDIJA MIRA

OD VERSAILLES-A DO RUHR-A.

S ITALIJANSKOGA PREVEO :

DR. MILOŠ MARTECCHINI

82411

1925.

Sva prava pridržana.

Geniju

Guglielma Ferrera

posvećuje prevodilac.

Guglielmo Ferrero, čije najnovije djelo pružam ovdje u prevodu našim čitateljima, jest jedan od današnjih najvećih i najsnažnijih duhova latinske rase, koji svojim oštroumljem i kritičkim okom, te dubokim poznavanjem svih evropskih socijalno-političkih prilika već više decenija upozorava cijelu Evropu na kobne posljedice njene ludačke politike, koja ju je kroz posljedne godine vukla u ponor, da ju konačno dovede do strašnog svjetskog rata, do potpunog uništenja ogromnih materijalnih i moralnih dobara evropske kulture i civilizacije.

U ovoj će knjizi čitaoci upoznati ono zdvojno nastojanje čovjeka, koji iskreno ljubi čovječanstvo i njegove stoljetne kulturne tekovine, da osvijesti Evropu i da je izvuče iz njenih zabluda, kako bi u posljednjem času prihvatila stara načela morala, pravde i poštenja, da se ne stvori potpuna anarhija, koja bi mogla biti sudbonosnom za sadašnjost i budućnost cijele Evrope. U ovom je djelu pisac iznio svoja razmatranja o svim problemima sadašnjosti, koji muče Evropu, i o svim važnijim događajima, koji su se odigrali nakon svršetka svjetskog rata. Pariški kongres, Rajna, Ruhrsko pitanje, aveti Rusije i Njemačke, mirovni ugovori, Amerika i pitanje mora, garancije, reparacije, Washingtonska konferencija, ucjena Njemačke, ratni dugovi, evropski imperijalizam, neovisnost Egipta, istočno pitanje, vodena bolest novca, protuudarac Turske, opasnost novog rata, svi su ovi događaji i problemi prikazani u svojoj potpunoj realnosti sa jednim kritičkim promatranjem, kako je to samo kadar da napiše jedan autor onih veličanstvenih djela kao što su to „Veličina i propadanje Rima“,

„Stara i nova Evropa“, „Uspomene i ispovijest jednog svrgnutog vladara“ „Mlada Evropa“ i t. d.

Držim, da ću ovom knjigom izaći u susret željama svih naših intelektualaca koji traže sočnu duševnu hranu i ozbiljno, duboko razmišljanje o svim ekonomsko-socijalno-političkim problemima sadašnjosti, jer ozbiljnost je ipak i u današnjim djetinjastim vremenima ona ljekovita biljka, za kojom najviše čezne svaki istinski intelektualac, koji ljubi svoj narod i svoju rođenu grudu.

Vrlo mi je ugodno da na ovom mjestu mogu da iskažem vrlo poštovanom gosp. Guglielmu Ferreru svoju najsrdačniju hvalu, što me je svojim ljubeznim pismom ovlastio na izdanje ovog prevoda, pa sam uvjeren da mu ovim iskazujem i zahvalnost svih naših čitatelja.

U Zagrebu, mjeseca maja 1925.

Dr. M. Martecchini

Predgovor.

Ova je knjiga pisana za one, koji hoće da svoj duh hrane krepkom hranom, a ne brbljarijama i riječima. Da li ovakvih ima mnogo ili malo, ne znam. Htio bih da ih bude mnogo; ali i ako ih bude malo, držat ću da mi je trud obilno nagrađen, utrošivši ga za izabrane duhove. Evropa umire od intelektualne iznemoglosti. Svjetiljka misli se gasi. Nekolicina njih, koji posjeduju još malo ulja, kojim se hrani dragocjena svjetiljka, dužni su da ju podržavaju na životu i ako se time zamjeravaju mnoštvu fabrikanta bengalske vatre, koji bi onu čistu i jasnu svjetlost htjeli zamijeniti sa svojim vatrometima.

Ova se knjiga sastoji od članaka otštampanih u „Secolo“, kojima je pridodan „Prvi govor gluhima“ djelomično objelodanjen u „Illustration“, u „Revue Universelle“, u „Hearst's Magazine“, a djelomično još neizdan, te od nekoliko dugih, također neizdanih dijelova jednog dnevnika mira. Ipak se nadam, da ne će biti komad papira pun mrvica, sličan onima, koji se vrlo često pružaju užurbanim čitaocima naših dana, nego jedna knjiga, u kojoj su pojedini eseji po mogućnosti što čvršće povezani u jednu organsku cjelinu.

Da ih učinim jednom organskom cjelinom, potrebno je bilo često puta da ih skratim, produljim ili da im još po štogod dodam. Predviđanja, koliko ona koja su se obistinila, toliko ona, koja se nijesu obistinila, nijesam taknuo, a člancima, koji su objelodanjeni bili u „Secolo“, naznačio sam datum publikacije, kako bi čitaoci, željni, mogli da uspoređuju posljednji tekst sa prvim.

Bilo je moguće, pa i ne suviše teško, spojiti sve ove radove, odijeljene vremenom i prostorom, u jednu cjelinu, jer su bili povezani jednom jedinom misli kao nekom niti. Držim da mogu bez hvastanja tvrditi, da sam ja, između ljudi od pera u Evropi, bio jedan od vrlo malo njih, ako ne i jedini, koji sam od 1914. pa unaprijed mislio i pisao, ne slijepo slušajući promjenljive utiske događaja i službenu doktrinu jedne stranke ili jedne države, već slijedeći jednu ideju; jednu ideju, koja je, i ako se je širila i jačala malo po malo prilazeći jednoj realnosti silnoj i u vječnoj trzavici, mogla da ju donekle svlada, jer je uvijek ostala ona ista, nebrineći se, da li će biti zlo shvaćena i pogrđivana od protivnih stranaka ili da li će biti zanemarena od promjenljivih zablude javnog mišljenja. Ko bude bez ikakvih predrasuda čitao ovu kao i prošle tri knjige, koje su proučavale neprestano događaje posljednjeg decenija — *Evropski rat, Staru i novu Evropu, Zapiske i ispovijesti jednog svrgnutog vladara* — taj će mi, nadam se, sigurno ovo potvrditi.

Pa baš radi toga morat će čitalac biti spreman da naiđe u ovoj kao i u prošlim knjigama na neki nemir, dapače na neku duboku bol, koja ponovno počinje, koja se obnavlja, koja se pojačava, umjesto da se ublažuje, neprestanim pojavama i iznenađenjima strašnog udesa, kojemu stojimo podvrgnuti već od nazad deset godina. Ali i ova je duboka bol — u neku ruku — jedno iskušenje istine. Pošto sam u svjetskom ratu prepoznao prvu od velikih katastrofa, ka kojoj sam zadnjih godina mira vidio da srlja ona težnja za neograničenom vlašću, koja je svojinom i današnjih vremena, bilo je lako orijentirati se, jer je dovoljno bilo primijeniti doktrinu događajima, okljaštrivši istoriju XIX. vijeka od legenda često dječaćkih, s kojima su je bile stranke krivo prikazale. Ali kakve li tragedije! Ko, shvaćajući, ne osjeća vrtoglavicu kao nad kakvim ponorom?

1914. je izgledalo, barem za čas, kao da Evropa hoće da junački napregne sve svoje sile kako bi našla

svoj spas u jednoj staroj ili novoj doktrini, doktrini stroge mudrosti. Ali dobra namjera nije potrajala dugo. Malo po malo rat je razbuktao sve one pogubne strasti, koje su ga bile i zametnule. „Kimera neograničene vlasti“ — pisao sam god. 1916. — „zabliještala je i latinske zemlje. Mnogi proklinju danas Njemačku, ali sa riječima nejasnim i konfuznim, tako da onima, koji ih dobro shvaćaju, izgleda, da je naprotiv hvale i veličaju. Poslije toliko krvi, poslije tolikih bezboštva i nasilja, mnogi neprijatelji Njemačke još uvijek kolebaju između zgražanja i želje, da je slijede.¹“ I pridodah: „Da se prekali i obnovi“, Evropa će se trebati „sukobiti sa jednim burnim periodom duhovnog nereda i političke anarhije;“ jer će se jedna jedina ustanova izdići „neokrnjiva od svake revolucije i reakcije: a ta je opće pravo glasa . . . suvereno dijete, svojeglavo i nesvjesno, dobroćudno i okrutno, laka žrtva uslijed nedovoljna razuma i uslijed primitivne jednostavnosti strasti, lukavštine i prevare².“

A onda još niko nije niti predviđao, da će monarhistični sistem u Evropi biti oboren!

Poslije ruske revolucije, za vrijeme strašnih iskušenja '17 i '18. godine, kad su iza bahatosti iz '15 i '16 godine nastupili ponovno malodušnost i strah, izgledalo je, da smo opet htjeli poslušati anđela dobrog savjeta. Ali poslije primirja, kao jedan od onih đavola o kojima pripovijedaju sredovječne legende, uvukla se je kimera neograničene vlasti u pobjednike, te učini, da izgubiše potpuno pamet. Pošto su bile oborene evropske monarhije, pošto je bila smrvljena okosnica koja je već od nazad jednog stoljeća podržavala socijalni poredak starog svijeta, pošto su osjećaji i doktrine demokracije i čovječstva, s kojima je rat podržavao svoju žestinu, bili pregaženi od pobjedničkih strasti — uvrjede, pohlepe, ambicije — Evropa se je survala

¹) Stara i nova Evropa, str. 316.

²) Stara i nova Evropa, str. 34-35.

u jednu nemirnu, mučnu, nasilnu i nemoćnu anarhiju. Ko dobro poznaje duboke mane kvantitativne civilizacije, ne može se tome ni čuditi.

„Svi su auktoriteti pali“ — pisao sam 1920. — „i stoga jedina sila upravlja svijetom; sila jedina i gola, ili prikri-vena tek tu i tamo kakvim crvenim dronjkom ili komadićem nacionalne zastave; i upravlja svijetom kako može, u naglim nastupima i trzavicama, bez rasuđivanja, razdirući ga, jer sila je tako slabašna kada je sama i gola! Ne obmanjujte se, ljudi! jedini naslovi auktoriteta, koji još vrijede, jesu željezo i zlato! Sloboda je umrla ujedno sa božanskim pravom. Od vremena do vremena vladati će onaj, koji bude uspjeao da ga za čas poslušaju stotine tisuća bajuneta i koji uspije, da se domogne službenih strojeva, koji štampaju novac. Činjenica će odlučivati pravom, a ne pravo činjenicom! Revolucija je svršila sa svojim naporom: u bjesnilu da poveća silu vladā na štetu auktoriteta, dovela ih je dotle, da su one postale samo čista sila, ništa drugo nego sila, ili promjenljivost, nasilje, okrutnost, sumnjičenje, pohlepa, potkupljivost, oholost, ipokrizija, mržnja, nesposobnost i slabost..... Koliko će još godina proći prije nego li jedan pravedni, čisti, inteligentni i plemeniti auktoritet ponovno zasja Evropom, kao neko plemenito jesensko sunce koje pozlaćuje a ne zaslijepljuje, koje čini da sazrijevaju sočni čokoti a ne presahnjuju životni sokovi, koje će zablistati po nebeskoj vedrini a ne će sakupljati oluje!“

Knjiga, koju podnosim ovdje čitaocima, prikazuje istoriju ove katastrofe i pokušava da pronađe usred ruševina put k poretku, k slobodi i mudrosti, a ne da se pronađe formula za ozdravljenje ili kako se danas kaže, za onu obnovu, koju državnicima dnevno obećavaju narodima za sutra. Zlo je i suviše duboko, da bi se onaj, koji ga poznaje, mogao obmanjivati da bi ga se moglo izliječiti u par go-

¹⁾ Zapisci i ispovijesti jednog svrgnutog vladara, str. 289.

dina i pomoću jednog čudotvornog recepta. Zbrka i nemir u kojima živimo, trajat će još dugo vremena. Vidjet ćemo gdje narodi kolebaju između jedne i druge strane doktrina pa i najsuprotnijih, gdje ruše danas ono što su jučer obožavali, da mu se bace sutra ponovo na koljena. Vidjet ćemo od vremena do vremena gdje demagoštvo, nasilje, dapače i mahnitost preotimlju vlast, gdje oskvrnjuju slobodu i pravdu. U istoriji nastupaju od vremena do vremena generacije, koje, sasvim zaokupljene kakvim osobitim djelom često zaslužnim a kad i kad i slavnim, zaljubljene u svoju inteligenciju i obuzete nadom u jednu novu umišljenu sreću, posve se odalečuju od iskustva vijekova, zaboravljajući na elementarna i vječna pravila umjeća, kako treba vladati sa sobom a kako s drugima. Ali osobito u ovoj dobi, često puta slavnoj drugim zaslugama, Država i Društvo izgleda da padaju ponovno u djetinjstvo. Kad su Grci počeli napredovati sa svojim kolonijama, sa trgovinom, sa umjetnostima, sa svojim filozofijama, sa osvajanjima, sa neprestanim revolucijama njihovih aristokracija, tiranija i demokracija, učinivši darmar u Sredozemnom moru, koje u isto vrijeme poljepšavahu i naobražavahu, egipatski su ih svećenici, gledajući ih sa visoke kule antiknog iskustva i mudrosti, prosuđivali kao „djecu“. Ne događa li se nešto slična i našim vremenima? Upravo tako; jer naša vremena suviše ponosna svojim znanjem, moći i obiljem, hoće da sevladaju a ne znaju više niti što je Država, niti što je načelo auktoriteta i legitimnosti, niti zakoniti poredak, niti ugovor; kako jedna vlada ima postupati da bude slušana, kako da se sama upravlja, kako se ima voditi rat, kako se može sklapati i podržavati mir.

Koliko će dugo trajati ovo stanje u zapadnjačkom kulturnom svijetu, niko to ne može proreći, ali je sigurno da ne će biti vječno.

Kao što se je stari svijet sa Rimljanima poslije svojeglavog grčkog djetinjstva povratio k zrelosti koja zna kako se ima vladati sa sobom i sa drugima, tako će i Evropa jednog dana izaći iz ovog sadašnjeg političkog

djetinjstva, punog naivnosti, zabluda i nerazboritosti. Oni koji nijesu izgubili posve smisao vječne mudrosti; oni koji hoće i u ovo doba anarhije da znaju što je Država, što načelo auktoriteta i legitimnosti, koja je to sila zakonitosti, te kako se sklapa i održava jedan ugovor, oni pripremaju buduću zrelost Evrope.

Firenze, 14. marta 1923.

G. Ferrero.

PRVI DIO

TMURNA ZORA MIRA

Ovaj prvi dio sadržaje jedan kratki govor o miru održan prvih dana mjeseca januara 1919., a koji je bio otštampan malo dana kasnije 14-og u „Secolo“, pod naslovom „Bajunete i ideja“; sadržaje zatim i jedan članak otštampan 7. januara 1919. u „Secolo“ o govoru, koji je bio Clemenceau izrekao zadnjih dana decembra 1918. u parlamentu, o Francuskoj i o miru.

Oba služe kao dokumenti dvaju burnih mjeseci, koji su protekli između primirja i početka zasjedanja mirovnog kongresa, te vrenja i vrludanja javnog mnijenja, koje je započelo tekom tih mjeseci. Ponovno objelodanjujem prvi, jer je ključ cijele ove knjige, pošto sadržaje temeljnu ideju; jedinu koja — po mojem mišljenju — daje smisao čitavoj tragediji zadnjih osam godina i po kojoj se ta može shvatiti: naime, da je svjetski rat svršio sa katastrofom monarhističkog i aristokratskog sistema u Evropi ili da je svršio sa tako neočekivanim i paradoksalnim triumfom francuske revolucije i načela god. '48, da već do tada iole iskusni poznavalac istorije XIX. stoljeća nije mogao a da ne ostane iznenađen i uznemiren. Objelodanjujem ponovno drugi, jer je govor Clemenceau-a jedan vrlo važan dokumenat, na koji frivolna duhovna rastrešenost onih mjeseci nije niti svratila pažnju. Iz njega se jasno razabire, u svom prvom pokretu, skoro da kažem kao odsjev, onaj iznenadni strah od neočekivane pobjede, od kojega je bila zahvaćena francuska revolucija, a koji je obuzeo i onog čovjeka i vladu, koji su upravljali Francuskom, zatim njezin žurni povratak k tradicijama prošlosti: prvi dokaz iznenađenja iznešenih u prednjem govoru.

I.

Bajunete i ideja¹.

Napoleon je definirao francusku revoluciju: „jedna ideja, koja bi bila našla milijune bajuneta.“ Mi bi mogli postaviti naglavce ovaj motto i definirati svjetski rat: milijuni bajuneta, koji traže jednu ideju.“

Jednog jutra, prije dva mjeseca, probudili smo se usred '48. Nije li ono republika iz '48, koja preotimlje maha u srcu Evrope, između dima ruševina njemačkih carstava, sa svojom frigijskom kapom, pučkim haljetkom i suknom, dugom povorkom radnika, koji viču pod skrletnim zastavama? Ona crvena zastava, koja leprša na palači Potsdama i na dvorcu u Schönbrunnu, nije li ona ista, koju pariški radnici, prvih dana marta 1848., dadoše francuskoj republici i koju se ne usudi Alfons Lamartine da razvije nad *Hôtel de Ville*? Ispod ruševina dvaju nestalih carstava ne izlaze li možda na sunce, slobodni konačno, narodi i gradovi, koje je '48-a pokušala da spasi iz ropstva moskovskog, austrijskog i pruskog: Poljska, Mađarska, Česka, Trst? Ne vraća li se ponovno bijeli orao da saviije gnijezdo u šumama poljskim, ne leprša li trobojnica na vrhu Julijskih Alpa? Nijesu li pobjegle dvadeset i četiri dinastije; a vojnici, koji se vraćaju sa bojišta, ne podižu li na svoja ramena opće pravo glasa izvikujući ga vladarem svijeta? U polovici Evrope sazivlje Revolucija ljude i žene, bogate i siromašne, učene i neuke, da iznesu jedan slobodni zakon. Engleska uvada žene u politički život. Belgijski kralj, odmah nakon povratka u svoje malo kraljevstvo, pozva opće pravo glasa, da sjedne na stepenice

¹ 14 januara 1919.

prijestolja. Republika, Ustavotvorna skupština, Opće pravo glasa, Suverenost narodâ, Oslobođenje potlačenih nacija, Uskrsnuće Poljske: svi se ti sni '48-me godine, nakon okrutnog razočaranja kroz sedamdeset godina, konačno ispuniše.

Ali mudrost narodâ nas opominje, da je vanjština varava. Tragični zapletaj protuslovlja, svjetski rat, svršava sa jednim najviše mogućim protuslovljem. Da, svršio je dugotrajni rat između narodâ i božanskog prava, između dinastija i nacija, uslijed kojega je Evropa krvarila od francuske revolucije pa unaprijed. Božansko pravo i dinastičko načelo propadoše ujedno sa carstvom ruskim, austro-ugarskim i njemačkim. Drama, ona velika drama, kojoj je francuska revolucija bila prologom, svršila je; ali na koji način i sa kakvim iznenađenjima! Republika je danas upravo najbučnije pozdravljena od onih naroda, koji je nikada nijesu ni želili. Opće pravo glasa triumfira upravo u času, kada su sve forme reprezentativne vladavine, koje je zapadni kulturni svijet prokušao, diskreditirane kao nikada prije. Pola se Evrope baca u naručaj Ustavotvornim skupštinama iz odurnosti i gađenja, koje im uzrokuju današnji parlamenti. Narodnosti su okrunjene i na prijestolje podignute, iznenada, trideset godina iza kako potišteni narodi bijahu prepušteni, na milost i nemilost njihove sudbine od svijeta, od Poezije, Istorije, Filozofije, stranaka, vladâ; kad im je imperijalizam, bezočniji od ikada, prijetio novim okovima, a socijalizam im savjetovao da traže druga oslobođenja; kada su svi već bili počeli zdvajati.

Narodni i narodnosni princip natjerao je u ovom ratu u bijeg princip dinastički i aristokratski, ali poslije malo manje od pola vijeka, kad je, priznavši se slabim, bio sklopio s njima mir, i poslije borbe započete uslijed jednog posve drugog razloga. Svjetski je rat nastao uslijed izazova, koji dobaciše centralna carstva god. 1914. ruskom carstvu, tom starom savezniku u ratovima protiv Revolucije; zapadne su pak demokracije bile povučene u ovaj „građanski rat monarhijâ“, svaka iz osobitih razloga i interesa,

koje im nije francuska revolucija bila predala u amanet. Pa ipak je sudbina htjela, da su tri mornahije božanskog prava zajedno pale u prah, a s njima i rusko carstvo, koje se je ipak borilo na strani jačoj; sudbina je htjela, da su se zapadne demokracije najedamput i iznenada našle kao pobjednice i to ne samo sa oružjem već i sa doktrinama, od kojih su već dobar dio bile odbacile kao lažne i himerične, i ako ne sa riječima i djelima, a to ipak sa srcem i ravnodušnosti već prema njima. Ne žure li se sada pobijedni da nauče onaj arhaični jezik god. '48., koji su zapadne demokracije već bile skoro zaboravile? Istorija, taj dramaturg pun bujne mašte, pridržavala je za posljedni čin drame, koja je počela sa francuskom revolucijom, jedno od najstrašnijih iznenađenja.

Pa to i jest upravo razlog radi čega sam nemiran i radi čega sam nepovjerljiv. Ali razumimo se dobro, nepovjerljiv sam ne na način onih ljudi, koji naziru u njemačkoj revoluciji jednu komediju insceniranu da pobjednicima istrgne što bolje uslove mira. Revolucije se ne fingiraju! Već stavljajući i na kocku, da mi kažu, da je moj pesimizam neizlječiv, nepovjerljiv sam prema ovom iznenadnom epilogu velike ove drame, jer izgleda čist i jasan, a naprotiv je zapleten i zamršen. U samom epilogu se nalazi ona pogriješka, koja je bila karakteristična cijeloj drami: ono nasilje i ona zbrka težnja, bilo realnih bilo himeričnih, ali protuslovnih, koje već od jednog stoljeća muče Evropu tolikim neriješivim pitanjima, te je razdražuju i vuku, a i vući će je dole niz vruće strmine, iz tragedije u tragediju, iz katastrofe u katastrofu, dokle god ljudi ne budu naučili da nađu ključ razuma i pravičnosti u jednom jasnijem i više humanom shvaćanju granica. Potlačeni narodi traže i suviše mnogo stvari, koje stoje u međusobnoj protivštini, od slobode, koju su iznenadno postigli i koja je više blagohotni dar sreće nego li zasluga požrtvornosti. Suviše se mnogim stvarima, koje ne stoje u međusobnom skladu, nadaju pobijedni narodi od one silne snage bijesa

kojom su srušili institucije, s kojima su se solidarizirali, bilo iz ljubavi bilo uslijed sile, za vrijeme krvave borbe. Pobjednici pak zahtijevaju od pobjede suviše mnogo stvari, koje se naizmjenice poriču, zaboravivši da u ovom ratu ne će svladati uistinu neprijatelja, ako ne svladaju i same sebe! Prema tome izgleda, da pobjednici i pobijeđeni izmjenjuju međusobno programe; pobjednici nekako stidljivo upotrebljavaju onaj obijesni način govora, s kojim su pobijeđeni nekoć, u danima veselih nada, zaprepastavali neprijatelje i gledaoce; a pobijeđeni majmunšću, kako mogu, velikodušni način govora, koji je tekao tako bujno sa usana pobjednika, kada nijesu još bili sigurni svoje pobjede. Radi toga svi nacionalni pokreti klize prema imperijalizmu, kao da u njima oživljuje ponovno duh Germanije, koji možda u njoj samoj izdiše. Radi toga se principima godine '48., koji napokon triumfiraju u Evropi, protivi — o ironijo događaja! protivi se upravo u Rusiji — jedan novi režim aristokracije i jedna nova nauka privilegija. Zar boljševizam, kad isključuje sa vlasti sve one koji nijesu proleter, ne pokušava da stvori jednu sasvim obrnutu aristokraciju? Ne poriče li on sa jednim novim privilegijem novih staleža i revoluciju iz '89. i onu iz '48.?

Ideja, koju su milijuni vojnika vidili kako silazi s neba i kako se stavlja na čelo njihovih bataljona, kako daje znak na juriš u tolikim krvavim bitkama, kako tješi najvišom nadom i najvišim obećanjem agoniju tolikih koji su pali, izgleda kao da se je rasplinula netom su bili potpisani zapisnici o primirju. Načelo ili načela, koja su imala izmiriti narode u Evropi pod jednim općim zakonom, čini se da nemaju nikakve snage. Mir se navješćuje kao neki kaos strasti i oprječnih interesa, istina manje krvav nego li što je bio rat, no ipak ne potpuno bez krvi, ali isto tako buran kao rat. Znači li to, kao što se mnogo šapuće unaokolo, da je ona ideja bila pusta utvara, koju su lukavo stvorile hipokritske ambicije vladâ, da obmanu borce? Ko tako razlaže, ima oči, ali ne zna da čita u

ovom kaosu; a ne zna da čita u ovom kaosu, jer mu se je pomutio zdravi razum, možda zato, da postigne jedan dio one duboke i mnogostrane znanosti, kojom toliko obiluje ovaj naš vijek. Ali zdravi razum naprotiv vidi jasno i u ovom kaosu, te govori ljudima koji hoće i znaju da ga slušaju: „kada vlade budu dovršile svoje popise mrtvaca, izaći će na vidjelo da je u ovom ratu ubijeno ne manje, a možda i više, od 10 milijuna ljudi. Četiri su godine prolile više krvi nego li što je proliše vijekovi od osnivanja Rima pa do početka dvadesetog vijeka; a k tome još pretvorile su u prah i pepeo polovicu vaših bogatstva, plodove dugogodišnjeg vašeg rada; ove su četiri godine porekle šesnaest vijekova kršćanstva, dva vijeka čovječstva i jedan vijek slobode; srušile su temelje moralnog i političkog reda. Od Žutoga Mora pa do Rajne i Alpa sagorjevaju i dime se polagano ispred naših očiju ostaci triju carstava, zapaljenih grčkom vatrom revolucije; a zapadne demokracije strepe, da vjetar ne prenese koju iskru tog ognja i na njihov krov. Vi ste razbuktali sve sile uništenja, koje su drijemale u zapadnoj civilizaciji. A kad ste već sve to učinili, pitajte same sebe, pitajte sadašnjost, prošlost, budućnost, mudrost velikih ljudi i zdravi razum skromnih: možemo li se obmanjivati, ako ne ćemo da počinimo samoubojstvo, da je dovoljno za obuzdati ove sile uništenja, provesti neke ispravke granica na karti Evrope, pa bile one i najpravičnije; zgrabiti koji preporni komadić teritorija; pridodati koju milijardu na račun odštete, koju neprijatelj duguje, a onda opet započeti utakmicu sa naoružavanjem i igru skrivača sa ofensivnim i defenzivnim savezima?“

Ne: mir je jedan kaos, jer Evropa ima lažnu dušu, koju muči jedno duboko zlo — opaćina ili zabluda, a moguće u isto vrijeme i opaćina i zabluda; a ona će biti uništena i povući će u svoju propast i Ameriku, ako se ne spusti u dubine svoje savjesti, da otkrije i iskorijeni ovu opaćinu i ovu zabludu. Ne: samo u miru može rat da pronađe svoje uzroke i da zatim svlada za uvijek svoje

strahote. Ne: samo onog dana, kad se zapadna civilizacija sa čvrstom i jasnom nakanom prihvati ove reforme svojih načela i svojih ustanova, milijuni bajuneta će naći napokon ili će ponovno naći ideju, za koju su se nesvjesno borili.

II.

Govor i misli Clemenceau-a¹.

Clemenceau je progovorio. Progovorila je Francuska. Mi poznajemo službene misli republike o miru. Jao! Te misli su slabe, nestalne, pune kolebanja, plahe i stare. Upravo tako: plahe i stare. Uzalud bi u njima tražili i trun snage, koju su onaj čovjek i nacija pokazali u ratu. Reklo bi se da se ove misli straše budućnosti kao nekog ponora koji se pred njima otvara, i radi toga hoće da se bace natrag u prošlost.

„Postoji jedan stari sistem — rekao je poglavica francuske vlade — koji izgleda da je danas već osuđen, ali kojemu ja ostajem u ovom času vjeran. Države su pripremle obranu svojih granica . . .“ Prekinut ovdje jednom od običnih parlamentarnih prepiraka, predsjednik je Vijeća, da potkrijepi svoju misao, nastavio. „Države su se pobrinule za snažnu obranu svojih granica, potrebnim naoružavanjima, ravnotežjem sila . . .“ Ponovna prekidanja, a nakon zavladaće tišine govornik je pridodao: „Ovaj sistem, čini se, da je danas osuđen od uvaženih auktoriteta. A ipak ja primjećujem, da kad bi se Amerika, Engleska, Francuska i Italija bile sporazumile da izjave, da ko bi napao jednu od ovih vlasti, da bi imao posla sa svim drugima . . .“ U taj čas je burno odobravanje prekinulo riječ govornika, koji, siguran da su ga shvatili, nije oklijevao da dovrši frazu, koja je u ostalom, premda bez zaključka, bila jasna.

¹ 7. januara 1918.

„Ovaj sistem saveza, kojega se — izjavljujem odmah — ja ne odričem, jest misao koja će me voditi na konferenciji, ako me Vaše povjerenje tamo pošalje. Četiri velike vlasti, koje je rat združio, moraju i poslije rata da ostanu u savezu, a da ostanu i nadalje u savezu, spreman sam da doprinesem potrebne žrtve . . .“

Temeljni kamen mira morao bi biti dakle savez Sjeedinjenih država, Engleske, Francuske i Italije, poduprt vrlo obilnim naoružavanjima i dobro utvrđenim granicama, a ne krpama papira kao što su to konvencije za ograničenje naoružavanja ili konvencije za arbitražu. Kao da je htio da razbije svaku sumnju, ministar je malo kasnije pridodao: „Što se tiče međunarodnih garancija, izjavljujem, da ću ja, ako se Francuskoj prepusti zadatak da se sama pobrine za svoju obranu — jer ona ne će da doživi ponovnu kakvu invaziju — ako ona bude sama raspolagala sa uređivanjem svoje vojne snage, da ću ja prihvatiti svaku novu garanciju, koja bi se pridodala kao nadopunjujuće sredstvo.“

Čini se, da je misao bila jasna. Međunarodne se garancije mogu nadodavati, ali one ne mogu zamijenjivati naoružanja. Prema tome bi i u ovome budućnost morala sličiti prošlosti. Dakle, neka se osnuje pod imenom Lige Naroda, usred neograničene utakmice naoružavanja, jedno drugo Haaško Sudište, taj poštovanja vrijedni arhiv beskorisnih zapisnika.

Ali, dok do tog časa francuski ministar postupa jasno i suvislo izrazujući svoju misao, izgleda naprotiv da najedamput sam sebi protuslovi u izjavi, koja slijedi:

„Je vais plus loin; si les garanties sont telles, qu'elles exigent des sacrifices de preparation militaire, je les ferai avec joie car je ne veux pas imposer à mon pays des

sacrifices inutiles.¹ Međunarodne se garancije ne smatraju više kao *suplementarna* sredstva, već kao ona koja zamjenjuju oružje; ne pridodaju se naoružavanju, nego ga zamjenjuju, ograničujući ga. Dakle ministar shvaća dvojako međunarodne garancije i smatra koliko naoružavanje toliko ograničenje njegovo jednom „žrtvom“. Kada Clemenceau govori da je pripravan, ako to međunarodne garancije traže, da pristane na „*sacrifices de preparation militaire*“², izgleda da smatra ograničenje naoružavanja kao nešto teška, mučna za Francusku: kao jedan teret ili jednu vrst kapitulacije. Naprotiv, kada pridodaje da će pristati na „*sacrifices de preparation*“³ sa veseljem, jer ne će da namiče svoj zemlji „*sacrifices inutiles*“³ definira kao žrtvu ne ograničenje naoružavanja, već svako vojno pripremanje, bez kojega bi se moglo biti. Prema tome ograničenje postaje kao jedno dobro. Novo protuslovlje, koje dokazuje kako je glede toga misao ovog državnika nestalna.

Na nesreću, ovo je protuslovlje onaj teški oblak, koji se vije nad našim glavama i u kojemu možda počiva više od jedne oluje. Pitanje, koje danas Evropa mora da riješi, jest upravo ovo: da li garancije za mir imaju da budu kao *nadopunjujuće* sredstvo oružja ili imaju da *zamijene* oružje; da li se garancije imaju samo pridodati ili moraju da služe kao zamjena oružju, i uolikoj mjeri; da li može i u kojoj mjeri pero zamijeniti mač. Ako moraju da služe kao *nadopunjujuće* sredstvo, onda će Društvo Naroda biti samo jedno beskorisno uvećavanje starog Haaškog Sudišta; svjetski će se rat nastaviti mijenjajući oblik i oružje, a niti se može proreći ko će posljedni pobijediti: da li Latini, Nijemci ili Anglo-Saksonci; da li kakav novi oblik diktature, demokracije ili boljševizam. Kad bi na-

¹ „Ja idem još i dalje; ako su garancije takve, da zahtijevaju da žrtvujemo svoje vojne pripreme, ja ću to sa veseljem učiniti, jer ne ću da svojoj zemlji nametnem beskorisne žrtve.“

² „da žrtvuje vojne pripreme“.

³ „beskorisne žrtve“.

protiv uspjelo, da međunarodne garancije u istinu zamijene oružje, u jakoj mjeri, Društvo bi Naroda bilo plodni početak jednog novog međunarodnog poretka, u krilu kojega bi se svaki narod mogao da smiri. Ali je loši znak za mir, da vrhovna glava francuske vlade nije na čistu u pogledu ovoga. Cijeli je govor prepun samosvjesnih napadaja na stare političke škole XX. vijeka, a u isto vrijeme nekog fantastičizma prikrivenog političkim realizmom. Kako se može vjerovati, da je vječni savez između Italije, Francuske, Engleske i Sjedinjenih Država nešto drugo, a ne jedan san? Da jedan savez potraje, ne ću da kažem vječno, ali kroz nekoliko generacija, potrebno je da počiva ili na jednom načelu ili na jednom trajnom interesu, ili na jednom i na drugom. Sveta je Alijansa trajala — može se kazati — jedno stoljeće stoga, što je počivala na dinastičkom načelu i na interesu dinastija da se međusobno brane, jer su se braneći dinastičko načelo, branile ujedno protiv revolucionarnih doktrina i stranaka. Danas naprotiv ne vidimo niti načelo niti interes, koji bi mogli vezati međusobno za pedeset godina četvorni savez zamišljen od Clemenceau-a. Zar bi možda to mogao biti strah od Njemačke i njezina militarizma? Tada bi trebalo pretpostaviti, da će Njemačka i njemački militarizam slijedećih pedeset godina postati jednim strašilom i opasnosti, kao što su to bili za vrijeme svjetskog rata: što nije vjerojatno, a na svaki način nije sigurno. Svijet je zaboravio, da je integritet Francuske neophodno potreban za slobodu Evrope. Francuska ima prava da bude potpomognuta i zaštićena u svojim istorijskim granicama protiv premoćne sile Njemačke, koja bi joj ponovno zaprijetila, i jednim svjetskim savezom, i uz žrtvu nove neograničene utakmice naoružavanja, pa makar i uz žrtvu jednog novog rata, koji bi bio dugotrajniji i krvaviji od onog, koji je nedavno sada svršio. Ali, pod jednim uslovom: da bude jasno, da su nove žrtve neizbježive, jer je Njemačka, i to sama Njemačka, odbila, bilo otvoreno bilo himbeno, svaku razložitu

nagodbu i sporazum. Držim naprotiv, da bi se Njemačka imala malo da boji jednog saveznog ugovora između Francuske, Italije, Engleske i Sjedinjenih država onog dana, kad bi kod naroda nastupila sumnja da se naoružavanja i mržnje između nacija nastavljaju ne radi toga što Njemačka nije htjela, već što države pobjednice nijesu htjele da žrtvuju prema potrebi nešto svoje ambicije i sile.

DRUGI DIO

PARIŠKI KONGRES

Ovaj drugi dio sadržaje nekoliko studija o mirovnom kongresu, koji je bio, kako će se čitaoci sjećati, održan u Parizu između januara i jula 1919. Od ovih studija, prvih pet je bilo napisano u mjesecima martu i aprilu, koje sam proveo u francuskoj prijestolnici upravo radi toga da proučavam tok kongresa: jedino je četvrta bila objelodanjena u „Secolo“, dok su ostale četiri nove, a sačinjavaju sastavni dio jednog neizdanog „Dnevnika Mira“ u kojem sam bilježio važnije vijesti i refleksije. Posljednja je, šesta studija, jedan izdani članak u „Secolo“ dne 31. decembra 1919.: pogled unatrag na prošlu godinu i njezin rad oko mira.

Objelodanjujem ih ponovno onakve kakve su, ostavljajući u njima onu bojazan, koja provejava kroz njih radi neke prolazno uočene pogibelji, koja još nije tačno određena. Čitaoci će opaziti u ovim studijama, kako se malo po malo jasnije ocrtavaju sve one sumnje iznešene već u prvom dijelu glede odlučnosti i iskrenosti, sa kojima bi pobjednici bili mogli izvršiti svoj zadatak improviziranih junaka iz '89. i '48. A opazit će, da mi se je pojavila i misao, povodom koje sam godinu dana kasnije napisao „Uspomene jednog svrgnutog vladara“ i koja mi se čini danas ključem svih sadašnjih poteškoća u Evropi: princip je monarhistički propao, ali demokratski princip, umjesto da slavi pobjedu, tetura na razvalinama protivničkog principa: odakle nastaje jedna sveopća nesigurnost, koja izgleda da će dugo potrajati i zahtijevati dubljih sredstava za liječenje nego što su ona, na koja misle liječnici, koji su sada u modi.

U posljednjoj od ovih studija izražen je prvi odlučni sud o Versajskom ugovoru. Taj ugovor pobijeđeni ne priznavaju kao jednu obvezu časti, već on počiva samo na sili; dakle to je jedan Frankfurtski ugovor, naglavce postavljen i mnogo većih razmjera.

I.

Rajna¹.

Stigli smo u Pariz, Mario Borsa i ja, poslije jednog dugog i neudobnog putovanja u nekom vlaku kratom časnika koji su se vraćali sa Istoka. Obadva smo osjetili isti fluidum u zraku. Bio bih ga pokušao definirati: bjesomučnost naknade štete. Nije se, može se reći, o ničem drugom raspravljalo. Svi su govorili o naknadi štete sa nekom vrsti osvetljive i zlobne radosti, kao da se je sve sastojalo u tome, da se zatraži jedna svota ogromna, strašna, nečuvena, i kao da Nijemcima nije ništa drugo preostajalo već da založe svoju posteljinu i kuhinjsko posuđe, da plate pobjednike; kao da je pobjeda davala pobjednicima nad pobijeđenima neko neograničeno pravo. Pokušao sam da uvjerim po kojeg suputnika, da ako je lako nametnuti nekome na papiru neku globu, da ju je teže utjerati i da ako se previše konop rasteže, da bi mogao i puknuti. Uzaludno trošenje riječi! „*Que les Boches payent, d'abord!*“² To je bila obvezatna popijevka.

Mučni utisak i predigra u znaku loših slutnja. Bojim se, da će ovo duševno stanje uroditi strašnim poteškoćama za sve. Da reparacije stoje na srcu Francuzima, Italijanima, Belgijancima i svim opljačkanim narodima, razumije se po sebi. Ali reparacije pripadaju carstvu materije, a mi moramo da u Evropi obnovimo, osim kuća i zidova, i poredak. Pazimo, da u žurbi za obnovu kuća i pokretnina, ne uništimo poredak za čitav jedan vijek: jer onda ne samo

¹ Iz neizdanog „Dnevnika mira“, pisanog u Parizu marta 1919.

² „Neka Švabe najprije plate!“

da od rata uništene kuće i pokretnine ne bi bile obnovljene, već bi srljali u pogibelj da budu uništene i one tekovine, koje su ostale još pošteđene od rata!

Netom sam stigao, otrčah kao obično ka M...¹ Našao sam ga u njegovom uredu: jedan prekrasni zlatni salon, koji je sav bliještio najljepšom elegancijom Luja XV. Zapitah ga sa nekim osjećajem zebnje, kako teku stvari na mirovnom kongresu. Njegovo se lice namršti.

„Konferencija se ne razvija u redu — reče mi — jer ne vjeruje u nijedno načelo i jer nema nikakvog određenog pravca. Jedini, koji pokušava da nađe ovaj pravac, jest Wilson, ali on je jedini i žestoko ga napadaju, poznaje slabo Evropu, misli su mu nejasne, nije stalan sâm u svojoj misli i u svojim načelima, pa s toga ne može da učini mnogo ili barem ne može da učini sve ono što bi bilo potrebno da učini. U poslovima Evrope — Rajna, Austrija, Češka, Poljska i t. d. — Engleska stoji po strani, u nekom polusnu, bez jasnog i odlučnog shvaćanja i mišljenja, kao da se radi o nekom sasvim drugom planetu. Kad nema po srijedi kakve luke, kakvog morskog tjesnaca, kanala, kakve plovidbene linije, na koju bi mogla spustiti svoje šape, za nju Evropa niti ne opstoji. Zatim Lloyd George mora svaki čas da trči u London radi bilo kakvog posla unutrašnje naravi. Radi bilo kakvog štrajka njegovih željezničara zabrine se odmah i zamisli više nego li radi granica Poljske i sudbine Austrije. I Italija je mučaljiva i pasivna. Ostaje samo Francuska... Pošto nije htjela prihvatiti Wilsonova načela kao jednu shemu, da ih razbistri, razvije i tačno odredi prema političkim naukama, koje Francuska brani već više od jednog stoljeća; pošto

¹ M... je jedan od najjačih i najdubljih duhova Francuske; kao takva štovat će ga, osim njegovih prijatelja, i cijela obrazovana *élite* kad se on odluči da i širu javnost upozna sa svojim znanjem. God. 1919. zapremio je jedno službeno mjesto, koje zaista nije bilo ravno njegovim zaslugama, ali koje mu je dopuštalo da sazna za sve ono što se je događalo na kongresu.

nije htjela ili znala da ulije u njih jasnoću naše misli, naše iskustvo, konstruktivni duh kojim smo nekoć bili nadareni, ljudi, koji predstavljaju Francusku, bili su prisiljeni, samo da nađu neki pravac, da skrenu, više ili manje svijesno, na tradicije francuske politike: kao što znate, jednu miješavinu Starog Režima, Revolucije i Carstva. Ali Wilson mrzi ove tradicije, uslijed čega nastaju duge diskusije pune borbe, u kojima Clemenceau i Wilson raspravljaju, a da se ne shvaćaju, jer govore raznim jezikom, u kojima često nastupa kao arbiter Lloyd George, koji je prisustvovao diskusiji rastrešen, ne razumjevši dobro ni jednog ni drugog, misleći na Egipat, Irsku, na željezničare, koji mu svaki čas priređuju razne neugodnosti. Wilson ima često pravo, ali ne zna gotovo nikada da dobro brani svoje stanovište, pa konačno popušta protivniku, koji ga, vještiji u evropskim stvarima, agilniji i spretniji, dovoda u nepriliku te mu istrigne iz ruku jednu koncesiju za drugom, jednu transakciju za drugom, koje vrlo često izmisli Lloyd George i koje imaju tu vrlinu, da ozlovolje svakoga. Mali su narodi odmah razumjeli neslogu velikih, pa navraćaju bez ikakvih skrupula vodu na svoj mlin. Pridodajte još k tome pitanje naknade štete, koje zamršuje još više stvari...“

Prekinuh ga, da mu spomenem onu mahnitu zaraženost naknadom štete, koja je, čini mi se, zarobila javno mnijenje, te mu rekoh, da mi izgleda, da naslućujem u njoj jednu opasnost.

„Imate pravo — odgovori mi. — Budućnost Evrope zavisi o otkupnoj cijeni, koju će kongres nametnuti Njemačkoj. Ako kongres pogriješi i pretjera, Evropa će prije ili poslije biti *chambardée*¹ s vrha do dna. Nijemci će potpisati ugovor, ali će poslije izmišljati svaku lukavštinu da ga ne izvrše, pa će raditi sve moguće i nemoguće da konačno dignu sve u zrak.“

¹ silovito ispremetnuta.

Zamolih ga, da predvidi događaje.

„Moglo bi se također desiti, da se kongres razide, a da niti ne zaključi mir. Nadajmo se, da se to ne će dogoditi, jer bi to bila jedna strašna nesreća. Ali i ako dopiše da zaključi mir, kakva će to biti muka! *Evropa ne može stvoriti mir, jer ne zna ono što hoće.* Ja se često puta pitam, da li ne počinje u Evropi jedan stogodišnji rat!“

* * *

Već od dvije nedelje, svaki pojedini dan potvrđuje predviđanja mog prijatelja. Ovaj je kongres kula babilonska ponovno zgrađena na podnožju Montmartre-a. Već dvije nedelje mi se čini, da sav, i dušom i tijelom, prodišem u najintimniji i najdublji filozofski smisao biblijske priče. Svaki dan čujem, gdje se jezici roda ljudskog isprepliću na podnožju kule, koju su zgradili ljudska oholost i lakomislenost.

Nijesam se, na žalost, niti najmanje prevario, kada sam opazio u Clemenceau-ovom govoru o miru neki znak umornosti — njegove i Francuske. Staro slavi pobjedu nad novim; prošlost ustaje iz groba da u kolijevci zadavi budućnost. Bijedna Ligo Naroda! Ovdje su u Parizu svi, Englezi i Francuzi, do skrajnosti ozlojeđeni na Wilsona. Optužuje se američanskog predsjednika, da je previše blag prema Njemačkoj, da nije pravedan prema Francuskoj i da ne uvažuje kako treba njezine žrtve, da kvari, ometa i paralizuje kongres sa svojim ideologijama jednog profesora i protestanta, da hoće da nametne Evropi Savez Naroda, koji je jedna smiješna utopija; da je jedna neznalica, vizionar i *primaire*¹. Katkada se pitam, da li je ovo onaj grad, koji je pred dva mjeseca pleo tolike vijence za predsjednika Wilsona? Da li se je okrenuo vjetar narodnog mišljenja? Ili su oni, koji ga danas pogrđuju, onda šutili?

Osjeća se u zraku da su neke tajne i moćne sile djelovale na javno mišljenje, da ga nahuckaju protiv predsjed-

¹ početnik

nika. Napoleon, otkrivši grobnicu Invalida, predsjedava konferenciji, dok se Wilson već iscrpljen i nemoćan skriva u svoju palaču na *Place des Etats-Unis*. Na Rajni i u Evropi mir će nositi pečat Bonapartâ. Wilson će uspjeti da ga donekle ublaži: koliko bude dovoljno da njemu, do koje godine dana, pripišu u krivnju sva razočaranja ovog zakašnjelog mira.

Nastojat će se, da se razoruža Njemačka, kao što je Napoleon kušao da razoruža Prusku, oduzevši joj sve dotadašnje oružje i zabranjujući joj da sebi izrađuje novo. Nastojat će se, ako bude moguće, da se duboko potkopa njezino jedinstvo. Nastojat će se, da se uz njezin istočni bok stvori jedna *jaka* Poljska, jedna *jaka* Česka, jedna *jaka* Rumunija, jedna *jaka* Jugoslavija, kao da snaga ovih država ovisi o volji i interesu ovih velikih sila, koje su pobijedile Njemačku i koje hoće da se osiguraju od njezinih osveta; kao da nijedna od ovih država, stvorivši sebi našom pomoći svoje kosti i mišićje, ne bi mogla izdati svoje zaštitnike i preći k neprijatelju. Proučavat će se dakle razni više ili manje vještački načini silâ, slični onima, u kojima se je uzjogunio, zbog kojih se je razočarao i počinio samoubojstvo nezgrapni Napoleonov empirizam, te kojima bi kao razlog imao da posluži interes država, koje ih stvaraju. Kao da bi mogla jedna država da opstoji samo radi udobnosti i koristi druge!

„Ali držite li Vi zapravo — ponovno zapitkujem skoro svaki dan po kojega od onih brojnih bilo viših ili manjih vještačkih stvaralaca mira, koje susrećem — da će se Nijemci, Rusini, Litvanci, osuđeni da zaoble protiv svoje volje teritorije nove poljske republike; ili da će se Nijemci, Mađari, Rusini, koje će Česka primiti na dar, kao i svi drugi inostranci, koje konferencija hoće da preda novim državama istočne Evrope bez ikakvog pismenog ugovora, bez ikakvog statuta, bez ikakve garancije i radi nikakvog drugog razloga, već samo radi toga što to ide u račun ovih država i Velikih Sila, koje danas stvaraju mirovni

ugovor, svemu tome pokoriti? Jedna se vlada održaje djelomično silom, a djelomično privolom, nekim iskrenim osjećajem velikog mnoštva, koje priznaje kao legitimne zapovijed i dužnu poslušnost. Ova dva elementa — sila i privola — moraju da idu međusobno u susret i da se upotpunjuju, jer je svaki od ovih elemenata sam za sebe nemoćan. Privola bi brzo popustila instinktu revolte i kod najpitomijih naroda, kad ne bi sila stajala uvijek spremna da je uguši netom uzdigne glavu. Ali ipak niti sama sila ne uspijeva da vlada bez pomoći spontane privole. Nijedna država ne može da postavi po jednog žandara uz bok svakog onog čovjeka, koji se ne priznaje dužnim da joj se pokorava, jer ispovijeda možda različitu koju vjeru, jer govori kojim drugim jezikom ili jer ima svoju kožu obojenu kojom drugom bojom. Vjerujete li Vi, — da Vam samo navedem ovaj primjer — da će Nijemci, koje kongres hoće da daruje Poljacima i Česima, priznati kao legitimnu republiku profesora Masarika i pianiste Paderewskog i da će se osjećati u duši obvezanima da im se pokoravaju?“

„Poredak, koji je Bečki kongres nametnuo Evropi, trajao je samo 44 godine, a po koje poremećenje, kao ono na primjer u Belgiji, pretrpio je već prije godine '59. Pa ipak je pred jedno stoljeće ugled krunâ bio tako velik, da je u svakoj državi kralj, imao on bilo kakve krjeposti i mane, mogao postići da ga narod priznaje kao zakonitog, od Boga poslanog vladara. I uistinu, trebalo je jedno cijelo stoljeće borba i ratova, trebao je da se probudi nacionalni osjećaj, da se izvrši proces vrenja liberalnih i demokratskih ideja, da nastane skoro sveopće nepovjerenje, te jedan neizmjerni preokret u bogatstvu i jedno sveopće uništenje, da navede narode da pobacaju one Krune u Nevu, u Sprevu i u Dunav. A danas? Danas je nacionalni duh jedina krizma, koja ima snage da dade jednoj vladi sveti karakter legitimnog auktoriteta. Kongres nije papa srednjeg vijeka, on može da dodjeljuje teritorije, ali ne može da dijeli povelje legitimnosti. Poljaci će se i Čes-

pokoravati svojoj vladi, ali se ne će pokoravati Nijemci, Mađari i Rusini za njih posve stranoj vladi Poljaka i Čeha. Nove države ne će imati nasuprot ovih stranih naroda nikakvog drugog naslova za svoj auktoritet do li sile“.

„Pa niti to nije dosta: jeste li vi sigurni za ono što činite? I ako pretpostavite, da će ovi podanici, silom prisajedinjeni, učvrstiti zaista slabašnu građu novih država, da li će svi oni ostati vjerni zakletvi, da će do skrajnjeg časa svoga života mrziti ime njemačko?“

„Raspoloženje naroda kao i naklonosti država nijesu vječni: na primjer, Piemont. Bečki je kongres bio sa Piemontom Francuskoj u lice čvrsto zatvorio vrata Italije. Dapače da zapori budu što čvršći, utvrdio ih je sa teritorijima Genovske republike: one lukave i preduzetne republike koja je u 17. i 18. vijeku uvijek bila samostalna i koja je bila saveznicom i bankirom Španjolske za vrijeme tridesetgodišnjeg rata. I račun je uspio. Za 33 godine je Piemont stražio na Alpama, bio je budnom stražom Svete Alijanse protiv Francuske. Ali jednog lijepog dana '59. godine, ta straža, umjesto da zatvori Francuskoj vrata Italije, ona joj ih otvori i propusti francusku vojsku, da joj pomogne da protjera Austriju iz doline rijeke Pada i da poremeti red u Evropi, koji je utvrdila Sveta Alijansa“.

„Ne bi li bilo pametno, da čovjek povuče iz ove pouke zlata vrijedni zaključak? Uspostaviti poredak na ovom svijetu, koji je zapao u jedan kaos, stvoriti nove države, kazati ljudima, koji su do jučer bili stado podanika: „od ovog ste časa jedan narod, podignite se i upravljajte sami sobom“, ne bi li to možda značilo vršiti na ovoj zemlji neki dio božanske moći? Ali jedan narod ne može postati od danas do sutra Bogom ili Polubogom nadimljući se samo u svojoj oholosti ili ponavljajući do opojenosti: „Mi smo pobjednici, pobjednici . . . pobjednici“. Jedna država ne može da opstoji samo krjepošću sile; potrebna joj je i duša: ili jedna tradicija, ili jedna politička nauka, ili jedno pravno načelo, ili jedna religiozna

vjera, ili jedan nacionalni jači osjećaj. Dva dlijeta, s kojima moraju da rukuju vajari države, jesu mač i pero. Sa samim mačem i sa samim perom može se isklesati samo nešto skroz nesavršena . . .“

Utaman utrošene riječi! Samo oni, koji su strani tom kongresu, pohlepno slušaju i shvaćaju ove govore. Kad ih držim kojem članu konferencije, bilo vrlo uvaženom bilo neznatnom, čini mi se da razgovaram, ja u svojem jeziku a on u svojem, kao sa nekim Tibetancem. Kad uđem u onu, kako bih je nazvao, zonu kongresa, izgleda mi da se nalazim kao osamljen u nekoj pustoši, u koju ne dopire nego već sasvim oslabljeli žamor vrlo udaljenog svijeta. Je li to samo jedna opsjena? Ili oni tamo sanjaju, i pod oblikom novih država postavljaju hipoteze, koje će vrijeme srušiti?

Ali to još nije ono najgore. Kongres tetura i kao sljepac sa štapom pipa put baš tamo gdje bi morao najjasnije da vidi i najodlučnije da naprijed stupa. Francuska je pobijedila Njemačku, ali pomoću jedne svjetske koalicije. Sa svoje strane pak Njemačka, ako je bila pobijedena od jedne svjetske koalicije, srušila je rusko carstvo; i ako je se ne će ili ne može raskomadati, njoj će pripasti bogati plijen ove pobjede nad slavenskim carstvom: brojčano prvenstvo. Njemačka će, ostavši sjedinjena, biti brojčano najjača u Evropi, sve dok Rusija ne uskrsne, pa ako joj i ne uspije da pripoji sebi austrijske Nijemce. A pošto je Njemačka dokazala da zna mnogo bolje od Rusije upotrebiti brojčanu snagu, to nije niti ovaj strašni rat uklonio iz sredine Evrope ono pomanjkanje ravnovjesja sila, koje je zaprepastavalo i mučilo našu generaciju. Neki dapače drže, da ga je još i povećalo. Što misli pak kongres, koji upravo stoga i zasjeda da uspostavi ovo ravnovjesje, da učini u tu svrhu? Srsi me prolaze kad na to samo promišljam!

Prije svega hoće da pribjegne nezgrapnom Napoleonom empirizmu razoružavajući Njemačku jednom jednostranom zapovijedi, poduprtom nekim vječnim pravom

nadzora nad njemačkom državom. Izgleda nevjerovatno, a ipak je tako. Francuska, Engleska, Italija, Amerika i Japan zajedno nijesu znali da nadu drugu garanciju za mir osim ovog surovog i diskreditiranog načina, koji je već uz zaglušnu buku propao pred više od jednog stoljeća. A ipak, ko ga ne opaža? Teritorijalne amputacije i ratne ucjene mogu da kidaju tijelo i meso jedne države: jednostrano pak razoružavanje i nadzor vrijeđaju samostalnost i neovisnost, ranjavaju dušu. Prisiljena da povрати Alsaciju i Lorenu, Poljsku, dapače potisnuta na desnu obalu Rajne, Njemačka bi bila još uvijek jedna država jednaka svim ostalim u Evropi. Razoružana usred jedne Evrope gospodarice svojeg oružja i nadzirana, bit će degradirana na jednu državu šticeu, kao što je Perzija ili nešto manje. Ima li na krmilu svijeta još tako budalastih ljudi da bi mogli vjerovati, da će jedan narod, koji je još od kolijevke svoje istorije bio uvijek na oružju, da će jedna najjača ratna sila svih vijekova položiti ponizno i za uvijek mač, i to sve samo na jedan mig gospode Clemenceau-a, Lloyd George-a, Wilsona i Orlanda?

Mora se priznati, da su cipelari iz 1815. godine poznavali svoj zanat mnogo bolje od krpâ iz god. 1919.! Evropa je 1814. morala da razriješi slični čvor. Francuska je bila pobijedena od jedne koalicije, ali je ipak bila prva sablja na svijetu, jer je mogla potući, jednog po jednog, sve svoje neprijatelje, koji su je samo zajedno i teškom mukom konačno bili svladali. Pa što su učinili onda ljudi ili bolje reći tirani Svete Alijanse? Da li su oni možda zamisljali sebi da učine onu naciju, koja je kroz tolike godine bila gospodaricom, nekom šticeu ili slugom? Ne: utanačili su da uzdrže mir i da se uzajamno brane u slučaju napadaja, dajući dapače u isto vrijeme primjer umjerenosti odrekavši se pogibeljnih ambicija, ograničivši svoje vojske, te uključivši u ovaj sporazum i Francusku, vezavši je time a ne ponizivši je. Nemiješajući se bahato u njezine unutrašnje poslove, pomogloše joj da uspostavi

vladu, koja se je imala da nada većem dobru od mira nego li od rata. Uspješe konačno da postave za čuvara mirovnog ugovora ako ne cijelu Francusku, a to barem jedan dobar dio nje i to upravo onaj dio, koji je za više od 30 godina kasnije držao vlast u rukama.

Tako bi trebalo i sada učiniti, i ako bi to bilo nešto teže. Ali ko misli na to? Ko će da sluša razgovore o ovakvim utopijama? Engleska je osvjedočena, da se ne ćemo imati ničesa više bojati, kad Njemačka bude razoružana. Francuska je naprotiv više skeptička, ne vjeruje u samo razoružanje već traži i jedan dodatak: *fizičku garanciju* na Rajni.

Iz čega bi se imala sastojati ova „fizička garancija“ na Rajni? Slijedeći savjete maršala Focha, francuska je vlada izradila svoju i u više već memorandum prikazala staru rimsku doktrinu: naime, da je Rajna obrana cijele južne i zapadne Evrope protiv Nijemaca; da će Njemačka, doklegod bude posjedovala na lijevoj obali Rajne prostrani i napućeni teritorij, na kojem će moći vršiti opsežne ratne pripreme prema jugu i zapadu, prijetiti uvijek ne samo Francuskoj već i Italiji i Engleskoj; da su mostovi na Rajni vrata naše kuće — svih nas stanovnika južne Evrope. Ovim se načelima, koje istorija i ratno umijeće priznavaju kao istinita i tačna, francuska vlada ne služi, kako mnogi kažu, da zahtijeva lijevu obalu Rajne. A koja bi se vlada usudila da traži od Evrope, za svoj štit, poslije ovako strašnog rata, jednu silno uvećanu i naopako postavljenu Alsaciju-Lorenu? Francuska vlada predlaže, da mirovni ugovor otrgne od Njemačke njemačke teritorije na lijevoj obali Rajne, da od njih stvori jednu ili više neovisnih država, i da im zabrani da sklapaju u buduće sa Njemačkom ugovore o savezu i carinskoj uniji.

Ali Engleska i Amerika ne će uopće da čuju o ovoj „fizičkoj garanciji“, a imaju i pravo, kao što imaju pravo i Francuzi, da se ne pouzdavaju mnogo u „vojničku garanciju“ razoružanja. Ko može i dvojiti, da bi južna Evropa

bila sigurna onog dana, kada Njemačka pređe Rajnu? Od Ariovista pa unaprijed, sva je južna Evropa bila uznemirena i u pogibelji, kadgod je Nijemcima uspijevalo da stave svoju nogu na lijevu obalu Rajne. „Nemojte prelaziti Rajnu, već je branite do zadnje kapi krvi“: preporučio je to bio August, umirući, svojim nasljednicima; a oni bi bili dobro učinili da nijesu nikada, za dvadeset vijekova kasnije, zaboravili svečani savjet onoga, koji je možda bio jedan od najvećih Rimljana. Ali pošto su ga bili već i suviše mnogo puta zaboravili, da li je došao upravo sada čas da ljudi i evropske vlade osvježe u svojoj pameti onaj kanon prastare mudrosti? Da li bi bilo dovoljno sa crnilom, u jednom ugovoru, rastaviti Nijemce s ove i s one strane Rajne, da se zбриše iz istorije onaj zaborav i njegove posljedice?

Mnogi Francuzi misle danas, da bi Francuska bila za *vječna vremena* sigurna, kad bi se zapadna granica Njemačke povukla na Rajni. Bojim se, da je i to jedna halucinacija naše dobi. Kad bi se sutra stvorila jedna neovisna rajnska republika, ona bi bila rastrgnuta od dvije stranke: jedne, koja bi bila sklona novom poretku, druge, koja bi bila protivna tom poretku i u vezi sa pangermanizmom. Ove bi dvije stranke vodile borbu do istrage riječju, perom, bombama; nastojale bi da podignu mase sa svim mogućim strastima i interesima, a Francuska bi ipak bila nemirna, nepouzdavajući se u vjernost republike, koja bi je imala štititi, kao što je sada nemirna radi burnog raspoloženja cijele Njemačke.

Rajna bi postala neosvojivom tvrđavom Rima i svih njegovih sinova, kad bi obalno pučanstvo htjelo s nama sačinjavati jedno tijelo i kad bi htjelo da bude predstražom južne Evrope protiv njemačkih invazija, ili kad bi mi bili u stanju da ih silom prisilimo da nam bude predstražom. Ali ko bi se mogao obmanjivati, da bi u ovakvoj prenapetosti nacionalnih strasti htjelo njemačko pučanstvo da bude na Rajni stražom protiv germanstva, ili da bi ga mi

mogli prisiliti, da nas brani, pa bilo i jednim zdvojnim činom aneksije? Doklegod bude vladao ovako jaki nacionalni princip, jedna rajnska njemačka republika služiti će uvijek kao slabi papirnati štit protiv oštrog koplja germanstva.

Nažalost, uslijed francuske revolucije i nacionalnog pokreta, koji je ona stvorila, Nijemci su u XIX. vijeku ponovno zadobili lijevu obalu Rajne, koju su njihovi praoci u vijekovima velike rimske propasti bili osvojili i kolonizirali!

Pogriješit ću moguće: ali za izmirenje Francuske i Njemačke u obnovljenoj evropskoj zajednici ne bi preostajalo već samo jedno jedino sredstvo: pokušati neku vrst Svete Alijanse Naroda ili, da se izrazim manje mistički, pokušati jedan sveopći sistem izmjeničnih garancija i uzajamnih nadzora, u koji bi bila uključena i Njemačka pod istovjetnim uslovima. Wilson je bacio na papir samo jedan nacrt ovakvog sistema. Ali Ligu ili Društvo Naroda svi ismijehavaju! Što dublje zalazim u ovu stvar, to me više zapanjuje čudnovata halucinacija, koja je zahvatila ove obnovitelje svijeta ili — ne znam ni sâm, kako da ih već nazovem, — ove arhitekta Babilonske kule. Razmatrajući rat i mir, oni ne uvažuju nego samo njima povoljne elemente. Ali ko ne zna, da u svim ljudskim stvarima nema dobra bez zla, nema koristi bez neugodnosti, nema aktive bez pasive i da jedan državnik mora da zna računati sa odbijanjem? Naprotiv ovi veseli račundžije sastavljaju svoju bilansu samo zbrajajući kredite a brišući dugove!

Pad austrijskog carstva oslobađa Italiju jednog moćnog susjeda, ali nam namiće dužnost da uredimo naše jadranske odnose drukčije od naših starih osnova. No događa se baš protivno: mi bi htjeli da uživamo sve koristi nestanka Austrije i da se učvrstimo na obim obalama Jadranskog mora, kao da na ruševinama austrijskog carstva nije nastala jedna slavenska država, nacionalna oblikom i duhom. Pad monarhije u Njemačkoj jest posljedni i naj-

bučniji trijumf francuske revolucije; ali će učvrstiti njemačko jedinstvo, jer je partikularizam u Njemačkoj bio uvijek identificiran sa dinastičkim načelom. Pobjednici pak ne čuju na ovo uho i sanjaju da poraz ruši njemačko jedinstvo, jer to ide u račun njihovoj gospodi! Mi smo pobijedili Njemačku, ali je Njemačka pobijedila Rusiju. A ipak ovdje niko na to ne misli. Svi razlože kao da Rusija još uvijek svojom teškom čizmom pritište prsa Turske. Da li ćemo moći bez jake Rusije u Aziji držati Smirnu?

II.

Novo djetinjstvo svijeta¹.

Talleyrand, Talleyrand! Zar nikakvim čudom ne možeš da uskrseš? Zar je dakle vjetar devetnaestog vijeka raspršio svu tvoju mudrost poput pepela jedne lomače? Zar te je samo morala preživjeti uspomena na krivnje i pogreške?

Jutros su mi pokazali jednu kartu Ugarske sa amputacijama, koje se hoće izvršiti, da „ju se za drugi put poduči“. Ostao sam zapanjen. Da li ovaj svijet zaista ozbiljno misli, da je delegiran od nekog sveopćeg namjesništva božanske pravde na zemlji da kažnjava narode i države? Ugarska je jedna tisućgodišnja država; ona je istorijska i geografska jedinstvena jedinica, vijekovima ustaljena i u unutrašnjosti povezana silama kohezije, koju ne može niti pero niti mač raskinuti od danas do sutra. U svako vrijeme i na svakom bi se mjestu jedan državnički um, koji ne bi mahnito težio za tim da sije oluje i potrese, osim radi vrlo važnih i dobro promišljenih razloga, ustručavao da raskida, ruši i osakaćuje ovo jedinstvo na korist starih i novih država, jer se dobro učinjeno ovim narodima ne može niti prispodobiti sa zlom učinjenim ovoj državi.

¹ Iz neizdanog *Dnevnika mira*. Pisano u Parizu mjeseca aprila 1919

I ako Česka, Rumunjska i Jugoslavija ne dobiju sve one mađarske teritorije, koje potražuju sa naslovima više ili manje legitimnim, one se ne bi ipak mogle tužiti na rat i smatrati sebe žrtvom tuđe silovitosti: ako bude Ugarskoj oduzeto sve ono, što joj Antanta hoće da oduzme, ona će proklinjati pobjednike, smatrat će se žrtvom, sanjati će neprestano o osveti i pripremanju nereda, rotit će se trajno protiv mira, sklapati će, otvoreno ili potajno, saveze sa svim neprijateljima Engleske i Francuske. Ta samo ova misao morala je savjetovati umjerenost i razbor državicima, koji neka ne misle da posjeduju moć da uspostave u jedan dan ono, što je istorija stvarala kroz stoljeća i stoljeća.... Ali to nije dosta. Kad je polovica Evrope u rasulu, da li je pametno silom uništavati jednu od onih malo država, koja bi imala još snage da se održava svojom unutrašnjom kohezijom? Ili mirovni kongres hoće, kao Neron u legendi, da uživa sa visine Eiffelovog tornja prizor kako svijet u plamenu gori?

Izložio sam ove misli nekom francuskom političaru velike kulture, vrlo oštroumnom, koji poznaje dobro evropske prilike. Odgovorio mi je: „*vous avez raison; mais les Hongrois ne sont pas intéressants*“.¹

Talleyrand je umro i ne će više uskrsnuti. Ne će uskrsnuti, jer svijet riječima hoće red, a u istinu hoće nered; a hoće nered s toga, što je podjetinjio. Upravo tako. Prije jednog stoljeća čovjek se je umišljavao da je postigao svoju najstariju dob, pa je uništio tradicije, političke doktrine, pravna načela i religiozna vjerovanja pomoću kojih i radi kojih su se države održavale. Ali ipak je još znao, da se jedna država i jedan društveni poredak ne mogu podržavati bez načelâ i vjerovanjâ; srušio je bio stara, jer je bio uvjeren, da je otkrio nova, istinitija i pravednija i da će pomoću ovih moći stvoriti neki poredak, u kojem će se ljudi osjećati srećnijim. Ali u tom silnom

¹ „Imate pravo; ali Mađari nijesu interesantni“.

virtlogu razaranja starih i stvaranja novih načela, porodiše se ratovi, a u ovima steče glas i povjerenje neki mladi časnik, rođen na jednom surovom i divljem ostrvu Sredozemnog mora. Onaj mladi ratnik posjedovaše veliku ambiciju, neizmjernu drskost, koju povećашe rani uspjesi, malo nauka, nikakve doktrine, silnu lukavost i poznavanje onih malenih strasti koje pokreću pojedine ljude, nikakvo dublje poznavanje duševnih struja koje oživljuju države i pokreću narode, silnu brzinu, njuh i približno shvaćanje stvari . . . U onim tmurnim danima, kad mnogi više ne vjerovahu niti u načela stara niti u nova, niti u idole podignute već od davnih stoljeća niti u one od zadnjih vremena, dode ovom srećnom ratniku na pamet djetinjska misao da kaže ljudima, da vjeruju u njega, kad već ne vjerovahu u ništa; jer da će on sa svojim vojnicima, svojim novcem, svojim idejama, svojim umom biti dovoljan da zamijeni sve one duševne elemente, koji su *ab aeterno* sačinjavali dušu država; jer da će on sâm sa svojim perom i svojim mačem pobijediti i uništiti države i narode, carstva i kraljevstva, republike i vjere. I mnogi uzeše bengalske vatre, koje su pobjede palile oko njegove osobe, za oreolu istinitog Boga; tako da mu, zablješteni slavom i primamljeni darovima, povjerovali i podovali za njim.

Nije li Napoleonova politika bila neka burna i konfuzna improvizacija nestalnih kombinacija, koje nijesu imale drugog razloga do li politički interes njegove osobe, njegove porodice i Francuske, kao što je to on katkada mislio — a Bog zna da li je pri ovakvom prosuđivanju on bio svojeglav i prevrtljiv? Nije li ona bila neka burna i konfuzna improvizacija sile, koja je bila uvijek iznenađena i izigrana od posljedica njegovih kombinacija i uvijek u borbi s ovima? Nije li ona bila neka burna i konfuzna improvizacija sile, koja je, nastojeći da se sa jednakom ravnodušnosti posluži sa starim i novim načelima, zamršavala, diskreditovala i oslabljivala i jedna i druga, pripravljajući sveopću anarhiju za onaj dan, kad bude snaga

njegove nestalne prirode posve popustila? Pogledajte ga na djelu u Italiji. Ulazi u nju kao oluja: ruši mnoštvom dekreta ne samo stare države, već, kao Lenjin u Rusiji, sve zakone, na kojima je kroz vijekove počivao pravni poredak; pljačka i baca iz posjeda Crkvu i Aristokraciju; skuplja na brzu ruku jednu novu vladajuću klasu između najlabivijih elemenata, postavljajući na čelo ove one komesare republike, za koje bi čovjek rekao, da su upravo starija braća Lenjinovih komesara, a koji na svaki način imaju neku jasnu zajedničku obiteljsku crtu; dijeli, mijesi i opet stvara teritorije. Kakva je prirodna posljedica ovog mahnitog miješanja? Dok su sa Piemontezima, Lombardima, Venećancima, sa svakim napose vladali kralj Piemonta, Carstvo, Prejasna republika, aristokracije i vijekovne ustanove, kojima su se tolika pokoljenja pokoravala, živili su oni mirno, zadovoljni svaki sa svojom posebnom vladom, ni nemisleći da bi se ova mogla promijeniti. Ali kad im je Napoleon, uništivši ih, pokazao, da i najstarije vlade mogu biti uništene; da sila može preko noći stvarati i uništavati državne institucije, počese odmah da promišljaju kakav bi to državni oblik bio za njih najpodesniji, počese jedni da zahtijevaju ujedinjenje cijele doline Pada, a drugi ujedinjenje cijelog poluostrva. A to se je imalo i očekivati. Radi kojeg bi se razloga, na primjer, Piemontezi, koji su kroz toliko stoljeća živili pod žezlom Savoje, morali sada pokoravati jedni Francuskoj, a drugi Cisalpinskoj republici ili kraljevstvu italijanskom? Ili svaki narod pod starim vladama i starim ustanovama, ili svi ujedinjeni u jednu jedinu nacionalnu državu: drugog izlaza iz ove dileme nije bilo.

Ali Napoleon, koji je, uništavanjem vlada u Italiji i posebnih ustanova, na koje je bila kroz stoljeća razdijeljena, učinio, da je ovo ujedinjenje postalo životnom potrebom, ne će niti da čuje o njemu, jer bi to ujedinjenje ometalo njegovu politiku i ozlojeđivalo Francusku; radi toga više, buči, bijesni protiv naravnih posljedica svoje

politike. „Cisalpinska je republika za mene jedna ofensivna pozicija protiv carstva i austrijske kuće“ — rekao je jednog dana grofu Melzi, koji mu je razlagao jade i želje Italijana. Jedna besmrtna civilizacija, jedan narod star već dvije tisuće godina, a ipak mlad, koji je kroz stoljeća bio učiteljem Evrope, tradicije, ustanove, prošlost i budućnost ovog naroda, nijesu u njegovim mislima već samo „jedna ofensivna pozicija“, jedan bedem, rov, kazamata u ratu između njega, Napoleona, i Austrijske kuće! Ko bi bio mogao s ovakvim doktrinama upravljati jednom zemljom stare civilizacije? I zapravo Napoleon kroz više od deset godina muči Italiju; muči je i obasiplje je blagodatima; ponizuje je, pa je osnažuje; dariva joj države i krune, puteve i zakone; podučava je u rukovanju s oružjem. Uzaludna muka, Sizifov posao! Tek što se je njegova moć počela da ljulja, Italija se odriče i proklinje, usprkos primljenih blagodati, onog čovjeka, koji je htio da upravlja svijetom, a da nije znao, da i države imaju osim tijela i dušu, i ako sila ima potpunu jurisdikciju nad tijelom, da malo može djelovati na dušu. Napoleon iščezava, ostavljajući Francuskoj kao jedinu baštinu njezina gospodstva u Italiji, mržnju, koja nije još ni do danas, nakon jednog stoljeća, utrnula.

A u Njemačkoj, nijesu li možda Napoleon i francuska revolucija bili ocem i majkom njemačkog carstva, tog mučitelja i strašila cijelog svijeta? Uništavajući sâm, i pomažući Austriju i Njemačku da unište stari pravni poredak, nije li Napoleon oslobodio tom narodu sve one energije pune oluje, koje su bile prije okovane od tog istog pravnog poretka? Htijući Njemačku učiniti oruđem svoje sreće, nije li učinio, da je Njemačka postala čekićem i bičem Francuske? Mnogim se je ovaj čovjek pričinio nekim gorostasom, jer su ga prosuđivali prema općem udesu drugih, pa i najvećih ljudi, kao da između sreće jednog čovjeka i duševne njegove veličine postoji kakav razmjer, kojega zapravo skoro nikada nema. Ali za prosuditi ga tačno, treba

usporediti ono što je on htio, osjećao, govorio i učinio sa dužnostima, koje narav ljudi i državâ nameće onima, koji upravljaju s njima: a tada će nam se on prikazati kao neka vrsta Boga dječaka, koji, da se zabavi u svojim omiljelim igrama, kuša da uništi za sve vijekove svjetski poredak, a ne zna, pa misli da je on neki ozbiljni i odrasli Bog, koji udivljenja vrijednom mudrošću upravlja sa zemaljskom kuglom! U svakom njegovom činu ima nešto djetinjskog, što baca vremena natrag u djetinjstvo istorije. Djetinjska je bila obmana, da će udivljenje, te strah pred njegovim genijem i njegovim vojnicima moći zamijeniti, ne samo u Francuskoj, već i u polovici Evrope, na tisuće vijekovnih i prirodnih duša evropskih država. Bila je djetinjska obmana, da će on moći stvoriti od časa do časa jednu novu dinastiju na već revolucijom potkopanom tlu Evrope i da će je učiniti svetom i neoskrnjivom pred očima svih sa dvostrukom krizmom puščanog praha i svete vodice. Bila je djetinjska obmana, da će se deset vijekova istorije kao lakaj pokloniti njegovoj pojavi i da će mu, u cijeloj Evropi, učiniti mjesta, samo zato, da se uzmogne uspeti na uzvišeno prijestolje improvizirano od njegovih vojnika te odozgo jednim gestom dijeliti neku novu sreću Evropi i cijelom svijetu. Bila je djetinjska obmana, da će narodi, koje je on ucijenjivao, tiranizirao i kojima je isisavao krv da obogati i poveća Francusku, morati biti srećni što se žrtvuju za njega; da će se diviti ne samo njemu već i svoj njegovoj braći i sestrama, te da će radosno zamijeniti svoje zlato i svoju krv sa kakvom retoričkom frazom dvojbenâ ukusa.

Pošto su vremena, zablještena ili silovana ili zavedena, bila već uslijed revolucije bez ikakve orijentacije, zapadoše pod ovim Bogom dječakom naglo u djetinjstvo; a igrajući se svaki dan sa onim Bogom oko silovitog stvaranja novih država bez duše, svršila bi konačno uništenjem uslijed jedne divljačke anarhije, da se nije Evropa u stanovitom času trgla, da sa svojom muževnošću ponovno nađe jedan skladni i trajni poredak. Bečki je kongres spa-

sio Evropu od anarhije, u koju bi je bio neminovno bacio Napoleonov režim sa onim umnožavanjem himeričnih država. Bečki kongres, koji je kroz jedan cijeli vijek bio predmetom tolikih ludih deklamacija i optužaba, nijesam razumio već tek sada, ovih mjeseci, nakon što sam vidio Pariški kongres. O duše Talleyranda, Metternicha, Luja XVIII., Friedricha Vilhelma III., Aleksandra I.: kakvu će vam ceremoniju ispaštanja dugovati jednog dana Evropa, ako joj ikada još uspije da se iskopa iz ove senilnosti, koja ju je podjetinjila! Ali onaj svijetli čas mudrosti trajao je samo kratko vrijeme. Evropa je brzo zatim opet ponovno pala u djetinjstvo, a prema tome je pala opet u kult Boga dječaka; u njemu je upoznala i divila se svojoj političkoj sljepoći, nestrpljivim ambicijama, arivizmu bez ikakvih obzira, taštini, svojevolljnoj i svojeglavoj silovitosti ljudi i novih staleža, koji su malo po malo, od pokoljenja do pokoljenja, uspinjali se do vlasti nereda koji je vladao u tim vremenima, bez ikakve spremne, umišljajući sebi da mogu sve učiniti upravo zato što nikada nijesu ništa učinili i jer njihovo neznanje i nespremnost nijesu poznavali granica vlasti. Napoleon je morao postati idolom svih *parvenus-a* vijeka — a ti broje na milijone i milijone! Uslijed čega njegov duh i vlada na kongresu, gdje su svi, počevši od predstavnika malih pa do poglavica velikih država, neki Napoleončići obučeni na gradansku, pa se umišljaju da mogu sa olovkom u ruci po miloj volji kao Bog stvarati narode i države; i siju, kao što je to pred jedan vijek činio Napoleon, oluje, punim šakama, nemisleći na ništa.

Napoleon i Nietzsche: ova mi se dva imena često skupa vraćaju u pamet. Nije li Nietzsche Napoleon moderne misli: snažan u rušenju, djetinjast u stvaranju? Nije li srušio iz temelja zgradu vijekova, da se na njezinim ruševinama poigra sa olovnim tirančićima kao što se djeca igraju na podu ili na stolu nirnberškim vojnicima? Napoleon je heroj, a Nietzsche je mislilac jedne civilizacije,

koja je pala u djetinjstvo i koja sad već upravo srlja u ponor tako zvanog aktivizma, filozofije akcije radi akcije ili drugim riječima igre Djeca se razlikuju od odraslih upravo time što skaču, viču, trče samo radi toga da skaču, viču i trče, a ne radi bilo koje druge svrhe: ona rade samo da rade, a ne da postignu kakav naročiti efekt, ona su aktivisti kao naš vijek

Ne, Evropa ne će imati mira, jer ga ne će, jer hoće i traži nered, opsjenjujući se, da će ga moći svladati i prisiliti da služi njezinim strastima kao kakav ponizni rob. Tako svršava tragedija jednog vijeka, koji je stvorio vrlo velike stvari ali koji je falsifikovao sve mjere, ponovno barbarskim učinio umjeće vladanja, izgubio smisao granica i spoznaju dobra i zla. Bečki kongres, koji je zaista htio uspostaviti poredak, slijedio je jedno načelo, koje i ako je bilo staro, ali je bilo živo; znao je dosta dobro razlikovati moguće od nemogućeg i ako je koji put pogriješio u računu. Pariški pak kongres nestalan između dvaju epoha, a željan samo na riječima mira i reda, izgleda da ne vjeruje više u stara načela, da ne vjeruje još ni u nova, pa brka svaki čas ono što se može učiniti i što može opstojati sa onim što bi se moglo želiti ili sanjati!

III.

Amerika i čudo Sv. Januara¹.

„Realizam“ je evropskih država zaista vrlo čudna stvar. Spominjem neke činjenice.

Antanta duguje intervenciji Amerike možda svoj spas, ali sigurno veliko ublaženje posljednjih pogibelji. U proljeću '17, kad su Sjedinjene američke države stupile na bojište, Rusija je izdisala; Francuska, Engleska i Italija, iscrpljene uslijed nečuvenog gubitka ljudi i novca, počеше duševno

¹ Iz neizdanog *Dnevnika mira*. Pisano u Parizu mjeseca aprila 1919.

da malaksavaju i da gube međusobno povjerenje baš u onom trenutku, kad se je rat zaoštavao u posljednjoj i najžešćoj borbi. Usprkos toliko uzdizanog gospodstva nad morima i države su se Antante nalazile već u pogibelji da se nađu oči u oči sa istinitom i pravom gladi. Da li bi bile mogle odoljeti? I baš u tom času poslala nam je Amerika jednu krepku vojsku, otvorila nam je jedan neograničeni kredit, dala nam je kruha i variva potrebnog da ratujemo i dalje bez grčeva u želucu.

A ta je intervencija stigla skoro kao neko čudo. Treba poznavati Ameriku pa shvatiti kakvo je silno preduzeće bilo provesti rekrutaciju, snabdjeti jednu vojsku od milijona ljudi i poslati ih da se bore u rovovima Champagne i Lorene. Ko hoće da dobije i jednu približnu sliku ovog teškog zadatka, a da ne ide u Ameriku, neka samo izvrne durbin i neka promisli, što bi značilo za seljake Romagne ili Poitou-a, za radnike Milana i Birminghama biti poslani na obale Missisipi-a, da se tamo bore. Junaštvo ovakve vrsti izvršila je Amerika. Naši starci bi kazali, da nam je ona pomoć dolazila s neba.

Međutim su velike vlasti antante iz početka činile poteškoća. Kolikim sam diskusijama službenih krugova cijele Antante prisustvovao mjeseca februara 1917. u Parizu! Ozbiljnim i ljudima velika ugleda teško su padale neprilike i koristi američke intervencije, koja je već tada bila neminovna; većina njih je bila nemirna i mrštila čelo. Doista neprilike su tištile više nego koristi! Ali kad je Amerika par nedjelja kasnije navijestila Njemačkoj rat, ovi su službeni krugovi, a i njihovi narodi, bili osvjedočeni, da je Amerika učinila svoju dužnost, a i ovu da je izvršila sa velikim zakašnjenjem. Da je Amerika intervenirala nešto prije, rat bi se skratio, a antanta bi, kao što je to bilo njezino neoskvrnjivo sveto pravo, pobijedila bila sa manje napora. Dakle ovo je čudo postalo odjedamput jednim naravskim događajem, a Evropa je imala samo da prigovori Americi, što je nešto suviše oklijevala. Pa naravska

je stvar bila i to, što je Amerika stavila na naše raspola-
ganje sve svoje ljude i sav svoj novac, da se s njime po-
služimo bez ikakva obračuna! Jesmo li se borili ili se ni-
jesmo borili za slobodu, pravednost i pravo?

Rat svršava, a primirje je sklopljeno; koncem de-
cembra izjavljuje Clemenceau pred francuskom komorom,
da su se Engleska i Francuska sporazumjele, da pitanje
mora isključiti iz pitanja mira: ili bolje rekavši, da se preko
jednog od najvažnijih interesa, koje je ponukalo Ameriku
da posreduje s oružjem, pređe kao da uopće i ne opstoji.
Ko je uopće opazio ovaj mig? Ko je uopće u Evropi i
pretpostavljao, da bi Amerika mogla imati u ovom ratu
kakav svoj osobiti interes, toliko legitiman koliko su legi-
timni i svi oni osobiti interesi, koje su imale druge poje-
dine vlasti? I da bi u isto vrijeme bilo viteštvo i uljud-
nost priznati i pošteno zadovoljiti ove interese?

Sada svi drže nos Wilsonu i Americi; optužuju jednog
i drugu, da hoće da na vagu mira preko svake mjere bace
žrtve, koje su doprinijeli za pobjedu; tuže se da su pru-
žili Evropi, kojoj je bio nuždan mač, prazni mijeh i vene-
cijanski lampion, Ligu Naroda, pa hvale Clemenceau-a,
što je istrgnuo Wilsonu obvezu jednog formalnog saveza.
Ozbiljnim ljudima, koje susrećem, čini se, da je Amerika,
pristavši na ovaj savez, iskupila donekle nepodnošljive
hirove svojeg fantastičnog predsjednika, izvršujući time
bar jedan dio svoje dužnosti prema Evropi.

Moguće da griješim: ali mi se čini, da antanta malo
previše zloupotrebljava Ameriku i njezina čudesu. Mjesto da
zahvali Bogu, što je učinio za nju jedno čudo, ona traži sa
nekom drskošću, da se ovo čudo ponovi, prema zahtjevu
njezinom, svako šest mjeseci. Izgleda da Wilson sa Ligom
Naroda i sa obećanjem saveza dvostruko i unaprijed obve-
zuje Ameriku da će posredovati u evropskim poslovima
svaki put, kad ovi budu malo poremećeni. A za uzvrat što
će dobiti? Što obećaje Evropa sa svoje strane Americi
osim slave, što će se ova boriti uz bok Engleske i Fran-

cuske za „pravednost i pravo“? Ko poznaje širinu Atlant-
skog oceana, tome ova obveza izgleda tako velikom, tako
teškom, tako neobičnom i tako desinteresiranom, da je ne
bi bilo pretjerano, poslije ove intervencije, definirati drugim
čudom. Svim se pak političarima „realistima“, koje ovdje
susrećem, čini, da je ovo najprirodnija i najjednostavnija
stvar na svijetu.

Ili sam ja onaj koji buncam ili ovi ljudi uživaju hašiš?
Na svaki način nužno je potsjetiti ove ljude, da se jedino
čudo sv. Januara ponavlja na zahtjev i na tačno određeno
vrijeme.

IV.

Odsutni, a ipak prisutni: Rusija i Njemačka.

Mir je s toga vrlo teški posao, što je cijeli rat bio
jedno grdno protuslovlje. To sam već kazao god. 1917. u
svojoj prvoj studiji „*Staroj i Novoj Evropi*“: ljudi se
nijesu htjeli o tome uvjeriti; osjetit će to sada! Reklo bi
se, da je zapadna civilizacija skrivala u svojem krilu, pod
jednom korom ukrućenom već od jednog vijeka, neki drugi
sasvim obratni svijet, sličan onim izvrnutim slikama selâ,
koja leže na obali kakvog jezera, pa se vide u vodi; i da
se je taj izvrnuti svijet kroz pukotine ove kore, koje su
nastale na stotine mjesta uslijed ovog rata, djelomično
ispremiješao sa onim uspravnim u jedan neopisivi kaos.

Danas mislim na ono najveće od svih ovih protu-
slovlja: na Rusiju, koja je ujedno sa Njemačkom velika
odsutna a ipak prisutna na kongresu, jer ni jedna ni druga
nijesu ovdje, a ipak se ne misli nego samo na njih i
samo o njima se gotovo uvijek govori. Nije li Rusija u isto
vrijeme bila spasiteljicom zapadnih demokracija i njihovom
smrtnom opasnosti? Posmrtna mržnja stranaka i raznih
političkih škola može pokriti grob Carizma sa pogrdama,
ali ne će nikada iz istorije izbrisati ovu istinu: da bi bez
pomoći Rusije danas u Evropi bili gospodari Hohenzollerni

i Habsburgovci. Zavjeti i čestitke socijalističkih skupština ne bi u ljetu 1914. bili spasili Francusku, da se nijesu Njemačka i Austrija morale boriti protiv Rusije; a da je Francuska podlegla, što bi bila mogla učiniti sama samcata Engleska na evropskom kontinentu, gdje se je jedino mogao rat da odluči? Ali ne postoji ni sumnja, da je moskovsko carstvo najprije radi svojih ambicija kompromitiralo zapadne demokracije i njihovu stvar, a zatim ih izložilo skrajnjim pogiblima sa nejednakošću, sa napola izdajama, sa svojim pogrješkama i konačno sa svojim padom.

Ova dvostrana igra nije ipak dovršena sa revolucijom. Vraćena natrag u svoje stepe, Rusija je ipak u ovom času diobe plijena spas Evrope. Nije laki posao sklopiti mir, ali bi taj posao bio da ne kažem upravo zdvojan, kad bi na kongresu, na pobjedničkoj strani, bili predstavnici i savjetnici ruskog cara. Lako je zamisliti što bi sve ova gospoda zahtijevala u Evropi, u Aziji pa i na planetu Marsu. Ali ako ustezanje Rusije s jedne strane zaglađuje neka pitanja, s druge ih strane zamršava. Doklegod tako veliki dio Rusije bude neprijateljski raspoložen prema svojim starim saveznicima, dotle će Njemačka na Istoku imati jaku potporu za odolijevanje na Zapadu; a doklegod se Njemačka ne bude pošteno izmirila sa zapadnim demokracijama, dotle će Rusija biti nepovrijediva, jer se ključ ruskih pitanja nalazi u Njemačkoj. Njemačka je najbolja zvjezdarnica, s koje se može motriti Rusiju, i najbolji most, preko kojega ju se može napasti; Njemačka se ima smatrati vratima Evrope prema starom moskovskom carstvu i vratima moskovskog carstva prema Evropi; Njemačka je škola Slavena i njihovo najbliže tržište na putu k zapadnoj civilizaciji, ona je njihov neprijatelj, kojega se najviše moraju bojati, ali ujedno i njihov najsnažniji saveznik.

Ni sama uspostava Poljske ne može, čini se, mnogo promijeniti pri ovom stanju stvari, koje mnogi niti ne opažaju. Naprotiv bilo bi dobro sjetiti se pri prosuđivanju nekih uslova, koje Pariški kongres hoće da nametne Njemačkoj,

ako je barem sve ono istina što se govori: naime sjetiti se, na primjer toga, da je Napoleon mogao nametnuti Tilsitski mir, ali tek nakon pobjede kod Friedlanda. Svi oni, koji poznavaju istoriju ratova carstva, shvatit će ovu opomenu. Danas je Njemačka bedem, koji zaštićuje boljševizam od zapadnih demokracija sileći ih, da, ako hoće da stignu do Rusije, moraju da čine dugi put unaokolo do Arhangeljska, Odese ili upravo do Vladivostoka. Ali ona je u isti čas i bedem, koji zaštićuje zapadne demokracije od boljševizma, kojemu zatvara put prema Zapadu. Položaj između jednih i drugih osobito nestalan i pogibeljan sasvim tim što nije bez nekih koristi, ali koji ne će moći potrajati dugo. Ako maksimalistički režim odoli i ako se osnaži, doći će dan kad će se Njemačka morati udružiti sa zapadnim demokracijama protiv boljševizma ili sa boljševizmom protiv zapadnih demokracija. Nemojmo se previše pouzdavati u žestinu, kojom Njemačka progoni kod kuće one stranke, koje najviše sliče onoj vladajućoj u Moskvi. Kardinal je Richelieu i suviše mnogo podučavao Evropu!

Bilo bi dobro ne izazivati sudbinu niti na Istoku. Ali ko na to misli?

V.

Izlijev¹.

Danas sam dao oduška svojim mislima. Osoba, kojoj sam iskalio svoje srce, jest jedna od onih rijetkih ljudi koji, i ako se ne nalaze niti ovdje u obilju, ipak se sreću češće u Francuskoj nego gdje drugdje: vrlo naobražena, inteligentna, široka pogleda, velikodušna srca, iskreni i vjerni prijatelj. Znao sam da govorim sa osobom, koja će me razumjeti, pa sam govorio ovako:

„Vi znate, da sam vam javljan prijatelj. Imao sam povjerenja u Francusku i prije ovog iskušenja, i kad vas je cijela Evropa ili mrzila, ili prezirala ili sa nepovjerenjem

¹ Iz neizdanog „Dnevnika mira“. Pisano u Parizu mjeseca aprila 1919.

gledala. I radi toga vam moram iskreno kazati, da ću se do koji dan povratiti kući nemiran i pun žalosnih slutnja. U ovom času ne razumijem Francusku: ili ako hoćete, bojim se da je razumijem. Ali kako? Pred jedno stoljeće podigli ste jednu divnu revoluciju, koja je uskomešala cijeli svijet, te ste je sa perom i mačem nametnuli Evropi, koja je nije htjela. Tada je postojao neki stari vijekovni poredak, s kojim su narodi, bio on dobar ili loš, bili zadovoljni. Tada je postojalo neko javno pravo, koje je donekle regulisalo međusobne odnose država, koje je dosta dobro štitilo malene i slabe usred velikih i snažnih, koje je štedilo krv i novac naroda, jer su se tada ratovi vodili između vladara a ne naroda, sa malim brojem vojnika i to skoro svih dobrovoljaca. Bilo je tada još mnoštvo republika i monarhija, kneževina, grofovija i državica; nije bilo carstava, ali je bilo živo još carstvo Augustovo, Trajanovo i Konstantinovo; i sve su ove vlade bile slabe, ali poštovane kao svetinje, sve su ove vlade davale svojim državljanima malo, ali su i zahtijevale od njih malo. Niko nije imao slobodu da pregledava račune Boga ili Crkve koji su ga predstavljali, ali je imao slobodu, da po svojoj volji ratuje ili ne. Vi nijeste poštivali nijednu česticu ove uzvišene zgrade. Vi ste nemilosrdno srušili u svojoj kući, a zatim ste srušili ili pomogli srušiti u cijeloj Evropi ovaj poredak odnosa i načela, na kojima se je temeljio, u ime novih načela, koje ste objavili svijetu, u ime „besmrtnih načela“ — kao što ih vi nazivate. Vi ste se upustili u jednu strašnu borbu u svojoj kući i izvanje, u Francuskoj i u Evropi, protiv svih stranaka, protiv svakog društvenog poretka, svih institucija, koje su htjele braniti stari poredak; protiv aristokracije, protiv Crkve, protiv Monarhije, protiv Carstva, protiv Austrijske kuće, protiv Savojske kuće, protiv Pruske, Rusije, Engleske. Ova je borba trajala dulje od jednog stoljeća; a koliko ste udaraca zadobili, koliko ste krvi prolili, kolike ste žrtve podnijeli! Kroz četiri pokoljenja bili ste, može se reći, sami ili skoro

sami u ratu, sa mačem i perom, protiv cijele Evrope. Nesreće, koje su vas zatekle u XIX. vijeku, nastale su, može se reći, uslijed vaše prevelike privrženosti prema idejama i doktrinama, koje je Evropa tvrdoglavo odbila god. 1793. i kasnije 1848. zadovoljavajući se da ih katkada oprezno iskoristi i to vrlo često protiv vas samih“.

„I sada eto, kada se više niko nije tome ni nadao, nastaje čudo. U godinu i po dana, između mjeseca marta 1917. i novembra 1918., Monarhija, ta nepomirljiva protivnica vaša i vaših doktrina, pada u prah. Nastaje čudo, kojemu se nijedna osoba našeg pokoljenja nije nadala prisustvovati: Romanove, Hohenzollerne, Habsburgovce, Wittelsbachovce istjeraše njihovi narodi. Cijela se Evropa okreće, kao prema najvišoj nadi, prema idejama i doktrinama koje ste objavili svijetu god. 1793. i 1848: okreće se prema sveopćem pravu glasa, nacionalnom principu, bratstvu i savezu naroda, demokraciji i javnoj diplomaciji. Sama Amerika dolazi u Evropu i izjavljuje se spremnom, da će je pomoći svim svojim silama i bogatstvom da stvori mir i da uspostavi novi poredak na principu narodne suverenosti. Nastupa čas, da francuska revolucija pobijedi; nastupa čas, da se '48. sa sveopćim povlađivanjem revanšira; ima da nastupi čas, u kojem biste mogli pobrati plodove jednog stoljeća, u kojem biste mogli podići sa jednim novim poretom istiniti, divni slavluk pobjede Francuske na konju Evrope, a ne onaj mali Etoile-a, koji sjeća na dugi niz privremenih pobjeda, koje su svršile samo jednim porazom, ali nepopravljivim“.

„I u ovom odsudnom času vi se nećate, vi se odstranjujete i skoro da kažem, vi se bijegom lišavate vaše pobjede? Vi puštate da se Anglosaksonci, ti empiričari i smetenjaci, domognu vaše doktrine i da je kušaju formulirati i primijeniti; vi ih sa posprdnim smiješkom gledate kako sa nespretnom ozbiljnošću naprežu sve svoje sile, da izvrše zadatak, koji ste samo vi, ujedno s nama Italijanima i Nijemcima, da su oni htjeli i da ste ih pustili da se umi-

ješaju u to, mogli izvršiti; a onda izjavljujete da su sve to priče i bajke, da vama trebaju reparacije i garancije, milijarde za obnovu opustošenih vam krajeva, da vam trebaju topovi, vojnici, strateški osigurane granice, razoružanje neprijatelja, a ne diplomatski zapisnici, krpe papira i profesorske ideologije? Pa što znači drugo ovo službeno držanje Francuske prema Savezu Naroda i mirovnim pregovorima već da Francuska nema povjerenja u doktrine revolucije, za koje se je borila kroz cijelo jedno stoljeće? Da li je to ili nije duboki ali jasni smisao francuske politike u ovom mirovnom ugovoru?"

„Vi znate što ja mislim o onim „besmrtnim principima“ Oni mi se čine suviše konfuznim, neodređenim, elastičnim, sentimentalnim i radi toga onakvi kakvi su danas, ne mogu da posluže kao čvrsta okosnica jednog sistema javnog prava, koji bi se imao održati. Da nam danas posluže, morat će biti izrađeni još od doktrine i ustaljeni od vremena. Ali oni nijesu niti jednostavni *flatus vocis* ili isprazne riječi, ili apstrakcije, kao što to hoće da prikažu mnogi nagli kritičari. Oni su danas izrazom osjećaja, koji su istina konfuzni, ali čvrsti u masama: toliko je to istina, da su u ove mase ulili hrabrost i strpljivost da vode jedan tako dugi i krvavi rat. Pa onda, bili oni dobri ili zli, jesmo li u neprilici zbog izbora? Imamo li druge jasnije i određenije principe, koji bi na neki način, bar pod sjenom zakona, regulisali odnošaje između evropskih država? U Evropi je monarhija propala, a s njom i dinastičko načelo, koje je, usprkos svojih mana i nepravda, podržavalo nešto malo reda i neki stanoviti zakon u odnošajima između evropskih država od god. 1815. pa do 1914. Pošto je ovo propalo, a mi ne uspijemo da uspostavimo drugo kakvo načelo poretka, pa bilo ono i nezgrapno i nesavršeno, Evrope će nestati u anarhiji neprestanih ratova. Države će priznavati i poštivati kao jedini zakon silu. Sada dopuštamo, da ljudi Hegelovi učenici ponavljaju da je prave sila i da su države stvorene zato da se naizmjenice među-

sobno proždiru kao divlje zvijeri. Obojica znamo dobro što bi u Evropi značio jedan novi srednji vijek sa nitroglicerinom, jedan novi srednji vijek naoružan bombama i tankovima, bez Hrista i bez Inkvizicije. Evropa ne bi samo zapala ponovno u barbarstvo, već bi se survala sa svojim prijestolja“

„Trebalo je dakle tačno odrediti i formulirati na Pariškom kongresu načela, koja bi morala regulisati odnošaje između evropskih država, sada već skoro svih uređenih pod republikanskim oblikom, kao što je Bečki kongres bio tačno odredio i formulirao načela legitimnosti i ravnovjesja kao zakon za monarhističke države prošlog stoljeća. Trebalo je sporazumjeti se oko načina definiranja nacionalnosti, koji bi služio kao pravedna norma pri stvaranju odluka bar kod najvećih nacionalnih sukoba. Trebalo je priznati nacionalna prava manjina, koje bi bile uključene u nove države i koje bi ostale zarobljene u krugu starih, te naći način da im se ova prava osiguraju. Trebalo je izmisliti jednu formulu za ograničenje naoružanja, koja bi dovela u sklad legitimno oružje svake pojedine države sa slobodom ostalih i sa njihovim pravom da nijesu dužne podnašati neograničene utakmice naoružavanja i ratova do zadnje kapi krvi kao nešto silovito im nametnuto od jedne same. Da je kongres odmah uzeo u pretres ova tri glavna pitanja, ne bi se bilo imalo toliko raspravljati o ciljevima Lige Naroda. Liga Naroda bi morala podržavati mir osnovan na ovim načelima, usavršavajući ih kod primjenjivanja.“

„Da li je to bio jedan nemogući zadatak i ako je bio nešto teži od onoga koji je imao da izvrši Bečki kongres? Ne znam. Ali ko je imao dužnost barem da ga pokuša izvršiti, ako ne vi, potpomognuti od Italije i Amerike? Kad se ne bih bojao, da zatražim i suviše, pridodao bih, da bi bili i Nijemci mogli a i morali potpomoći vas. Naprotiv slabo biste se mogli bili osloniti na Engleze. Ali vi ste se ogorčeni povukli na stranu, Italijani nijesu učinili ništa, a osamljeni Amerikanci postadoše nemoćni“

Tu me je prijatelj prekinuo.

„Vi imate, na žalost, pravo. To je uistinu tragično protuslovlje, u koje je zapala Francuska. Ali nije ga teško rastumačiti. Brojni su u zemlji oni, koji imaju povjerenja u načela revolucije iz '48.“

„Istina je — rekoh. — Ono što se može nazvati širom javnošću, ono je, čini mi se, više slijedilo svoju politiku nego odalečilo od nje vladu.“

„Upravo je tako. Treba dakle rastumačiti držanje vlade. To je držanje bilo djelo Quai d' Orsay-a i generalnog štaba, koji uzgojeni još uvijek u napoleonskim tradicijama, malo ljube i malo se pouzdavaju u revolucionarne doktrine. Istina je i to, da je vlada pokorno slijedila ove savjete i da je njezin šef branio tradicije carske politike sa svom žestinom jednog mladog sljedbenika. Kazat ćete mi, da je Clemenceau za cijelog svog života bio uvijek skoro fanatičnim pobornikom revolucije i njezinih doktrina i da ju je jednog dana definisao sa riječi „bloc“. Zapitat ćete me zatim, zašto je taj fanatični sljedbenik okrenuo leđa njezinim doktrinama upravo onda, kad mu se je pružala jedina prilika da barem djelomično održi ona obećanja, koja je Francuska dala svijetu. Priznajem Vam, da na ovo ne znam da odgovorim. To je i za mene jedna tajna . . . !“

„Reklo bi se — nastavih — da je sudbina revolucije, da kad nastupi čas, da se njezina načela ostvare, da se onda pojavljuje čovjek, koji ih sa auktoritetom stečenim u borbi za njihovu pobjedu, konačno onemogućuje i pretvara u ništa. Zar slučaj Clemenceau-a ne potsjeća, na nešto skromniji način, na palinodiju Napoleona? Nego gledajte u kakav je čudnovati položaj dospjela Francuska prema Evropi, a i Evropa prema Francuskoj. Prije više od jednog vijeka Francuska objavljuje da je otkrila načela, od kojih će započeti jedno novo stoljeće sreće, upušta se u strašnu borbu radi njihove primjene i konačno pobjeđuje. A onda se odjedamput pojavljuje čovjek, koji preotimlje sve planove pobjede za sebe i koji umjesto obećanog no-

vog poretka, namiče Evropi jedan vojnički despotizam mnogo teži i pohlepniji od svih vlada kraljeva, od kojih je revolucija htjela da Evropu oslobodi. Jednim snažnim udarcem ruši Evropa ovaj despotizam i, da dode barem malo do reda i mira, obnavlja na brzu ruku, onako kako je mogla poslije velikog razaranja, načela starog poretka, koja ste vi bili oslabili i uništili Uspostavljeni poredak nije bio savršen, ali mu se je Evropa ipak, mrmljajući, prilagođivala bojeći se gorega. 1848. ste bili ponovno vi oni, koji ste srušili ovaj labavi poredak obećavajući svijetu novu sreću, koju su sadržavale vaše doktrine. Ali i ovog puta ju je svijet uzalud iščekivao, tako da se je poslije '48. našao bez blagodati starog a i bez blagodati novog poretka obećanih u onoj znamenitoj godini, dok se nije i ovaj put poslije 1870. prihvatila ona moguća mjera starih načela — i dinastičkog principa. Pa što su bili Bismarckov režim i trojni savez nego li slika i prilika Svete Alijanse? Ali vi ni s ovim poretkom nijeste bili zadovoljni, a imali ste i razloga, jer se je temeljio na jednom nepravednom i bezbožnom nasilju na vašu štetu. Ostala Evropa, željna mira, pokorna onome što se je jačim u zadnje vrijeme pokazalo, pohlepna za bogatstvom i blagostanjem, bila je spremna da sa kršćanskom trpeljivošću podnaša nepravdu vama nanešenu, pa bi bila htjela da taj poredak i vječno potraje: ali vi to nijeste htjeli, vi ste ga nemilosrdno potkapali nepriznavajući Frankfurtski ugovor, koji je bio temeljem tog poretka, nazivajući ga ništetnim *za sve vijekove*, pošto je krnjio nezastarivo pravo Alsacije i Lorene. Vi ste stavljajući na kocku vašu egzistenciju ustvrdili, da postoje neka stanovita prava naroda, koje i sila mora da poštuje: to je bio onaj u istoriji znameniti čin, besmrtna slava vaše nacije, koji vi možete pridodati slavi tolikih drugih vaših plemenitih djela, koja ste kroz stoljeća izvršili Ali kada je konačno ovaj poredak, koji je Evropu zadovoljavao, pao, s jedne strane uslijed toga što ga je narod, koji ga je bio stvorio, htio na svoju korist zloupotребiti, s druge

strane uslijed toga što ste ga vi malo po malo potkapali vašim plemenitim i nepomirljivim protestom, nije li svijet imao pravo, da traži od vas da učinite jedan jaki pritisak na same sebe da definirate ova nezastariva prava naroda, radi kojih je cijeli svijet otišao u plamen? Nije li imao pravo, da traži od vas da ostvarite ono bratstvo slobodnih naroda, koje ste bili objavljivali Evropi već od 1848. kao neki životni zakon?"

„Ali vi naprotiv — ili bar vlada, koja vas predstavlja — nije našla drugih načina da uspostavi red u svijetu do li onih sile u stilu Bonaparta! Bit će duhoviti, koliko hoćete; ali držite li vi, da ćete moći Nijemce zaustaviti na putu njihovih ambicija stavljajući im nasuprot samo topove i vojnike, a ne jednu doktrinu i jednu ideju? Ako sutrašnji dan bude predan na milost i nemilost sile, pomislite, da Nijemci raspolažu brojem. Mislite i na to, da Evropa očekuje od vas da izvršite jedno obećanje dano već više od pred stotinu godina“

Moj me je prijatelj pogledao, a zatim podižući se reče mi snažno: „Mi ćemo i održati obećanje. Naša je istorija puna protuslovlja, nasilja, katastrofa, ali je čista od izdaje. Ne ćemo izdati narode, koji budu imali povjerenja u nas“.

— „Nadajmo se“ — zaključih, nešto smiren, ali samo donekle

VI.

Korijen zla¹.

Godina 1919. ne će u istoriji imati značenje godine, u kojoj je započeo toliko silno žučeni novi poredak, već kao one u kojoj je dovršeno uništenje starog. Evropa je kaos; ako taj kaos usporedimo sa poretkom, koji je postojao god. 1914., mogli bi tadašnji poredak smatrati potpuno ili skoro savršenim. On se je podržavao nekim ravno-
vjesjem zbiljskih sila i auktoritetom stanovitih zastarjelih

¹ 31. decembra 1919.

ali još uvijek živih načela. Danas više nema niti ravno-
vjesja sila niti auktoriteta načela. Sve su sile bile ratom ili uništene ili iscrpljene; sva su načela ostala bez auktoriteta ili postala konfuzna mirovnim ugovorima, koji su već u Parizu sastavljeni ili se još nalaze u pripremanju.

Kako se jasno počinje da prikazuje u svojim glavnim crtama pred očima onoga, koji hoće da vidi, tragedija, kojoj je Evropa bez znanja podlegla kao što janje podliježe pod nožem mesara. Što je ugovor? Ugovor je komad papira koji veže i zapovijeda nekom tajnom i skoro magičkom moći. Ali odakle nastaje ova moć? Iz sile samo, ne jer budući da nije uvijek jasno ko je jači i ko danas prolazi kao jači, pošto ga se sutra može otkriti kao slabijeg, svaki bi ugovor bio povodom neprestanih ratova. Ona magička moć ugovora nastaje iz auktoriteta nekog načela, koje obje strane ugovornice priznavaju istinitim i nepovredivim te radi poštivanja kojeg i ona strana, koju ugovor tišti, pristaje da ga se drži.

U javnom pravu, koje je podržavalo Evropu prije francuske revolucije, ovaj je imperativni princip bio dinastička čast. Ugovor se je smatrao kao залог časti vladara, koji ga je potpisao. Vladar je onda ratovao dugi niz godina prije nego bi pristao da svoje ime potpiše pri dnu komada papira, kojim je izjavljivao, da ustupa kojem svojem bratu ovaj ili onaj teritorij. On je znao, da je ona kap crnila bila neizbrisiva. Pošto bi ovakav ugovor bio priznat od ostalih vladara, postao bi naslovom o kojem se nije više moglo raspravljati, u korist onog vladara, kojemu se je taj teritorij ustupao.

Ali potpisi vladara, koji su u XVIII. vijeku bili simbolom jednog principa javnog prava, postadoše malo po malo jednom formalnosti u ugovorima XIX. vijeka, kada opća vojna dužnost i demokratske revolucije razmahaše u Evropi ratove naroda. Princip je dinastičke časti tada oslabio, a između ostataka starog javnog prava uvuče se novi princip: da jedan ugovor ne može biti smatran va-

ljanim u sebi i za sebe, nego jedino u koliko ne vrijeda stanovita prava narodâ. Od 1871. do 1914. Francuska je izdržavala vatru za ovo novo načelo. U ime ovog načela Francuska je skoro kroz pola vijeka izjavljivala da silom trpi, ali da ne priznaje valjanim Frankfurtski ugovor, jer je ovaj vrijedao jedno nezastarivo pravo Alsacije i Lorene, s kojim nijedna vlada nije mogla raspolagati.

Ovaj se je princip uvriježio u dušu i misli narodâ za vrijeme svjetskog rata. Vlade antante — a djelomično i vlade neprijateljskih država — izjaviše, da ga priznaju kao osnovu novog poretka. A i jest ovo jedan uzvišeni i plemeniti princip, iz kojega bi moglo nastati jedno novo evropsko javno pravo, ali ipak samo pod jednim uslovom: da postoji neki stanoviti sporazum i neko stanovito poštenje pri definisanju ovih prava narodâ, koja ne će moći sila izigravati i kojima će se i pobjeda morati pokloniti. Ako to ne bude tako, što će se dogoditi? Što će se dogoditi, ako svaki novinar ili filozof ili pjesnik ili diplomata ili državnik ili zubar bude slobodan da definiše od slučaja do slučaja, prema svojoj volji, ova prava narodâ; ako svaki narod bude htio biti vrhovnim sucem svojeg prava i svoje dužnosti? Nikakav ugovor više ne će imati bilo kakvu valjanost osim one, koju mu budu htjeli priznati hirovi ugovornikâ; svaki će narod moći proglasiti ništetnim onaj dio ugovora, koji mu se ne sviđa, jer da vrijeda po koje pravo, koje će opet svako definisati kako mu se više sviđa.

A to je upravo ono što se sada događa. Pravo naroda evo sunovraćuje Evropu u kaos neslogâ, mržnja i ratova: zaslužena kazna radi nedosljednosti, uslijed koje je Evropa poslije 1870. pustila Francusku da u ime onog prava proglasi za vječna vremena ništetnim jedan od mirovnih ugovora, na kojem je počivao svjetski mir, a da se nije pobrinula zatim da definiše ova nepovrediva prava narodâ. Zamisao ovog novog prava narodâ oslabila je staro poštovanje koje se je imalo prema ugovorima kao prema nečemu nepovredivom, a da nije zadobila snagu,

tačnu određenost i imperativnu moć da upravlja sama svijetom.

Predsjednik je Wilson uočio svu težinu položaja, pak je i bio pritekao Evropi u pomoć. Predlažući glasovitih četrnaest tačaka, preuzeo je na sebe zadatak, koji je sa tolikim sjajem izvršio bio Talleyrand na Bečkom kongresu; pokušao je bio da definiše načela, na temelju kojih bi se imala prosuđivati prava, za koja su nove i stare države govorile da ih mogu svojatati nad teritorijama, s kojima se je imalo raspoložiti. Nuždan, ali vrlo težak posao, bilo radi toga što su one glasovite tačke bile samo skicirane, bilo radi toga što je za istinsko umirenje Evrope trebalo da ova načela budu priznata iskreno ne samo od pobjeditelja već i od pobijeđenih, kao što je načelo legitimnosti bilo priznato na Bečkom kongresu od svih vlasti. Ali upravo zato što je to bio jedan silno teški posao, trebalo ga je nastojati i izvršiti. Kakva je vrtoglavica zahvatila vladajuće staleže i vlade Italije, Francuske i Engleske? Dok su narodne mase klicajući pozdravljale Wilsona kao spasitelja, s kojih su se razloga tolike mračne sile rotile da diskredituju prvi i najhitniji od mirovnih preliminara kao neki isprazni san?

Evropa još ne zna što je učinila; ona nije još shvatila da je srušila sve temelje međunarodnog poretka a slijedom toga i temelje mira, upravo u času, kad se je na cijelom svijetu morao uspostaviti najprostraniji mir kakav do sada još nikada nije bio stvoren. Danas nemaju ugovori više nikakve čvrste i snažne osnove, na koju bi se oslonili: nemaju više one komplicirane i ponosne pravne strukture društva iz XVIII. vijeka, nemaju više one diplomatske tradicije Dvorova i ono ravnovjesje sila XIX. vijeka, nemaju načela novog javnog prava, koje bi iko htio priznati osim samo u toliko u koliko su u skladu sa ambicijama i pohlepnim željama dotičnika. Prema tome ne preostaje ništa drugo već sila. Ali ko sada već uopće zna, gdje leži ta sila? Antanta je pobijedila, ali zajedničkim silama i zahvaljujući bezbrojno prosutom zlatu novoga svi-

jeta; ko može danas da zna, kolika je snaga svake pojedine vlasti antante i onih novih država, koje su nastale na ruševinama starih? Dakle, stotinu godina rata!

„To je krivnja kapitalizma“ — kažu socijalisti. Socijalisti ne poznavaju istoriju Evrope bolje od nacionalista. Oni ne znaju da je današnji rasap skrajnja posljedica intelektualne nesredenosti, koja je počela Preporodom i Reformom te vojničkim i političkim preokretom, koji je počeo diobom Poljske i francuskom revolucijom, prije nego što je nastao „kapitalizam“ ili velika industrija. Ovo je zlo starije i dublje nego li ga zamišljaju sebi socijalisti, pa sredstvo, ugušenje kapitalizma, koje oni predlažu, ne bi bilo dovoljno da izliječi ovo zlo.

Čitajući italijanske i strane socijalističke novine, reklo bi se da je Versajski ugovor bliznac Brenovog ugovora. Ali ko poznaje taj ugovor, slegnut će ramenima. Istina, on sadržaje neke odredbe, koje su ili suviše oštre ili neizvršive no u isto vrijeme i druge, koje su mudre i pravedne. Ali glavna se njegova mana nalazi, na žalost, u nečemu drugome: da sve ove odredbe — bile one pravedne ili nepravedne — ne počivaju na principima jasnim i tačno određenim, koje je priznala sveopća savjest pobijedenih i pobjednika već na improvizacijama i kompromisima suprotnih, često puta samovoljnih, malo jasnih i protuslovnih principa. Uslijed toga je pružena mogućnost povrijeđenim interesima da mogu proglašavati nepravednim i sve one najpravednije njegove ustanove, a pošto se sada već ugovori, koji nijesu pravedni, mogu smatrati običnom krpom papira, to im se pruža mogućnost, da ih proglase potpuno ili djelomično ništetnim. Ni sami se pobjednici ne žacaju toga: a promislite, što će činiti onda pobijedeni! Njemačka ne će ovaj ugovor priznati pravednim i obvezatnim više nego li je Francuska priznavala Frankfurtski, pa ga ne će niti izvršiti već samo u toliko u koliko će biti silom primorana da ga izvrši. Vrlo težak i pogibeljan posao za jedan ugovor, koji obvezuje barem dva pokoljenja a u

vremenima iscrpljenim od mahnitih ekscesa jedne naoružane nacije.

Ni malo se ne čudim, da su Francuska i Engleska već vrlo uznemirene. Još se nije niti osušilo crnilo, kojim je pisan ugovor, još se ratifikacije nijesu ni obavile, a već sa svih strana iskrsava bojazan, da će sav ovogodišnji napor biti Sizifov napor. Više se čudim, što se je toliki svijet opsjenjivao i opsjenjuje još i sada, kao da bi ovaj ugovor mogao drukčije vrijediti nego li samo krjepošću materijalne sile, na koju će se moći oslanjati. A pošto nesreće ne dolaze nikada osamljene, evo gdje vlade iskorišćuju ovu uznemirenost i nesigurnost prouzrokovane ovim ugovorima, kojima manjka svaki auktoritet poštivanja, samo da pokušaju uvećati stari militarizam, tog začetnika i oca današnje propasti na ovoj neizmjernoj gomili ruševina!

TREĆI DIO
UGOVORI.

Ovaj se treći dio sastoji od članaka objelodanjenih u Secolo god. 1920. i 1921., koji su ovdje ponovno otštampani sa po којom izmjenom i nadopunom, nakon što su povezani u jednu suvislu cjelinu. Datum naznačen ispod naslova označuje dan, kada je dotični članak bio objelodanjen u spomenutom listu. Posljednji, „Realistička politika“, je neizdan: to je kratka bilješka, koju sam našao između ostalih svojih iz 1920.

Ovi povezani članci sačinjavaju jednu studiju o miru, dovršenu skoro godinu dana nakon sklopljenih ugovora, pa je prema tome dubokim razmišljanjem i kasnijim iskustvom potpuno sazrela: Impresije, predosjećaji, intuicije, koje sam kao još neizvjesne i konfuzne bio napisao za vrijeme zasjedanja mirovnog kongresa, sada se tačno određuju u nekim konačnim zaključcima glede prirode, posljedica i mana mira, koje se fiksiraju i u kratko slijevaju u jedan općeniti zaključak: da se jedan ugovor ili jedno tijelo stvoreno ugovorima ne može podržavati već ili silom ili saglasjem ili jednim i drugim, a najnovijim ugovorima vrlo često manjkaju i sila i saglasje; odakle nastaje neka vrst na papiru pisanog protektorata nad nemoćnim svijetom i uzrok sveopćeg nezadovoljstva, trajne nesigurnosti i ozbiljnih opasnosti.

I.

Amerika i pitanje morâ.

(27. novembra 1920.).

Ugovori, koji su morali u Evropi ponovno uspostaviti mir, već su prije jedne godine bili potpisani, svi su već ratificirani, makar i stisnutih zubi, osim Sevrskog ugovora, a djelomično su već i primjenjeni u život. Malo po malo kako se udaljujemo od kongresa, „tragedija mira“, koju sam posmatrao pomnjivo u pojedinim odijeljenim epizodama za vrijeme kongresa, ocrtava se pred mojim očima kao jedna jedinstvena cjelina. Tragedija manje vidljiva i manje bučna od rata, jer je skoro potajna. Nijesu je razumjeli ni oni otrcani glumci, koji su je odigrali. Katastrofa, čije će posljedice pogoditi pokoljenja i pokoljenja, nastala je u par nedjelja, bez ičijeg znanja, a da je niko nije opazio, za vrijeme potajnih sastanaka nekolicine ljudi, koje je slijepi udes slučajno izabrao i kojima je podijelio skoro božansku moć da raspolažu sudbinom svijeta, a koji su se s njom poslužili, a da nijesu ni sami znali što čine.

Početak je ove katastrofe bio tako jednostavan, da ga nije niko opazio. Zar se kogod još sjeća, kako se je ova cijela stvar dogodila? Koncem 1918. održao je Clemenceau pred francuskom komorom jedan veliki govor, da izloži poglede i namjere francuske vlade obzirom na mir. U onom je govoru Clemenceau dao razumjeti, da ne vjeruje u Ligu Naroda, da je ostao vjeran staroj školi saveza i ravnovjesja te da očijuka sa jednim savezom između Ita-

lije, Francuske, Engleske i Sjedinjenih država, koji bi nametnuo svijetu mir. Pridodao je, kako ga je Lloyd George zapitao, da li bi rat bio dobiven bez engleske armade, kako mu je on odgovorio da ne bi i kako se je sporazumio sa engleskim premijerom, da se na kongresu zajednički opru svim predlozima, koji bi išli za tim, da se umanji ili ograniči snaga one armade. Francuska se i Engleska izjaviše protivnim slobodi morâ, koju je zahtijevala Amerika, te odbijahu na kongresu svaku raspravu o novom pravilniku za vode, koji bi bio manje barbarski od onoga, koji danas vlada na morima.

Niko u Evropi tada nije svratio pažnju na ovaj navještaj. A ipak u onom odbijanju bijahu sadržani, kao biljka u sjemenki, koliko neuspjeh Lige Naroda zamišljene od Wilsona, toliko i neuspjeh savezâ s kojima je očijukao Clemenceau, te ponovni razvitak rasprava i nesloga, koje su već od prije prijetile da će uništiti zapadnu civilizaciju i konačni neuspjeh cijelog kongresa. Radi čega sve to? Velo sudbine se danas razdire.

Zašto je Amerika navijestila rat Njemačkoj? Radi toga što je Njemačka htjela da po svojoj volji zatvori sve puteve mora trgovini između Amerike i neprijatelja Njemačke. Amerika nije htjela da prizna monopol i gospodstvo na Oceanima, koje je Njemačka sebi svojatala. Ali nije samo Njemačkoj htjela da to ne prizna: jer je Amerika već od početka rata imala oštarih rasprava i sa Engleskom oko pitanja blokiranja, kriomčarenja i prava, koje je i Engleska sebi svojatala nad trgovinom između neutralnih vlasti i neprijatelja Engleske. Kad je buknuo evropski rat, Sjedinjene su države najedamput našle na moru, kojim su se one do tada slobodno služile kao jednim velikim putem zajedničkim cijelom rodu ljudskom, dvije vlasti međusobno neprijateljske, ali složne u tvrdnji da je onaj put naprotiv njihova svojina i monopol i da one imaju pravo da ga zatvore svakome, kad to njihovi interesi zahtijevaju. Amerika je tada proglasila pod imenom slobode

morâ opća prava cijelog roda ljudskog nad ovim zajedničkim vodenim putem, ali nemogavši izdržati borbu za ova prava protiv dvije vlasti u isto vrijeme, združila se je sa susretljivijom i pomirljivijom protiv one druge bahatije i nepopustljivije.

Nego Amerika se je upustila u svjetski rat, barem djelomično, kao neprijateljica svoje saveznice i kao saveznica svoje neprijateljice. Usred borbe, dok je rat trajao, nije svijet, a niti sama Amerika opazila ovo protuslovlje, ali ono je postalo očitim, kad se je svršio rat. Pošto je bila pobijedena na kopnu i moru, i pošto joj je bila zaplijenjena flota, kojom je zastrašivala Oceane, Njemačka je odmah prišla Americi da zatraži slobodu morâ ili drugim riječima preobrati se je odmah u saveznicu. Amerika nije mogla sa svoje strane više zahtijevati nagradu za pobjedu od neprijateljice, jer joj Njemačka više nije priječila na morima, pošto joj je flota bila zaplijenjena, već ju je morala tražiti od saveznice, Engleske, koja je, uništivši njemačku flotu, postala još moćnijom i drskijom na morima nego što je prije bila. Saveznica je dakle za vrijeme pregovora preuzimala mjesto neprijateljice, a preuzimala je to mjesto tako snažno, da je uskratila da umjesto Njemačke plati Americi nagradu za pobjedu. Pravilnik o morima morao je ostati isto onako barbarski i isto onako konfuzan kao što je bio prije rata; narodi, koji su zahtijevali za sebe more kao jedan put zajednički rodu ljudskom, nijesu trebali dobiti nikakvu zadovoljštinu. To je značilo za onoga, koji je imao uši da čuje, ona uskrata Engleske najavljena već od Clemenceau-a pred francuskom komorom koncem 1918. kao jedna stvar, koja se kao sama po sebi razumijeva. Ta je uskrata bila prvom katastrofom pobjede. Amerika je bila prevarena u pravednoj nagradi i dvostruko razočarana, jer je pretrpjela od pobjede štetu i to veliku štetu. Uništivši njemačku flotu Amerika je samo povećala englesku opasnost na moru, toliko istina, da je danas prisiljena da na morima zamijeni Njemačku, pušta-

jući u more jednu neizmjernu armadu da održi ravno-
vjesje sa engleskom snagom. Ali ta uskrata nije samo po-
godila direktno Ameriku; pogodila je, odbivši se, i Evropu.
Evropa nije više mogla, poslije one uskrate, zahtijevati od
Amerike da sudjeluje bilo u Ligi Naroda bilo u kojem mu
drago drugom evropskom savezu.

Za svo vrijeme mirovnog kongresa htjeli su Predsjednik
Wilson i Clemenceau da spase svijet, ali svaki od njih na
svoj način i bolje od drugoga; jedan sa Ligm Naroda,
a drugi sa toliko žuđenim savezom između Evrope i Ame-
rike. Na koncu konca, poslije duge borbe, sporazumjeli su
se da ga spase dva puta, Ligm Naroda i savezom između
Francuske, Engleske i Amerike. Izgleda, da ni jedan ni
drugi nijesu niti iz daleka posumnjali, da su sada već, iza
kako je Engleska uskratila volju da dođe do pogodbe radi
Oceanâ, obadvije osnove postale ništa više nego utopi-
jama, jer Amerika nije mogla sudjelovati u Ligi Naroda a
niti u evropskom savezu, gdje bi bila i Engleska.

A ipak je svemu tome tako. Što je bilo zajedničko
Ligi Naroda zamišljenoj od Wilsona i savezu predloženom
od Clemenceau-a? Cilj: osigurati sve vlasti, koje bi u
tome sudjelovale, pa i Englesku, od jedne kontinentalne
hegemonije u Evropi. Ali, je li se moglo tražiti od Ame-
rike, da se obveže da će braniti Englesku na evropskom
kontinentu i protiv napadaja njegovih budućih gospodara,
kad je Engleska uskraćivala da joj pruži bilo kakvu ga-
ranciju protiv opasnosti jedne hegemonije na Oceanima?
Sada se je već opasnost za Ameriku nalazila u Engleskoj,
a ne u Njemačkoj, dakle htjelo se je Ameriku združiti sa
Engleskom protiv Njemačke? Ko je ikada vidio jedan sa-
vez ili udruženje, koje baca sve terete na jednu stranku, a
priznaje drugoj sve koristi?

Onim danom, kada je Engleska odbila svaku ras-
pravu o pitanju, koje su Amerikanci nazvali „slobodom
morâ“, *Sjedinjene su Države bile isključene iz evropskih
poslova*. Pošto Evropa nije Americi priznala jedini interes,

koji bi je mogao potaknuti na to, da djelomično garantira
u Evropi red i mir, nije Sjedinjenim Državama ništa drugo
preostajalo već da se povrate svojoj kući. Ono malo osoba,
koje nijesu sanjale kod otvorenih očiju, kao oni uživaoci
hašiša, nijesu se nimalo začudile, što je narod amerikanski,
usprkos plemenitih napora Predsjednika Wilsona, poslije
zadnjih izbora, sa odlučnom gestom, bacio kroz prozor
sve pariške protokole: Ligu Naroda i saveze. Jedino čudo,
koje se opetuje na tačno određeni dan, jest čudo Sv. Januara.

II.

Garancije.

(15. decembra 1920.).

Dok je na mirovnom kongresu Engleska uskraćivala
svako priznavanje slobode mora, dotle je Francuska zahtijevala
garancije i reparacije. Zahtjev, koji nije bio indiskretan,
ali koji se je kosio sa oceanskim ambicijama Engleske.
Uzimajući za sebe mora, Engleska je oduzimala Francuskoj
i ostalim saveznicima koliko garancije toliko i reparacije.
Kongres to nije opazio i s toga je izgubio šest mjeseci da
razriješi nerazriješivi čvor.

Nastojmo da razjasnimo ovu donekle prikrivenu vezu
između morâ i kopna. Radi kakve je opasnosti tražila Fran-
cuska garancije? Radi njemačke sile. U čemu sastoji ova
sila? U broju. Između ostalih razloga, radi kojih je buknuo
svjetski rat, ne smije se zaboraviti niti brojčani nesrazmjer
pučanstva Francuske i Njemačke. Rat ne bi bio buknuo,
da je bilo deset milijona Francuza više ili deset milijona
Nijemaca manje. Ali svjetski rat nije izravnao ovaj nesraz-
mjer. Danas je Njemačka ne samo više napućena od Fran-
cuske, već je, poslije pada Rusije i rasula Austrije, po
broju ljudi prva država u Evropi i ostat će takvom sve
dotle, dok Rusija ponovno ne uskrsne. Dokle god Nje-
mačka bude mogla dvojici Francuza suprotstaviti tri Ni-

jemca, jasno je, da će dotle biti Francuska u opasnosti, a cijela Evropa u kolebanju i nesigurnosti. Francuska je dakle tražila garancije, da Nijemci ne bi bili u mogućnosti da iskoriste svoju brojčanu nadmoć.

Ovaj zahtjev Francuske, premda je bio pravedan, ipak nije bio jednostavan i lak. Nije mu se moglo udovoljiti već ili silom ili sporazumom. Silom, da je antanta kao Napoleon poslije pobjede kod Jene nad Pruskom iskoristila sadašnju nemoć Njemačke, da joj nametne jednostrano ograničenje naoružanja. Sporazumom, da su velike evropske vlasti pod imenom Lige ili Društva Naroda zaključile prestanak natjecanja sa naoružavanjem i borbe za savezima i da se je u ime toga Njemačka obvezala da ograniči svoja naoružavanja na način, da više ne bude u stanju prijetiti Francuskoj. Tada bi Liga Naroda bila slična Svetoj Alijansi, koja je i zapravo bila stvorila jedan trajniji mir.

Svi znaju, da se je Pariški kongres rađe poveo za nezgrapnim Napoleonovim empirizmom, nego li za primjermom Bečkog kongresa. Nesumnjivo je, da se ovaj izbor ima djelomično upisati u grijeh i narodima, jer za vrijeme šest mjeseci nakon primirja nijedan pobjednik, u Evropi, nije htio niti da čuje govoriti ozbiljno o nekom trajnijem miru ili nekom savezu za mir, koji bi i pobjednicima nalagao dužnosti. Ali da su narodi i bili manje ludi i da su istinski želili sklopiti jedan trajniji mir, ne bi im bilo to moguće nakon što je Engleska zatvorila mirovnom kongresu sva mora. U jednom općenitom trajnom miru, sličnom onom sklopljenom pred jedno stoljeće u Beču, što je mogla Njemačka tražiti od Evrope, a što je Evropa mogla ponuditi Njemačkoj za uzvrat što se je odrekla brojčanog prvenstva na kontinentu i njegovih koristi? Jednu jedinu stvar: da se Engleska na jednaki način odrekne pomorskog prvenstva i njegovih koristi. Pošto je pitanje mora bilo potisnuto u pozadinu, nije se mogao više sklopiti jedan *dobrovoljni* savez za mir i opće primirje, jer bi sva

blagodat tog saveza bila za Englesku, a sav teret za Njemačku. Na ovaj bi način Evropa tražila od Njemačke, da se liši svoje kopnene snage za uzvrat ničesa, kao što je tražila od Amerike, da besplatno, samo sa dužnostima a bez prava, uđe u trajni savez u korist vlasti antante!

Prvih mjeseci primirja oceanske se ambicije Engleske nadoše složne sa mahnitanjem pobjedničkih naroda, da u kolijevci već uguše onaj trajni mir između velikih evropskih vlasti, koji ih je još jedino mogao da spasi. Pošto su trajni mir i sporazum bili isključeni, bilo je nužno pribeći sili: trebalo je prihvatiti prisilno i jednostrano razoružanje, s kojim već i sâm Napoleon nije uspio, premda je Pruska iz 1806. bila slabija od moderne Njemačke, a Francuska je tada mogla računati i na savez sa Rusijom. Onaj glasoviti neuspjeh morao bi bio navesti kongres i Evropu, da se zapitaju ozbiljno, da li je ovo bila zgoda da se ponovi pokušaj bez Rusije, dapače i sa Rusijom kao neprijateljem. Naprotiv, ne samo da niko nije posumnjao u to, već danas državnici i ljudi od pera, diplomate i vojnici, jedva shvaćaju ono, što gole činjenice svakim danom dokazuju onima, koji imaju oči i znaju da gledaju, naime, da je garancija postala jednim strašilom. Ako je jedna garancija uistinu garancija, ona osiguraje i umiruje, ova naprotiv uznemiruje, zastrašuje, oduzima san i onome, koji bi barem za sada mogao mirno da spava.

Jer to je zapravo onaj tragični čvor kontinentalne politike. Francuska, koja je za sada sigurna, drži da je u opasnosti, jer su joj dali ovu garanciju sigurnosti!

Da prijeti jedna nova godina 1813. sada ili za kratko vrijeme, nije vjerojatno. Prispodoba se ni ne može učiniti. Ako antanta nije znala stvoriti mir, nije svoju pobjedu niti zloupotrebila kao što je to učinio Napoleon. Njemačka je iscrpljena i potrebna odmora. Sadašnje stanje Evrope je dakle za Francusku jedna ozbiljna garancija. Ali ovo nametnuto razoružanje, popraćeno sa tolikim nadzorima, vrijeda i ponizuje Njemačku, jer je podvrgava protektoratu

pobjednika. Čini se, da niko nije opazio, da Versajski ugovor sadržava u krjeposti protektorat nad Njemačkom. Ko može i pretpostaviti, da će se jedan narod, koji je do jučer bio najmoćniji na svijetu, kojemu su se do jučer još divili, sa pravom ili ne, kao prvaku zapadne civilizacije, od danas do sutra pomiriti sa stanjem, da se s njim postupa kao sa Marokom? Podnositi će silu, gutati će poniženje, dokle god bude osjećao za vratom ruku jačeg neprijatelja, ali protestirat će da mu se nanosi nepravda, proklinjući onu ruku i ako se ne može nadati da će je se skoro otresti.

I evo gdje se pretvaraju u otrov sve garancije, s kojima bi se Francuska mogla i morala osjećati sigurnom. Kakvo joj umirenje mogu dati tisuće topova uništenih ili smanjeni broj dobrih, kad zna, da je Njemačka puna mržnje i da ne će oklijevati da se osveti čim joj se pruži zgodan čas? Istinska garancija ne leži u oružju već u *duhu*. Broj i oružje ne bi uznemirivali Francusku bez *animus-a nocendi*. Broj i *animus* je zastrašuju, pa makar i sa malo oružja. Kakve se garancije mogu zamisliti protiv mržnje jednog naroda i protiv zgodnih prilika, koje mu mogu pružiti svakidašnji događaji? I razoružana Njemačka sa svojim nadmoćnim pučanstvom i sa strahom, koji biva proizrokovao od sjecanja na ono na što se je ona odvažila i znala učiniti, izgledat će kao vječna opasnost za susjede koje ona mrzi. A da se njezina mržnja još jače rasplamsa, brine se baš odlično prisilno razoružanje, koje je kongres Francuskoj dao kao garanciju!

Nažalost, Evropa je ponovno pala u onaj *circulus vitiosus*, u kojem se je mučila prije god. 1914. Njemačka se boji Francuske, pa je optužuje, da ju ona nemilosrdno tlači; Francuska se pak sa svoje strane boji Njemačke, pa je optužuje, da ju ona hoće uništiti. Strah rada mržnju, a mržnja uzgaja strah. Njemačka je ogorčena radi poniženja zbog prisilnog i nadziranog razoružanja; ali ta ogorčenost ne da spavati Francuskoj, kojoj je baš to razoružanje trebalo donijeti miran san. Što se bude Njemačka više razoro-

ružavala, tim će Francuska više u nju sumnjati, jer će rasti mržnja njezine neprijateljice. Drukčije se ne može dogoditi. To su karike na lancu. Godinu dana poslije sklopljenog mira Francuska naoružava 700.000 ljudi, da razoruža Njemačku; dok se Njemačka osjeća žrtvom nepodnošljive nepravde, Francuska osjeća da joj prijeti opasnost. Dva se naroda, jedan razoružan a drugi naoružan do zubi, mrze više nego ikada, jer se obadva međusobno boje.

To je najveći užas evropske istorije!

III.

Reparacije.

(1. januara 1921.).

Nijemci su zametnuli rat sa nakanom da pobijede i unište neprijatelje. Okrutni Bog rata kojega su oni obožavali i slijepo mu se pokoravali od god. 1870., zapovijedao im je da unište neprijateljsku imovinu. Nije nikakvo čudo, da su zlostavljeni narodi na svršetku rata tražili pravednu odštetu.

Ali pravda je često nemoćna da pogodi i ljude pojedince: možete se misliti, kako će onda pogoditi narode! Vlade su morale ovu opravdanu ogorčenost radi nanešenih šteta nastojati obuzdati, pa makar i kušajući zadovoljiti je u granicama mogućnosti, potsjećajući narode, da je nažalost uvijek lakše uništavati nego li stvarati, lakše činiti zlo nego li ga ispravljati. Ali one su naprotiv ovu ogorčenost još i potsticale. Koncem 1918. obećavao je Lloyd George Engleskoj glavu Kaizerovu i potpunu naknadu ratnih troškova, tvrdeći javno da bi Njemačka mogla da plati i 600 milijarda. Pa kada veliki buncaju, ko se može nadati da su narodi pametni? Bjesomučnost naknade štete zagospodovala je javnim mišljenjem.

Ko je iz bližega promatrao rad Mirovnog kongresa, zna sa kakvom je lakoumnnošću raspravljano bilo ovo pitanje. Nikada se nije raspravljalo ozbiljno niti o tome, u

kojoj mjeri bi se mogla tražiti odšteta prema pravičnosti i sa osnovanom nadom da će ju se zaista postići; niti s kojim će je se sredstvima postići i sa kakvim garancijama; niti kako se ima mjeriti šteta i naknada za svakog pojedinog saveznika. Raspravljalo se je naprotiv bučno o silnim, osrednjim i malim svotama, koje su bile sve pohvatane iz zraka; konačno, kao na nekom trgu, poslije dugog raspravljanja, došlo je do sporazuma, da se zatraži od Njemačke prvi predujam od 125 milijarda i da se zadatak oko fiksiranja sveukupnog odštetnog iznosa unutar roka do 1. maja 1921. povjeri jednoj reparacijonoj komisiji; glede pak isplate, priteći će već u pomoć koji svetac. U brzini nije ovaj kongres niti opazio, da je osudio Njemačku da bude vječnim dužnikom nametnuvši joj da na svoj sveukupni dug plaća godišnje kamate od 5%. Nijesu Nijemci već Francuzi računali, da će, pribrajaajući one kamate svake godine na glavnici, Njemačka, plaćajući ipak 3 do 5 milijardi godišnje, za 30 godina biti svojim neprijateljima dužna opet skoro isti iznos!

Ne možemo se opsjenjivati. Ove zlo određene i nesuvisle reparacije umjesto da poprave štete nanešene ratom, pokvarit će i ono, što je iza rata još ostalo cijelo. Svakom čovjeku zdrava razuma činit će se u najmanju ruku vrlo sumnjivo da Njemačka hoće i može platiti 125 milijarda u razmaku jednog pokoljenja. Francuski pisci naprežu od nekog vremena sve svoje sile da dokažu, da Njemačka *može* da plati. Ali svi njihovi argumenti, kolikogod bili duhoviti, imaju jednu te istu pogriješku i pretpostavljaju da Njemačka *hoće*, jer može i mora da radi za svoje žrtve i za svoje neprijatelje istom revnošću, kojom je i prije rata radila za sebe, za svoje bogatstvo i svoje udobnosti. Njemačka bi mogla platiti, kada bi pristala da dā svijetu jedan tako uzvišeni primjer kršćanskog pokajanja. Ali ko će držati, da ima ambiciju za ovakvom slavom?

Zapadna civilizacija već od jednog stoljeća ne poznaje odmora. A čime je ona potakla onu prirodenu lijenost ljudi

na neumorni rad? Mameći je većim udobnostima i većim slastima i ugodnostima.

Već od jednog vijeka rastu u Evropi i Americi udobnost i raskoš masā na ne mali strah i sablazan mnogih ljudi; ali što su jedna i druga ako ne nagrada i poticalo uvećane spretnosti i marljivosti? Čovjek ne radi, ako se ne nada nagradi. Evropejci i Amerikanci rade više od Istočnjaka, jer su sveli na najmanju mjeru svoje potrebe, a privikli su se da uživaju mnoga dobra, koje Istočnjaci ne poznavaju. Onaj, koji se nada, da će Nijemci kroz jedno ili dva pokoljenja neumornije raditi nego li u prošlosti zadovoljavajući se da po siromaški žive kao muslimani, taj se opsjenjuje. A ako se Nijemci ne budu na ovaj način žrtvovali, kako će ispraviti počinjeno zlo? Naknaditi štetu jednoj žrtvi znači raditi za nju besplatno.

Pa niti sila ne može ništa u ovom pitanju. I pobjeda je nemoćna. Bič i strah mogu vrlo dobro pokrenuti sa mjesta jednog surovog nespretnog roba, ali ne jednog radnika, jednog seljaka današnjih naših vremena, a u toliko manje jedan cijeli narod. Ako se bude pokušavalo silom primorati Njemačku da radi za svoje žrtve, ona će opustjeti. Njemačka je industrija već počela da emigrira uslijed straha pred porezima koji joj prijete. Svjetski je rat osiromašio Njemačku više nego li njezine neprijatelje, a mnoge nam činjenice daju naslućivati, da će ova bijeda potrajati dugo, ako se još i ne poveća. Ali kako se čovjek može nadati, da će osiromašena Njemačka htjeti i moći nadoknaditi sve ono, što su njezine vojske opustošile?

Ovo nijesu tajne neke skrovite mudrosti već razmatranja zdravog razuma. Mnogi to priznavaju raspravljajući u četiri oka: ali čemu to služi? Evropa je okovana ugovorima. Vlade se drže tekstova ovih ugovora, kao da bi se mogli od riječi do riječi izvršiti. Ministri finansija čine svoje račune kao da je vjeresija Njemačke nedvojbene utjerivosti. A bi li mogli jedni i drugi drukčije postupati? Bi li mogla koja vlada, godinu dana iza kako je potpi-

sala ugovore onolikog objama i nakon što ih je proglasila srećom i čudom svjetskim, kazati da su neprimjenljivi? Bi li koji ministar finansija mogao iz svoje glave proglasiti neutjerivom jednu vjeresiju, koja je zapisana u nekim najsvečanijim dokumentima opće istorije?

S druge strane nijedno glasilo, nijedan odlični i uvaženi čovjek ne će da preuzme na sebe odgovornost, da proglasi imaginarnim i irealnim ona prava, koja vlade proglašuju punovažnim i čvrstim. Svi oni, koji znaju kako stvari stoje, vežu se međusobno u laži ili sukrivoj šutnji. Javnost, koja nije u stanju da u ovako velikim stvarima jasno prosudi što je moguće a što nemoguće i koja je potaknuta od pravde i interesa da traži naknadu štete i osvetu, učvršćuje se u uvjerenju da će Njemačka platiti. Da će platiti, jer *mora* da plati.

Ali ovo sigurno čekanje naroda veže vlade. Koja bi se vlada usudila, da proglasi onu vjeresiju nesigurnom, kad se narodi već uobražavaju da imaju onaj novac u ruci? Narodi ne bi shvatili razlog, te bi se, kao da su orobljeni, rasrdili na vlade.

No ovaj nespোরазум ne može da traje vječno. Danas ili sutra će okrutna stvarnost utjerati u lažsve ove obmane. Prije ili poslije, narodi će morati da opaze, da Njemačka ne može, jer ne će, i da ne će, jer ne može platiti osim jednog malog dijela nametnute joj naknade štete. Što će se dogoditi onog dana od naroda razočaranih i prevarenih te od vlada kompromitiranih i obvezanih?

Ne znam ni sâm što će se dogoditi, a ne ću niti da pokušam da to pogodim. Ali priznajem da ne mogu bez tjeskobe niti da mislim na onaj dan, jer suviše sumnjam i bojim se, da se onaj strašni čvor ne će moći malo po malo, mirno, razriješiti, a da ne bude rastrgnut.

U ovome Keynes ima barem pravo: ozbiljna i uspješna pomoć nije se mogla pružiti zemljama, koje su najviše stradale od ratnih pustošenja, Italiji, Francuskoj, Belgiji, Srbiji, već jedino na temelju nekog sporazuma između sa-

veznika. Najbogatiji i najsrećniji pobjednici morali su upotrijebiti, pod pravednim uslovima i sa direktnim ili indirektnim potporama, pravedne naknade štete nametnute pobjedjenima, da tako spase svakoga pojedinačno, te sve zajedno, pobjednike i pobijedene. Žrtva, koju bi doprinijeli najbogatiji saveznici, bila bi brzo nagrađena naglim procvatom općeg blagostanja. Ali ovaj sporazum obnove nije mogao da bude sklopljen bez Amerike; a da li je Evropa mogla da traži od Amerike ovu uslugu i ovu žrtvu, kad joj je otela plodove njezine pobjede? Uvijek ponovno upadamo u ono isto. Pošto je pitanje moralo biti isključeno sa mirovnog kongresa, sva su kontinentalna pitanja postala neriješivima. Dapače i pitanje reparacija.

IV.

Ugovori od paučine.

(13. januara 1921.).

Bilo je neko vrijeme, kad su se ugovori urezivali u mjed i mramor. Da li se nova vremena spremaju da ih prepisuju na papir poput vela tanki? Crnilo se na Versajskom i Sevrskom ugovoru nije još niti posušilo, a već se je govorilo, da će ih se trebati ispraviti! U istoriji se još nikada nije vidjelo jedno tako brzo kajanje zbog onoga, što se više ne da opozvati.

Na Versajski ugovor padaju neprestano teške optužbe. Da je nepravedan, da tlači, da je diktiran od mržnje pa sve do nasilja. Pretjeranosti. Ovaj ugovor ima dobrih i loših strana, ali sve bi se ove, koliko loše toliko i dobre, dale ispraviti jednom mudrom i pametnom primjenom, kad ovaj ugovor ne bi zapravo imao jednu manu, o kojoj niko ne govori, ali koja je gora od svih drugih, bilo istinitih ili lažnih, radi kojih ga se napada. A to je, da se ne zna tačno da li postoji ili ne postoji ovaj ugovor; da li je to jedan istiniti i živi ugovor ili samo jedna krpa

bezvrijednog papira usprkos svih ratifikacija. Neko kaže, da je to pravi ugovor, a neko da nije, svi očekuju nestipuljivo da budući događaji riješe ovu sumnju, ali se događajima ne žuri; koliko dobra toliko loša strana ugovora počiva na „neizvjesnosti“, koja ne će da se raščisti. Odatle nastaje ona čudna tjeskoba, koja obuzimlje Evropu, jer ne zna da li je ili nije sklopila mir.

Događaj je tako osobit, da ga se treba dobro shvatiti. Jedan pisani komad papira ne postaje valjanim ugovorom, svetom obvezom, jednim imperativnim zakonom između naroda već jedino krjepošću dobrovoljnog pristanka ili prisilno. Da jedan ugovor ne ostane mrtvim slovom i da bude poštovan, potrebno je ili da ga pobijedeni prizna i da se smatra obvezanim bilo čašću bilo iz svojeg interesa da mu se pokorava, ili da je pobjednik toliko jak, da se pobijedeni ne usudi protiviti se, pa da ga poštuje.

Versajski ugovor izmiče i jednom i drugom od ovih rekvizita. Eto to je prava njegova mana. S pravom ili ne, Nijemci su uvjereni da su u Versailles-u morali platiti Brenovu ucjenu. Kao Francuzi poslije Frankfurtskog ugovora, oni proklinju ovaj ugovor i napadajući ga kao nepravedna smatraju, da su ga dužni poštovati samo u toliko u koliko ih na to sila primorava. Dakle do sile bi stajalo, da učini da ga se poštuje. Ali ima li te sile? U ovome leži sve. Njemačka je bila pobijedena u svjetskom ratu od jedne koalicije, koja se je djelomično razišla, a djelomično omlohavila. Niko danas ne bi mogao kazati, koje bi to sile bile, koje bi sutra bile spremne da Njemačku, kad bi se ova oprla, primoraju na izvršenje ugovora. Zar sama Francuska? Francuska i Belgija? Francuska, Engleska i Belgija? A nije lako ni pogoditi, što bi Njemačka mogla da učini sutra, kad bi htjela da pokuša raskinuti ovaj ugovor ili usprotiviti mu se jednim pasivnim otporom. To ne zna niko, pa niti sama Njemačka. Neko kaže da je Njemačka za vijekove iznemogla, a neko je vidi već za malo godina još moćnijom i opasnijom od prije.

Ova neizvjesnost je zapravo ono potajno zlo koje uništava Evropu. Njemačka bi se htjela osvjedočiti, da se je neprijateljska koalicija već razišla i da je nemoćna, ali činjenice je tješe tek nekom nesigurnom nadom. S druge strane bi Francuska htjela biti sigurna, da je koalicija, s kojom je dobila rat, ne će nikada napustiti, i da bi joj, ako bi se ova razišla, bile dovoljne za ovaj ugovor samo njezine sile. Ali i za Francusku su znaci vremena konfuzni i nesigurni. Ostale vlasti čekaju razvitak budućih događaja nepreduzimajući ništa da razjasne onu neizvjesnost, govoreći čas kao da ova koalicija još i dalje postoji, a čas kao da je više nema. Uslijed toga koalicije i prema tome one sile, koja bi imala primorati protivnicu na izvršenje ovog ugovora, ima i nema; čas izgleda da je ima, čas da je nema; a ugovor sastavljen sa tolikim naporom postoji i ne postoji, ima ga i nema, prema tome da li se čini da postoji ili ne sila dovoljna da ga održi na snazi. Njemačka se prilagođuje da izvrši jednu po jednu od ugovorom preuzetih obveza i to manje težih, ali sve u zadnji čas, sporo, tražeći da zadobije vremena i nadajući se da će ugovor, za njegov neizvršeni dio, postati jednog dana običnom krpom papira. Francuska naprotiv napreže sve svoje sile da održi u vezi koaliciju, a bojeći se da se ova konačno ne razide, nastoji da požuri izvršenje ugovora; uvijek strepi, da joj ne ostane u rukama mrtvo slovo.

Stvar je još jednostavnija sa Sevrskim ugovorom. Ovdje nema nikakvih dvojba. Sila, koja bi primorala njegovo izvršenje, nije nikada niti postojala, pa je stoga ovaj ugovor postojao samo u uobrazilji njegovih sastavljača. Jednog dana su Engleska, Francuska i Grčka sanjale lijepi san: podijeliti između sebe sav plijen Turske, pobijedene u svjetskom ratu, i Rusije, rastrgane od revolucije. Ali nije bilo dovoljno pobijediti njemačku vojsku na Rajni za pomoći se Mezopotamije, Palestine, Sirije, Carigrada i Crnog mora; trebalo je poslati u Aziju jednu vojsku i jednim novim ratom otrgnuti one krajeve religiji, koja tamo još

gospoduje. To nijesu mogle učiniti niti Francuska niti Engleska, pa je sada Lloyd-u George-u došla dobra misao, da se sporazumije sa Venizelosom, nudajući mu kao nagradu Smirnu i Trakiju. Ali ova je kombinacija bila pogibeljna, s jedne strane radi toga, što grčka vojska nije bila dorasla ovom zadatku, a s druge strane, što narod grčki nije htio više da zna o ovom ratu. Iz mržnje prema ratu sveopće se je pravo glasa odreklo Venizelosa¹. Ako uzmanjka ona jedina sila, na koju Evropa može računati za njegovo izvršenje, Sevrski ugovor ne će biti ništa drugo do li krpa papira. Engleska danas nastoji da se sporazumije sa kraljem Konstantinom, kako bi ovaj nastavio u Maloj Aziji rat, koji je započeo Venizelos; ali ovaj djetinjski strateški potez može samo da uveća katastrofu, odgađajući je za koji mjesec kasnije.

„Svijet se ne mijenja“ — govorili su rado za vrijeme rata „realisti“ i skeptici. — „Pobjednici će u ovom, kao i u svim drugim ratovima, nastojati konačno da se uvećaju na račun pobijedenih, pokoravajući se slijepo svojem egoizmu. Samo je jedan san, da bi se Engleska, makar i djelomično, ikada lišila gospodstva nad morima u korist ljudskog roda ili da bi se ostale velike vlasti, prijateljice ili neprijateljice, mogle sporazumjeti između sebe i sa Amerikom pokušati opću obnovu poretka u Evropi, uzevši za svoju polaznu tačku ograničenje naoružavanja“.

Nažalost, skepticizam je imao pravo. Pa kao da je ovaj rat bio jedan od onih običnih ratova, pobjednici su stvorili mir pazeći pojedinačno svaki na svoj sopstveni interes i namićući ga drugima prema svojoj snazi. Ali obistinilo se je i ono predviđanje, koje je dalekovidna mudrost suprotstavljala onom skepticizmu: ovaj mir nije mir i sprema se već da prevari sve nade oholog egoizma, koji ga je i dik-

¹ Aluzija na grčke izbore god. 1921. Čitatelji će se sjećati, da je povodom ovih izbora palo Venizelosovo Ministarstvo te da je kralj Konstantin bio pozvan natrag iz progonstva.

tirao. Neuspostavivši poredak u Evropi na načelima solidarnosti, koja su prihvatili i pobjednici i pobijedeni, pobjednici nijesu mogli pružiti niti Francuskoj zatražene garancije niti isposlovati uslijed rata opustošenim zemljama potrebnu obnovu, pa su konačno sastavili ugovore, čije bi izvršenje morala nametnuti jedna sila, koje često niti nema, a vrlo često nije ni stalno da li postoji ili ne.

V.

Obrnuta Austro-Ugarska.

(29. januara 1921.)

Svjetski rat, koji je nastao iz stare mržnje između Francuske i Njemačke, uništio je Habsburgovce. Pobjednike je zapao i zadatak, da podijele baštinu one krune.

Svi znaju kako se je upravljalo mnogojezično carstvo Habsburgovaca. Razne mnoge rase bijahu podvrgnute gospodstvu dviju hegemonističkih rasa, Nijemaca i Mađara, i auktoritetu carske krune, koja je vladala preko jedne stare aristokracije i jedne vrlo vjerne birokracije sa svima, s onim rasama, nad kojima se je gospodovalo i s onima koje su gospodovala. Ovakvo vladanje nije imalo malo mana. Ono je držalo u pokornosti srednje staleže i inteligenciju; nastojalo je da uguši nacionalnu svijest svih naroda carstva, koji nijesu govorili njemačkim i mađarskim jezikom, milovalo je puk te mu dozvoljavalo i da oćijuka sa socijalnom revolucijom, samo da se zadovolji i nadalje da ostane pukom i da ne teži za tim, da postane nacijom. Kao protutežu za sve ove mane carstvo je imalo i jednu dobru stranu: nije se vladalo samo silom. Između svojih naslova auktoriteta, imalo je, osim vojske i policije, i prestiž dinastije. Premda se je u posljednjoj polovici prošlog stoljeća probudio nacionalni osjećaj kod naroda podvrgnutih njemačkoj i mađarskoj hegemoniji, to ipak nije bila utrnila ona stara odanost prema dinastiji. Carstvo se je

još godinama prije rata podržavalo, jer milijuni i milijuni ljudi raznih jezika obožavahu svoga cara kao legitimnog gospodara, te držahu da su obvezani pokoravati mu se.

Rat je to i dokazao. Iz početka su mnogi proricali, da će se carstvo poslije malo mjeseci raspasti uslijed eksplozije nacionalnih mržnja. Međutim jedino su se Česi od svih rasa, koje su bile podvrgnute hegemoniji njemačkoj i mađarskoj, već od početka rata opirali carskom auktoritetu sa nekom stalnom ustrajnošću. Ostale su se borile vjerno sve do god. 1918. Tek u drugoj polovici te godine, kad su patnje prevršile već sve mjere, eksplodirao je nacionalni osjećaj masa, kao neki nastup zdvojnosti. Svi su oni narodi htjeli postati nacijama, kad su opazili, da ih austro-ugarska kruna nije mogla više da spasi.

I tako je nastupilo rasulo carstva habsburškog. Od njegovih dijelova, brojnih amputacija Ugarske, Njemačke i starog ruskog carstva, mirovni ugovori stvoriše tri nove države. Poljsku, Čehoslovačku i Jugoslaviju. Ali kako su ih stvorili? Obrnuvši staru habsburšku Austro-Ugarsku. U onoj je bio oblik vladavine monarhistički i aristokratski. U ovim novim državama je republikanski, osim Jugoslavije, a u svim demokratski, jer je opće pravo glasa izvor svega auktoriteta. U habsburškom su carstvu bili Nijemci i Mađari gospodari i tlačitelji: u novim su državama Nijemci i Mađari, ujedno sa drugim narodima, preuzeli mjesto starih svojih žrtava, dok su se ove popele na stepen gospodara.

To može donekle izgledati i pravedno. *Qui gladio ferit, gladio perit*. Nijemci su i Mađari i suviše zloupotrebili svoju moć u carevini, uvukavši je u strašni ovaj rat. Da su ova nova kraljevstva i ove nove republike osnovane kao za odmazdu carevini i da manjine, koje su prije rata bile podvrgnute hegemoniji Nijemaca i Mađara, hoće da učine, da njihovi stari gospodari osjete da se je svijet obrnuo, razumije se samo po sebi, barem do neke stano-vite granice. Mirovni kongres, koji je preuzeo na sebe ob-

vezu, da će riješiti tolika neriješiva pitanja, nije imao snage da obuzda ove osvete.

Ali jedna pogibelj postoji. U habsburškoj su carevini Nijemci i Mađari podržavali svoju hegemoniju nešto silom, a nešto vijekovnim prestižom habsburške krune. U novim državama će se hegemonija Poljaka, Čeha, Srba nad Nijemcima, Mađarima, Hrvatima, Slovencima, Crnogorcima, Arbanasima i Bugarima moći podržavati jedino silom. Pa upravo zato, što nove države počivaju na nacionalnom načelu, ne mogu one nikakvim pravnim načelom opravdati tlačenje drugih narodnosti, proganjanje njihovih jezika, zatvaranje njihovih škola i njihovo političko ponižavanje. Kao jedini razlog preostaje im sila. Rat je dakle oslobodio narode i darovao im vlade, koje će, doklegod bude bjesnio sadašnji duh odmazde, biti okrutnije od habsburškog carstva, i to tim više okrutne i nasilne, u koliko se budu više osjećale slabijima.

Jer ovakve se države već rađaju slabe. One se rađaju iscrpljene od rata i propadaju već prije nego što su se uopće počele upravljati; one se rađaju bez ljudi i sredstava doraslih velikom zadatku, bez ikakvog drugog načela auktoriteta osim sveopćeg prava glasa, one su prepuštene na milost i nemilost masa, koje su navikle, da se pokoravaju skoro jednom apsolutističkom auktoritetu. Da li će one moći svladati manjine, koje su neobuzdane uslijed toga što su vijekovima navikle da zapovijedaju?

I zaista svi već žive u sumnji. Poljska se boji Rusije i Njemačke, a nije niti sigurna od Čehoslovačke. Čehoslovačka gleda se nepovjerenjem Njemačku i Mađarsku. Jugoslavija se boji Mađarske i Bugarske, a poslije pada Venizelosa ne pouzda se mnogo niti u Grčku. Svaka se država ograđuje od ostalih, osamljuje se, dapače zabranjuje trgovinu sa susjedima. Velike vojske bi bile dobrom zaštitom, pa nijednoj od ovih država ne bi manjkala volja, da ih posjeduje. Naprotiv manjka novaca, a nijesu ni ljudi više pouzdani, jer su u masama, koje su do

jučer bile roblje a danas su suverene, prokrčile sebi put komunističke ideje. Malo po malo, kako se u svakoj pojedinoj državi zaoštruje mržnja između gospodujućih i potlačenih redova, počinju i diplomatske intrige, sporazumi, osnove ofensivnih i defensivnih saveza. Mala je antanta prvi pokušaj, da se sa sporazumima i diplomacijom ojačaju sile, koje već kolebaju i koje se u same sebe ne pozdaju.

U kratko, u austrijskom miru nalazimo istu manu kao u svim drugim. I ovi su ugovori stvorili jedan poredak, koji se ne može podržavati već jedino silom: dvojba je, da li postoji sila potrebna da ga održi. Uslijed čega nastade nesigurnost, sumnja, sveopća tjeskoba. Da li ima danas u srcu Evrope više pravednosti nego li prije rata, ne znam; ali je sigurno, da ima više mržnje i više straha. Mržnja rađa strah, a strah rađa mržnju. Kako da izađemo iz ovog tragičnog tjesnaca?

VI.

Poljska i Rusija.

(28. augusta 1920.).

Antanta je nekim čudom izbjegla porazu u Poljskoj.

Dok je ratna sreća naginjala oružju moskovske vlade, ona je slijedeći tekst i primjer Versajskog ugovora naviještavala da će Poljskoj, između ostalih uslova mira, nametnuti i prisilno razoružanje. Da Poljska nije imala snage da odbije napadača, što bi bila mogla učiniti antanta? Antanta joj nije mogla pomoći niti sa svjetovnim niti sa duhovnim oružjem. Nije mogla poslati jednu vojsku u Poljsku, a nije mogla niti protestirati protiv razoružanja nametnutog od boljševika, jer ga je sama bila nametnula Njemačkoj.

I zaista, engleska je vlada već bila svjetovala Poljsku, da prigne glavu, pridodavajući da je pobijedeni za-

služio svoju sudbinu, i mnogi su, u Engleskoj i drugdje, oštrili sofizme samo da dokažu, da su mirovni uslovi, postavljeni od boljševika, pravedni i velikodušni! Pokoljenjima se ne će ovo učiniti istinito, ali je ipak tako. Poljska bi bila postala protektoratom ruskim; umjesto da postane klinom zabijenim između Rusije i Njemačke, da ih odijeli, postala bi mostom, koji bi ih spajao; time bi bio učinjen prvi korak prema savezu između Rusije i Njemačke, uslijed čega bi se vidilo i prvo postavljanje u redove za jedan novi sveopći bliži ili dalji rat. Bilo bi teško zamisliti većeg poraza za antantu. A ipak je izgledalo, da su se Engleska i Italija već unaprijed pomirile bile sa ovom misli!

Poljska, i ako je bila počinila mnogo pogriješaka već u prvoj svojoj godini života, ipak nam je barem uštedila ovu nesreću. Ali pod jednim uslovom: ako Francuska, Italija i Engleska budu znale zaslužiti nenadanu sreću poljskih pobjeda.

Antantina politika prema Rusiji ima za manu jedno protuslovlje, koje je dubokim razlogom mnogih današnjih i koje će biti kvascem nebrojenih budućih zala.

Antanta hoće da Rusija uskrsne. Propast tog velikog carstva prouzrokovala je veliku prazninu u Evropi i Aziji, tako da je uslijed toga bilo poremećeno ravnovjesje cijele naše planete. Dok se god na neki način ne ispuni ova praznina, ne će se moći ponovno postaviti u svoju os niti uravnotežiti ni Evropa ni Azija. No pošto priroda ljudska zazire od velikih i naglih preokreta, evropskim se vladama čini, da bi se ona velika praznina najbrže i najbolje dala ispuniti sa jednom državom, koja bi sličila propalom carstvu, ili sa jednom državom udruženom i vrlo prostranom. Mora se nadodati, da je u onu prazninu, koja je nastala propašću ruskog carstva, nestao i jedan dio bogatstva Evrope. Nemogući se spustiti u ponor, da potraži svoje blago, Evropa ne bi krivim okom gledala, kako se iz onih razvalina podiže jedan novi gorostas, koji bi bio kadar da ovo blago na svojim plećima iznese na sunce. Francuska i Engleska sanjaju o jednom takvom carstvu, koje bi isplatilo sve dugove, koje je učinila stara Rusija.

Radi ovih bi razloga antanta htjela, da Rusija ponovno uskrsne, ako ne sa većom, a to barem sa svojom starom snagom, jakošću i bogatstvom. Ali čekajući da uskrsne, zaziduje je unaprijed živu, za dan uskrsnuća, u unutrašnjost Evrope i Azije. Engleska ju je sa svojom opskurnom politikom izolirala od Baltičkog mora, ciljajući na to, da stvori od malih republika, koje su se podigle posljednjih godina na obalama onog mora, svoje mušterije. Poljska je bila uspostavljena radi toga, da bude ruskom tamničarkom sa strane zapada i Njemačke. Mirovni ugovor sa Turskom predaje Carigrad Engleskoj, Francuskoj i Italiji, te zatvara trostrukim vratima saobraćaj Rusije sa Sredozemnim morem. Ugovor između Perzije i Engleske, koji je srećom privremeno obustavljen, a koji će biti i konačno dokinut, bio bi opet druga zaprijetka, koju bi Rusija, vrativši se u život, našla u Srednjoj Aziji. Je li moguće pretpostaviti, da bi se Rusija, kad bi obnovila djelomično staru svoju snagu, prilagodila da živi u onoj tamnici? Mirovni ugovori potpisani 1919. i 1920. nose u svojem krilu mnoge buduće ratove, a među njima jedan veliki rat između Engleske i Rusije i jedan veliki rat između Rusije i Poljske. Rusija ne će moći trpjeti, već jedino uslijed slabosti i nemoći, da bude isključena sa Baltičkog mora, da bude nadzirana i izolirana u Evropi od jedne Poljske pune nepovjerenja i neprijateljstva i da ima tri evropske velike vlasti za svoje tamničarke u Carigradu. Ono, što bi Rusija učinila onog dana, kad ponovno pribere svoje sile, može se razabrati iz onog što čini danas, kad je skoro na umoru.

I neka se ne misli, da bi Evropa u ovom pogledu štogod dobila od kakve promjene režima. Kakvagod bila vlada u Rusiji, pa bila ona makar i uspostavljena oružjem antante, bit će prisiljena uslijed svojih životnih interesa, da pokuša raskinuti mirovne ugovore iz god. 1919. i 1920.

Ovo stanje stvari tumači djelomično, ako baš i ne opravdava, napadaj Poljske. Taj je napadaj bio strogo po-

kuđen. Ne može se poricati, da se je od jednog naroda, kojem su sila i osvajanje bili nanijeli toliko patnja, moglo nešto bolje očekivati osim pohlepne žurbe osvajača, koji su prekasno stigli! Ali se ne smije zaboraviti, da je Poljska bila od strane antante postavljena u skoro zdvojni položaj mrtve straže i da se ona mora sama brinuti za sebe. Ona se nalazi između dvaju ranjenih gorostasa i zna da će je napasti prvi koji bude izvidao svoje rane i sabrao svoje sile, ako ju ne napadnu obojica zajedno. Ako se je još prije sadašnjeg rata opsjenjivala, sada već mora biti na čistu i znati, da se u jednom ratu sa Rusijom ne može nadati nikakvoj drugoj pomoći osim golim savjetima i riječima svojih zapadnih saveznika. Ona mora stoga nastojati da čim moguće više oslabi Rusiju, pa bilo i agresivnim ratovima, da joj se sutra ne dogodi, da pretrpi poraz jednim mirom sličnim onome, koji su joj htjeli već boljševici nametnuti; jer nema drugog izlaza, doklegod jedan novi duh ne zavlada Evropom. Ili će Rusija umrijeti uslijed iscrpljenja, pa će se raspasti u prah, ili će uskrsnuti, a tada ne preostaje Poljskoj druga nada, već da potpane pod protektorat Rusije i da postane mostom, koji će spojiti Rusiju sa Njemačkom.

Neka dobro upamti onaj, koji hoće da se snade u ovom sadašnjem haosu. Ako se hoće dati Evropi mir, potrebno je obnoviti mir sa Rusijom; ali bilo bi nerazborito promisliti, da miru sa Rusijom prijeti samo imperijalizam poljski. Velik je i pohvalan napor Lloyda George-a, te engleskih pacifista i laburista za mir, ali on se pojavljuje dosta kasno. Bolje bi bilo da se je pojavio ne tek onda, kad su Poljaci počeli bivati potisnuti od crvenih četa, nego već onda, kad je engleska vlada potpisivala ugovor sa Perzijom, ili kad je počela sa svojom opskurnom baltičkom politikom, ili kad je sastavljala mirovni ugovor sa Turskom.

Ako se duh i pravac antantne politike prema Rusiji ne promijeni; ako se ne prestane smatrati Rusiju kao

jednu umiruću, palu na bojištu, koju pljačkaši mogu da opljačkaju još prije nego je ispustila dušu, poljačke pobjede ne će vrijediti ništa.

VII.

Protektorat nad svijetom.

(10. augusta 1921.).

Ovih sam dana pročitao, jedan za drugim, sve mirovne ugovore, koji bi imali da za koji vijek zapečate Janusova vrata. Učinilo mi se je, da sam pročitao jedno novo poglavlje iz „Tisuću i jedne noći“. Jer u ovim ugovorima stoji zapisan protektorat nad svijetom: ni više ni manje. Krjepošću ovih ugovora uzimaju Francuska, Engleska, Italija i Japan upravu Evrope, Afrike i skoro cijele Azije osim teritorija, koji se nalaze u moći boljševika i to, bilo svaka pojedina u svoje ime bilo sve zajedno, direktno upravljajući s njima ili putem protektorata: dakle sve one zemlje, koji su naši stari poznavali kao svijet.

Pobjednike se ne će moći optuživati radi pretjerane čednosti!

Versajski ugovor podvrgava njemačko oružje i sve industrije, koje ga proizvadjaju, nadzoru permanentnih komisija sila saveznica. Obveza reparacija, u obliku kako je nametnuta Njemačkoj, nužno potrebuje kontrolu nad finansijama. Reparacijona je komisija već primila opsežna ovlaštenja od Versajskog ugovora; ali ta nijesu dovoljna. Već se govori o jednoj istinskoj i pravoj međunarodnoj komisiji, koja bi pregledala račune njemačke države, koja bi odredila način gospodarenja i poreze, koja bi spriječila Njemačku, da vara vjerovnike rasipljući svoju imovinu. Ali korak od nadzora nad oružjem i nad finansijama do nadzora nad vanjskom politikom je vrlo malen. To je jedan lanac. Čemu koristi nadzirati oružje i račune, ako se razoružanoj državi poslije dā sloboda da traži saveze,

koji će nadoknaditi njezinu slabost? Njemačka je dakle već sada jedan zajednički protektorat Francuske, Italije i Engleske. Ona, koja je do jučer bila najjača vlast na svijetu, danas je pod protektoratom triju vlasti, od kojih je svaka sama po sebi slabija od nje!

Iste su ovakve i one prilike, u koje su mirovni ugovori postavili Austriju, Ugarsku i Bugarsku. Sile pobjednice preuzele su nadzor nad oružjem i finansijama. Dapače i vanjska politika Austrije podvrgnuta je nadzoru, barem u koliko se tiče njezinih odnosa prema Njemačkoj.

Ugarsku naprotiv u njezinom unutrašnjem uređenju nadziru ne ugovori već kancelarije, jer ona ne može da bira ni republiku ni monarhiju, niti može da sebi izabere jednog novog kralja bez pristanka pobjednikā.

Od starog turskog carstva postadoše Sirija, Palestina i Mezopotamija, pa makar to bilo i sa posredovanjem Društva Naroda i sa formulom mandata, protektoratima Engleske i Francuske. Ključevi Dardanela predoše u ruke komisije za morske tjesnace ili drugim riječima u ruke Engleske, Francuske i Italije. Sevrski bi ugovor htio da Kalif brani Islam iz Carigrada, koji nije više njegov, kao neki najamnik i štićenik evropskih velikih sila, koje su napola kršćanske a napola nevjerničke. On razoružava Tursku i podvrgava njezinu vojsku nadzoru jedne komisije; nameće joj žandarmeriju, kojom zapovijedaju evropski časnici, saveznici ili neutralci; stvara finansijsku komisiju, koja će pregledavati račune turske vlade i koja će biti sastavljena od predstavnika Italije, Francuske, Engleske i Turske, no od ove posljedne samo u svrhu savjetovanja. Bez pristanka ove komisije nijedna bilansa ne će biti valjana, a turska vlada ne će moći izmijeniti niti poreze niti carine!

Pa nije niti ovo sve. Već je 13. decembra 1914. Engleska proglasila Egipat svojim protektoratom slomivši sa jednom drskošću, od koje bi se i sami Nijemci ustručavali, ono, što bi se moglo upravo nazvati zakonitom okos-

nicom jedne toliko stare civilizacije. God 1919. pokušavala je Engleska da se jednim ugovorom domogne Perzije. Konačno su se velike sile pobjednice zauzele da pomognu novcem, savjetima, visokim funkcionerima i diplomatskim potporama nove i stare države, koje su nastale ili se uvećale na razvalinama ruskog carstva i dvojne monarhije: Baltičke republike, Poljsku, Čehoslovačku, Rumunjsku, Jugoslaviju i Grčku. Dapače je već počela utakmica da osiguraju sebi mušterije od ovih malih država dajući im za uzvrat blagohotnu zaštitu. Francuska cilja na Poljsku, Čehoslovačku, Rumunjsku i Jugoslaviju; Engleska na Grčku i Baltičke republike.

Konačno, svima je poznato što se događa između Japana i Kine. Ali na svu sreću, Japan su i Kina vrlo daleko od nas.

Dakle, gospodari smo svijeta. Rim je potamnio. Prokonsuli, carinici, upravnici: naprijed! Ako smo preuzeli na sebe zadatak, da upravljamo trima kontinentima, tolikim jezicima, tako različitim rasama i vjerama, znači da genija političkog ima u izobilju.

Ne ću da raspravljam ovdje o tome, da li ovaj „sistem“ privađa u djelo ili poriče sve one doktrine proglašene za vrijeme rata od strane antante. Naprotiv htio bih da zapitam, da li Italija, Francuska i Engleska — jer Japan se zatvara u poslove Skrajnjeg Istoka — imaju sve zajedno i svaka pojedinačno toliko vojnika, inteligencije, državničke sposobnosti i znanja, koliko bi bilo potrebno da se upravlja jednim tako prostranim i mnogovrsnim carstvom, koje obuhvaća toliko naroda i toliko raznih država. Ma ko ne vidi, da bi trebalo milijuna vojnika, ogromnih kapitala, jedan prokušani personal, koji bi do tančine poznao sve ove krajeve; da bi trebalo vlada mudrih, odlučnih, složnih u zajedničkom radu, koje sve vide i koje bi znale držati na oku sve četiri glavne strane carstva, koje bi znale isto toliko dobro što se događa u Njemačkoj, što na Balkanu, a što u Aziji; koje bi umjele spretno

i mudro doskočiti svakoj opasnosti i potrebi, koja bi se porodila ili na granicama Perzije ili na obalama Baltičkog mora? Ima li u Italiji, u Francuskoj, u Engleskoj ovih vojnika, ovih kapitala, ovih funkcionera, ovih vlada primjerne mudrosti? A ako ih nema, ne će li se ovaj „sistem“ jednog dana srušiti na glavu neopreznih graditelja, kao kakav toranj nesrazmjerne visine?

Često puta se prigovara ovim ugovorima imperijalistički duh. Da bi barem u istinu bili imperijalistički! Sila, ako u istinu postoji, jest sila, pa i kad se zloupotrebljava. Ali pobjednici nad Njemačkom htjedoše zloupotrebiti silu, koju nijesu niti posjedovali. Ovi ugovori nijesu imperijalistički već himerički, jer bi za njihovu primjenu bile nužne sile, kojih uopće nema. Čini se, da su ovi pobjednici mislili samo na koristi, koje su narodima osiguravali, a ne na obveze i odgovornost, koju su preuzimali u njihovo ime, namećući neprijateljima stanovite uslove, tako da su, za razoružati, umanjiti, poniziti pobijeđenog neprijatelja i za prisiliti ga da naknadi jedan dio počinjenog zla, survali na leđa svojih nesrećnih naroda jedan teret, koji ovi ne mogu nikako da podnesu.

Od ovih tereta najteži je možda razoružanje pobijeđenih neprijatelja, a taj je upravo u naivnom uvjerenju pobjednika morao za njih biti najvećom olakšicom. Mirovni su ugovori razoružavali Njemačku, Austriju, Ugarsku, Bugarsku i Tursku; ali njihovi mudri začetnici izgleda da nijesu promislili na to, da, razoružavajući ove države, pobjednički narodi preuzimlju na sebe odgovornost unutrašnjeg reda i vanjske sigurnosti razoružanih država ili neizmernih teritorija Evrope i Azije, od kojih veći dio izmiče a i uvijek će izmicati njihovoj vlasti. Pošto su ih razoružali, pobjedničke države ne mogu i ne će moći kazati pobijeđenim državama, ako ih napadnu bilo unutrašnji bilo vanjski neprijatelji, da se pobrinu same za svoju obranu sa ono malo sile, s kojom raspolažu, pa bilo i onda, kad uvide da im ove nedostaju, jer bi tada jednu trećinu Evrope prepustili anarhiji!

Gornja je Šleska lijep primjer opasnosti, koje vrebaju na ove pokrovitelje svijeta bez dovoljnih sila. Opijena pobjedom, antanta je sebi zamišljala, da se je duh Salamunov utjelovio u njoj i da bi ona mogla pravedno da razdijeli gornju Šlesku između Poljaka i Nijemaca. Ali u času, kad se je ova podjela morala provesti, novi je Salamun opazio da nije bilo dosta razdijeliti ovu zemlju, već da je trebalo i nagovoriti ili primorati zavađene stranke, da se zadovolje dijelom, koji je imao da zapadne svaku pojedinu od njih. Što se tiče Nijemaca ovaj Salamun, osim nepredviđenog slučaja, ne bi smio biti u pogibelji da ga pokude u Berlinu kao nepravednog suca, doklegod bude Francuska u mogućnosti da uzdrži pod oružjem 700.000 vojnika. Ali što će Poljaci? S kojim će ih se sredstvima moći prisiliti da poštuju Salamunov pravorijek?

Nerazrješivi čvor Gornje Šleske sastoji se u tome, da antanta nema nikakva sigurna sredstva, da primora Poljake na poslušnost. Ni topovi sa britanske flote ne bi više pomogli od govora Lloyd-a Georg-a. Ako bi se Poljaci oprli Salamunu, antanta bi morala ili dozvoliti Njemačkoj da brani svoja prava, poništavajući sama razoružanje, ili bi se morala upustiti u rat sa Poljskom u obranu razoružane Njemačke. Ko će moći povjerovati, da će Francuska pristati da poništi od danas do sutra razoružanje nametnuto Njemačkoj Versajskim ugovorom bez naknada i garancija, koje niko ne će da da? Ko će moći povjerovati, da će francuski, engleski i italijanski vojnici izložiti svoj život u obranu interesa i prava njemačkih u Gornjoj Šleskoj?

Gornja Šleska je prvi od onih velikih i ozbiljnih zapletaja, koji su nastali uslijed ovog nemoćnog protektorata nad svijetom. To je prvi, ali ne najveći. Drugi će, pogibelniji, nastati u Evropi i Aziji. Pustite samo neka događaji i vremena sazriju, pa ćete viditi kako je i kako će težak biti ovaj protektorat nad svijetom, koji su preuzele na sebe države, koje bi rađe morale da se pobrinu za svoje sopstvene stvari!

VIII.

Realistička politika.

Pobjednici svjetskog rata hoće:

a) da razoružaju Njemačku, da joj nametnu svoj protektorat, da je prisile da plati ucjenu od stotine i stotine milijarda;

b) da osakate Ugarsku i da čuvaju Austriju;

c) da zazidaju Rusiju u unutrašnjost Azije i Evrope, pritisnuvši je o ledenjake sjevernog pola;

d) da otmu Islamu Carigrad, da raznesu tursko carstvo, da osvoje Malu Aziju, Siriju, Palestinu i Mezopotamiju;

U isto vrijeme:

a) istjerali su Ameriku iz saveza;

b) na tisuće puta su prkosili jedni drugima i počinili na tisuće izdaja, tako da danas ima Belgija pravo da predbaci svojim saveznicima neharnost, da se Italija može s pravom da potuži da je bila zlostavljena, a na dnu svega toga postoji još veliko nezadovoljstvo između Engleske i Francuske;

c) Engleska je otpustila skoro svu svoju vojsku; Italija je otpustila skoro svu svoju vojsku; Belgija je otpustila skoro svu svoju vojsku; ostaju još pod oružjem 700.000 Francuza, koji moraju da podržavaju svjetski mir i red; a Francuska se upropašćuje uzdržavajući ih.

U XX. se vijeku ovo zove „realistička politika“.

ČETVRTI DIO.

**POBIJEĐENI I POBJEDNICI
U HAOSU MIRA.**

Četvrti se dio sastoji od članaka objelodanjenih u „Secolo“ od 1921. do 1923. god., te analiziraju i razlažu zaključke iznešene u trećem dijelu i događaje većeg značenja nastale u one dvije godine: Washingtonsku i Genovsku konferenciju, proglašenje neovisnosti Egipta, poteškoće u istočnoj Evropi, protuudarac Turske u Maloj Aziji, pitanje dugova, još jači zaplet reparacionog pitanja, novi rat između Francuske i Njemačke, koji je započeo okupacijom Ruhra. Svi se ovi događaji tumače zaključcima prethodnog dijela, te ih od vremena do vremena potvrđuju, pokazujući kako su se mnoga prethodna predviđanja obistinila.

I.

Evropa poslije dvije godine mira.

(8. novembra 1921.).

Ima već dvije godine kako je mir sklopljen na papiru. U kakvom se stanju nalazi Evropa? Pogledajmo na brzu ruku unaokolo.

Ugovori su pozvali pobijedene da predaju oružje. Umjesto da poslušaju, Turska ga je prenijela na angorsku vladu, koja s tim oružjem ruši Sevrski ugovor još prije nego li je ovaj stupio u krjepost. Svjetski se rat nastavlja na Istoku, a saveznici mogu da pružaju Turcima i Grcima samo dobre savjete, koje nijedna od ratujućih stranaka ne će da sluša. Uzalud je Engleska naprijed gurnula Grčku! Polovica je Male Azije opustošena; Grčka je uništena, pa se nadamo, da se ne će iz zdvojnosti ili osvete poroditi kakav veći nered; poslovi Istoka srljaju u anarhiju, protiv koje se za dugo vremena ne će naći lijeka. Čudna ironija sudbine! Dok su se tolike hrabre vojske njemačke koalicije raspršile ili bile raspršene, u unutrašnjosti Azije održavaju se na bojištu, nepobjediva, jedna mala na brzu ruku sabrana vojska Turaka, koja se podržava kako može.

Nešto bolje prilike vladaju u Bugarskoj. Tu barem postoji jedna stranka, koja priznaje kao pravedne i koja ozbiljno uzimlje antantne pozive i prijetnje Ali koliko Bugarska tereti sudbinu svijeta?

Kako se razvijaju stvari u Ugarskoj, to smo eto sada vidili.¹ Ugarska nije provela razoružanje, već je sakrila oružje i vojnike iza jednog zastora, upravo toliko koliko treba, da se prividnost spasi i da antanta može hiniti da ništa ne vidi. Ko je tome kriv? Italija sumnja u Francusku, Francuska u Englesku, Engleska u Italiju. Ali krivnja leži na Geografiji, koja ne će da bude poniznom slugom Pobjede kao što je to javno mišljenje. Mađarska danas čini sve što hoće, jer poslije dvije godine sklopljenog primirja velike sile antante nemaju na raspoloženju nikakvih više sredstava, da je primoraju na razoružanje, budući da ove sile ne graniče s njom, te time manjka ona okolnost, koja čini slabe države podvrgnute jačim. Nove pak države, koje se nalaze oko Mađarske i koje je izoliraju, nijesu mogle preuzeti na sebe zadatak da je primoraju na razoružanje i da je dnevno kontrolišu, jer imaju na stotine drugih svojih poslova, a moguće i za to, jer ovaj zadatak premašuje njihove sile. S toga su rađe stvorile Malu Antantu.

Mađarska nije razoružala, a i ne će razoružati, kao što ne će niti platiti nametnutu joj otkupninu. A pošto je donekle bila osakaćena nerazložito i nepravedno, vreba čekajući zgodnu priliku. Karlo Habsburški se je previše požurio. Zemlja je iscrpljena, bez glave, u ratu sa samom sobom.... Ali ako do koje godine sabere malo snage, jednu vladu i zgodnu priliku....

Njemačka je, ujedno s Austrijom, jedina od pobijeđenih nacija, koje su zaista provele razoružanje, budući da je prisiljena okolnošću što neposredno graniči sa Francuskom. Dakle Njemačka je, i ako nije potpuno od riječi do riječi izvršila mirovni ugovor, ipak predala oružje, koje je kroz četiri godine bilo strahom i trepetom cijelog svijeta, pa za sada barem nije u stanju da bude ikome opasna. Možemo li barem da radi toga odahnemo? Možemo li se

¹ Aluzija na pokušaj Karla Habsburškog za uspostavu monarhije.

tješiti, da će napokon Francuska moći odložiti oklop, koji je tako silno tišti i uništava?

Sasvim protivno. Francuska su i Belgija prisiljene, da drže pod oružjem skoro milijun ljudi, jer su razoružale Njemačku. To je upravo onaj paradoks, koji guši Evropu kao konop oko vrata.

To sam već više puta napisao, a ponovit ću još jedamput, jer je ova jednostavna istina ključ cijelog sadašnjeg nereda. Versajski je ugovor, sa svojim klauzulama razoružanja i nekim klauzulama glede reparacija, učinio od Njemačke jedan protektorat Italije, Engleske i Francuske. Zamišljati sebi, da će ona, koja je još pred sedam godina bila prvom velikom silom na svijetu, pristati na to da postane Marokom triju sila, koje su međusobno nesložne i svaka za sebe slabija od nje, znači živiti sa glavom u oblacima. Njemačka će trpjeti ovaj protektorat samo u onolikoj mjeri, uolikoj će je na to sila primorati. Ona je provela razoružanje stoga, što je na granicama stajalo milijun vojnika spremnih da je napadnu. Doklegod bude ovaj milijun vojnika prijetio njezinim granicama, dotle će se ona pokoravati ričući od bijesa.

Ali kako dugo će Francuska ujedno sa Belgijom moći držati pod oružjem ovaj milijun vojnika? Francuska, koja je već zadužena za tri stotine milijarda?

Od dana primirja započeo je između Francuske i Njemačke jedan novi dvoboj; bez krvi, tih, skoro da kažem nepomičan, ali isto tako okrutan i strašan kao i rat. U Njemačkoj postoji jedna stranka, koja hoće da izvrši ugovor, kao što ona kaže „u granicama mogućnosti“. Ova je stranka danas na vladi. Ali radi česa ne uspijeva ni ova stranka, da umiri Francusku? Zašto se u Francuskoj uznemirena i zabrinuta javnost nikada ne stišava, pa bilo da njemačka vlada daje znakove da hoće da izvrši ugovor, bilo da pokazuje da se nećka? Jer je u Njemačkoj i ona slaba i nestalna volja, da izvrši ugovor, u uskoj vezi sa nemi-

novnom prijetnjom onog milijuna ljudi pod oružjem. Ali za izvršenje ovog ugovora trebat će, da malo kažem, barem pola vijeka; a ko se može opsjenjivati, da će Francuska, iscrpljena od rata, opterećena dugovima, moći za pola vijeka izdržavati ovaj herkulski zadatak? Njemačka nije imala poslije god. 1870. da toliko napinje svoje mišice i živce, da se poštuje Frankfurtski ugovor, pa ipak nije izdržala više od 44 godine, dok nije napokon, od samog svog prevelikog napora, bila survana u rat. Pasivni otpor Njemačke možda će staviti Francusku na jedno strašnije iskušenje nego li bi bilo ono otvorene revolte.

Tragički zapletaj mira za Francusku je upravo ovaj. Ovaj milijun vojnika, sa kojim danas Francuska i Belgija namiču Njemačkoj njezinu obvezu, ne može ostati tamo da kroz godine i godine gleda samo preko na neprijatelja koji provodi pasivni otpor, kao što to nijesu mogli učiniti, i u prilikama manje teškim, silne vojske pobjedničke Njemačke poslije god. 1870. Prije ili kasnije, ako se pusti da se stvari razvijaju svojim tokom, dogodit će se, da će ili dugovi uništiti i iscrpiti Francusku ili da će se ova vojska, pretegnuta od same svoje glomaznosti i same svoje težine, survati na Njemačku kao jedna lavina koja se otkida od brda. Prilike i povodi ne će uzmanjkati. Kolikogod se današnje stanje promatralo, ne razabire se, da će stvari u Evropi svršiti drukčije već ili s velikom krizom Francuske ili s invazijom Njemačke ili možda i s jednim i s drugim.

U oba slučaja nastat će u Evropi strašan slom. Jedna velika unutrašnja kriza uništiti će u Francuskoj ono, što još ostaje od društvenog poretka; a ko bi mogao predvidjeti sve moguće posljedice jedne invazije Njemačke? Francuskoj i belgijskoj vojsci bit će lako ući u Njemačku, no teško će biti izaći iz nje.

Washington se međutim sprema da ponovno započne sa djelom, koje je doživjelo neuspjeha u Parizu. Kongres, koji je predsjednik Harding sazvaio za ograničenje naoružanja, počeo je već da zasijeda.

II.

Amerika i pitanje morâ.

(25. oktobra 1921.).

Washington se dakle sprema, da ponovno započne sa djelom, koje je doživjelo neuspjeha u Parizu. I ovo djelo započinje sa pitanjem morâ, kojemu je Pariški Kongres okrenuo leđa da pretraži džepove Njemačke, ne bi li izbio iz njih koju milijardu više ili da natrag pribavi koju sliku ukradenu pred nekoliko vijekova. Nije moglo ni da bude drukčije. Obnovimo u pameti tok istorije zadnjih osam godina, pa ćemo lako otkriti, zašto je pitanje morâ od životnog interesa danas za cijelu zapadnu civilizaciju.

Mrtvi mir vladaše tada nad vodama. Brojem i slavom prednjačila je engleska flota. Ali je uz nju rasla njemačka flota, manja, posve nova, puna čežnje i nestrpljivosti da pokaže ono što bi znala da učini; a znala je manevrisati i pucati bolje od engleske — kako se je to vidjelo kod Jütlanda. Za njima je stupala američanska armada, moćna brojem lađa i snagom oružja; francuska, nešto ostarjela i laganog napredovanja, ali slavna tradicijama i uspomenama, snažna uslijed izvrsnih brodova i vođena hrabrim i valjanim časnicima; italijanska, mlada, nešto nejednaka, ali plastična, sa neprestano rastućom snagom; ruska, ranjena najzadnjim porazom i u oporavku; austrijska, mala, ali čvrsto ugniježđena u Jadranskom moru. Na skrajnjem Istoku najmlađa u porodici, ali već slavna i mnogo čašćena radi počinjenih junaštva u posljednjem ratu: japanska flota.

Sve su ove armade podržavale onda ravnovjesje pokazivajući se samo, kao sa nekom ugovorenom voljom zajedničkom svim narodima, da poštivaju more kao veliki put roda ljudskog i da ne ometaju pristup na kopno osim nekim protekcijonizmom, koji je još bio blag i skoro uvijek

odmjeren trgovačkim ugovorima. Ko je još onda znao, da u knjigama pravnika i arhivima ministarstava drijema neko ratno pravo za barbarsko i gusarsko more? Svijet je živio blažen u sigurnosti morâ, koja su konačno bila istražena do u svakom najzabitnijem svojem zaljevu, očišćena od zadnjih ostataka gusarstva, konačno slobodna i otvorena svim radišnim narodima.

Što preostaje još od ovog lijepog reda, tog čuda posljednjeg stoljeća? Od ovih flota tri su nestale u dubinama morskim: njemačka, austrijska, ruska. Dvije — francuska i italijanska — životarit će kroz mnogo i mnogo godina, nemajući dovoljno novaca za svoje uzdržavanje. Pošto su nestale ili oslabile ostale armade, Engleska je postala sada već gospodaricom Atlantskog oceana i Sredozemnog mora, a Japan gospodarom Tihog oceana. I engleska će armada, uslijed ekonomije, biti prisiljena da se smanji, ali bez ikakve štete za sebe, pošto će i nadalje još uvijek ostati jačom od protivnicâ, jačom nego li što je bila u god. 1914., budući da su nekoje već poginule, a nekoje ranjene. Japan je naprotiv u ovo sedam godina postao upravo nekim gorostasom morâ. Obogativši se u svjetskom ratu i oslobodivši se utakmice sa Rusijom, stoji kao div na skrajnjem Istoku, kao prvak Azije protiv barbarâ sa Zapada.

Na morima je nestala ravnovjesja sila, a s njime i svakog pojma prava. Nikakva nauka niti tradicija, nikakav ugovor ili komad papira niti ne pokušava više da definiše, a kamo li da garantira, prava, koja bi najslabiji mogli zahtijevati protiv najjačih na morima. Sloboda morâ, koju smo uživali prije god. 1914., bila je jedno faktično stanje podržavano ravnovjesjem i privolom, i zato ova sloboda sada koleba, pa se ne zna više, budući da je ponestalo ravnovjesja sila, da li još uopće postoji privola. Ako se čini da Engleska, za ovaj čas, ne će da zloupotrebljava svoju silu, to je Japan zagonetka. Pariški kongres, koji je bio pobjesnio oko prepirke za dronjke Evrope, pustio je

da Japan i Engleska zagospodare morima bez ikakvih uslova, ograničenja i služnosti, u danima, kad jedan divlji bijes nasilja uznemiruje sve države i kad se čini da svijet hoće da se sunovrati natrag u jedan drugi srednji vijek, načišćkan monopolima i carinama.

Pustio je: ili rađe, bio bi pustio, da nije bilo Amerike. Sjedinjene su Države još uvijek u stanju da porinu u more jednu flotu jednaku engleskoj, i zato mogu preuzeti na sebe zadatak da razbistre stvar, da li je Neptunov trozub jedna igračka, s kojom se može po dvoranama jednog diplomatskog kongresa krasti iz džepova, iskorišćujući rastrešenost ostalih država.

Rat je razočarao isto tako Sjedinjene Države kao i velike evropske sile. Pošto je propala Rusija i Njemačka, pošto su oslabile Francuska i Italija, pošto se je ona mučka privola narodâ, koja je bila nepisani zakon za mora, pretvorila u jednu mržnju i sveopće sumnjičenje, Amerika se je našla poslije svršenog rata u opasnosti sa obadvije strane.

Na krajevima dvaju Oceana, koji joj plāču obale i koji joj služe kao vrata u svijet, nalaze se sada u prevlasti dvije pomorske sile. Nije još dokazano da hoće da zloupotrebe svoju snagu, ali koje garancije pruža budućnost? Ko bi mogao, na primjer, spriječiti sutra, da Japan udružen sa Engleskom pokuša pretvoriti Kinu u jednu koloniju? Rusija za sada pati od ukočenosti.

Mnoge se stvari, o kojima Evropa sada bunca, razumijevaju same po sebi, ako se ne zaboravljaju ove činjenice. Tako se razumije da su Sjedinjene Države razderale Versajski ugovor, koji im je nametnuo velike obveze a nije im priznavao nikakvo pravo. Razumije se, da hoće da porinu u more jednu veliku armadu. Razumije se, da zahtijevaju isplatu ratnih dugova. Razumije se, da sazivlju Washingtonsku konferenciju. Naprotiv se ne razumije — ili se razumije kao jedno protuslovlje babilonskih vremena — da hoće da učine od Panamskog kanala jedan privile-

govani amerikanski prolaz: pogibeljan primjer, na koji bi Engleska mogla odgovoriti sličnim načinom protiv Sjedinjenih Država.

Washingtonska konferencija, ako Amerika u najbolju ruku bude pokušala, kao što se govori, da sklone velike sile na sporazum, koji bi otvorio svima na jednaki način vrata Kine i ograničio pomorska naoružavanja, pokušat će dakle za prvi put da istrigne Oceane iz one anarhije sile, kojoj ih je prepustio Pariški kongres. Manje pomorske sile, kojima najozbiljnije prijete opasnost od sadašnje anarhije, gledat će da zaštite svoje interese podupirući Ameriku, jer ako konferencija ne uspije u svom zadatku, ne će ovim manjim silama ništa drugo preostati, već da puste da se utakmica naoružavanja između ovih dvaju gorostasa razbjesni do konačnog sudara, i onda nastojati, da ovaj sudar svrši sa uništenjem jačeg i sa nepopravljivim iscrpljenjem slabijeg. Ako je mudrost često puta nemoćna, koji put je nemoć mudra.

III.

Rat i mir na Washingtonskom kongresu.

(20. novembra 1921.)

Za čitavih trideset godina bio je mir jednom od naj-svečanijih službenih laži. Svaka je država običavala izjavljivati da je spremna na razoružanje, ako druge pokažu dobar primjer, pa kako su sve čekale da neka druga započne, nijedna se nije micala da to učini. Sjedinjenim se Državama ne može poricati zasluga, što su prve razbile ovu mučku urotu zlobnih namjera i što su uhvatile za riječ ostale sile, govoreći im: „ako ste zaista sklone da ograničite naoružanja, samo ako inicijativu za to preuzme jedna velika sila, evo nas ovdje. Mi smo spremne.“

Poslije tolikih obećanja, poslije tolikih laži, poslije tolikih sofističkih izmotavanja, ova je surova i skoro bru-

talna iskrenost neka okrijepa. Sjedinjene su Države učinile ono, što su Francuska, Engleska i Italija morale uraditi pred dvije godine u Parizu. One su postavile pitanje na svijet, da li želi mir ili rat, da li se hoće preporoditi ili uništiti; suočile su svijet sa njegovom savjesti; pozvali su ga, da izade iz onog mračnog protuslovlja, u kojem se izjeda već toliko godina pripremajući rat, dok govori da hoće mir.

Zasluga je velika. Ali je u isto vrijeme velika i odgovornost. Teško je to iskušenje koliko za Sjedinjenje Države, toliko za sve ostale. Kakav bi blagoslov bio za cijeli svijet, ako ovaj pokušaj uspije, pa makar i djelomično. Ali ako ne uspije?

Na pitanje, koje je Amerika onako surovo postavila „hoćete li mir ili rat?“, sve su države odgovorile: „mir“. A ko bi se bio usudio da odgovori: „rat?“ Nemojmo se opsjenjivati jednodušnošću ovih odgovora. Svijet ne će bez zdvojnog otpora obaviti ispit svoje savjesti i izbor, na koje ih sili Amerika sa ovakvim kategoričkim pozivom. Amerikanski predlog nije naišao, a i ne će naići, već samo na smiješak, naklone i puteve posute cvijećem! Niko mu se ne će usuditi suprotstaviti otvorena lica. Ali neka dobro pazi na leđa! Kolike će mu zasjede pripremati tehničke pojedinosti, praktične primjene i tajne komisije!

Oni koji mi zadavaju straha, to su „vještaci“, „stručnjaci“, „ljudi od struke“, koje su državnici u tako velikom broju sa sobom povelili u Washington. Čudna je to ličnost „stručnjak“ za svjetski rat! To je uvijek neka opskurna i nepoznata osoba, izvučena iz dna kakvog javnog ureda, koja bi pomoću neke neopisive kompetentnosti morala znati sve stvari, koje niko drugi ne zna, pa bile one najteže i najnejasnije. Kao što bi bile: koje su pravedne granice između dvije države koje još uopće niti ne postoje; ili, koja su naoružanja potrebna dvjema državama, koje ne znaju da li su prijatelji ili neprijatelji. „Stručnjaci“ su u Parizu bili skriveni peljari, koji su odveli mnoge dobre nakane da se razbiju na nevidljivim grebenima.

U istinu je to samo jedna od tolikih modernih laži: ugodna prividna imena, iza kojih državnici, pod izlikom stručnjačke kompetentnosti, spasavaju svoju odgovornost. Granice i naoružanja su predmeti, koji ne spadaju na profesore statistike i zemljopisa ili na kopnene i pomorske časnike, već velikom državničkom umjeću, kojega jedan državnik mora da bude sâm stručnjak, vještak, za koje mora da bude kompetentni i istinski učitelj sa punom odgovornosti. Kad bi imali pravih državnika, oni bi iz svoje glave stvorili temeljna načela za ograničenja naoružanja, pitajući vojničke stručnjake za savjet samo glede pojedinosti i primjene. Sa ljudima slabim, nestalnim, sa malo auktoreteta, kao što su ovi danas koji upravljaju tolikim državama, „stručnjaci“ mogu da postanu potajnim i neodgovornim razbojnicima, koji će ugušiti u mraku, sa sofizmima i egoizmima svojeg ograničenog umjeća, jednu ideju sveopće vrijednosti.

No nije ni stručnjaštvo jedina opasnost. Naoružanja se ne će moći ograničiti, ako se ne obuzdaju pohlepe i ambicije, koje se skrivaju iza oružja i koje ga pokreću. Djelomično razoružanje pretpostavlja djelomičnu pacifikaciju, pa stoga i zahtijeva da se barem neke najveće nesuglasice, radi kojih je kod naroda nastalo međusobno neprijateljstvo, izgode kakvim utanačenjem, koje bi zadovoljilo za neko vrijeme sve stranke. Konferencija će dakle biti prisiljena da pokuša izgladiti sporove i odstraniti takmičenja od najveće važnosti: vrlo teški zadatak, u kojem će potajni neprijatelji mira nastojati da zadaju smrtni udarac osnovi za ograničenje naoružanja.

Narodi hoće mir, ali često mu ne znaju cijenu ili često puta nijesu skloni da je plate. Lako se raspale za takmičenja i interese, koji će ih danas ili sutra prisiliti da pograze oružje, kad se najmanje budu tome nadali ili kad bude već suviše kasno. Od francuske revolucije pa naprijed, pokretači su ratova iskorišćivali ovu slabost naroda da ih prisile na borbu. Iskoristili su je i u Parizu, da pre-

vare sveopću želju za mirom, a iskoristit će je i sada, da Washingtonski kongres promaši svoj cilj!

Nužno je, dakle, da javno mišljenje svih zemalja bude budno, jer će se mnogo pokušavati, da se i u Washingtonu prevari „svjetsko mišljenje“. Odluka je možda konačna; jer ko bi mogao predvidjeti sve posljedice jedne druge prevare, koja bi nastala nakon one pariške?

U Evropi je zdvojnost obuzela javno mišljenje svih zemalja. Uza sve to što znaju, da niko ne će moći izbjeći potpunoj propasti, ako države ne sklope barem jedan mir od pola vijeka, narodi su skoro izgubili svaku nadu, da bi se ovaj spasonosni mir ikada mogao sklopiti. Ako poslije Pariza promaši cilj i Washington, zdvojnost se ne će moći više ispraviti. Mržnje i sumnjičenja koja su već i onako dosta velika između starih saveznika, razbuktat će se na način, da ih se ne će više moći obuzdati. Ništa ne razdražuje više od jednog neuspjelog pokušaja pacifikacije. Ili će Washingtonska konferencija urediti donekle prilike u svijetu, ili ćemo duboko propasti za pokoljenja i pokoljenja u anarhiju i nered.

Bilo bi djetinjski promisliti, da će Washington moći izgladiti sve razmirice, koje raspiruju danas jedni narodi protiv drugih. Ali bi učinio malo manje od čuda, kad bi uspio da izgladi barem neke od ovih, *jer bi time sa činjenicama dokazao sveopćem skepticizmu, da ih nije nemoguće izgladiti*. Neopisiva će biti utjeha, koju će ovo novo pouzdanje uliti u danas zaprepašteno svjetsko javno mišljenje. Svjetsko javno mišljenje, koje stoji već da se zdvojno prepusti tmini udesa koja mu prijeti, naći će na ovaj način utješeno ponovne snage, da preduzme sve za svoj spas. Kad svakog je preduzeća najteži početak.

Neka narodi ovaj put budu pomniji, dalekovidniji i povjerljiviji nego li su to bili za vrijeme Pariškog kongresa. Na pragu nove konferencije, pred predstojećim novim iskušenjem, ovo je jedini savjet koji odgovara realnosti.

IV.

Veza.

(3. decembra 1921.).

Nakana predsjednika Hardinga, da ograniči rasprave, već se je djelomično izjalovila. Kopno i more, Istok i Zapad tako su međusobno povezani, da se već od nazad tri nedelje Washingtonske rasprave razvijaju aktivne i plodonosnije, samo kad se proširuju, dok kad se ne proširuju, utrnjuju.

Odmah je bilo jasno, da se ne mogu dovesti u ravno-vjesje prema nekom stanovitom srazmjeru samo tri veće svjetske armade, ispustivši iz računa dvije manje: francusku i italijansku. Ali kako ustanoviti jedan srazmjer između dviju manjih i većih te između jedne i druge od ovih manjih flota, a da se u isto vrijeme ne uzmu u obzir barem najveći interesi, koji su uključeni u ono, što se običaje nazivati sredozemnom politikom? Francuska su i Italija kontinentalne sile. Pomorske armade i kopnena vojska to su dvije ruke njihove obrane. Ako na skrajnjem Istoku potrebna snaga flotâ ovisi djelomično o Kini, o njezinim revolucijama, o politici koju koće velike vlasti da provode u tom prostranom carstvu, na Sredozemnom moru ovisi također o tome, kako je uređen evropski kontinent. Uslijed same ove veze, pitanje mora teži za tim, da se proširi i da obuhvati polovicu zemlje.

U Washingtonu se je raspravljalo i još se raspravlja mnogo o podmornicama. Ali sudbina je podmornica vezana uz pravo blokade i ratnog kriomčarenja. Dokle god se Engleska ne bude odrekla, da proglašuje za ratno kriomčarenje sve što joj se svidi, i dokle god se ne bude odrekla prava, da može učiniti da umru od gladi njezini neprijatelji, kojima je more potrebno za njihovu prehranu, nijedan narod ne će moći odbaciti ovo oružje.

Podmornica je Davidova pračka u dvoboju protiv Golijata morâ. Nijemci su je ozloglasili uništavajući bro-

dove umjesto da ih zarobe; ali oni su se utekli tom odioznom postupku, jer su njihove luke bile suviše udaljene od mora, u kojima su operisali. Na Sredozemnom bi moru podmornice mogle da vode gusarski rat kao krstaši, zarobljujući i vukući neprijateljske trgovačke brodove u luke, u skladu sa saglasjem cijelog svijeta.

Čini se, da se je rasprava o kopnenim naoružanjima u Washingtonu već razbila ili stoji pred tim, usprkos svih napora engleske i italijanske delegacije. Pa ko se može tome čuditi? Oružje i ugovori međusobno su vezani u Evropi. Neki važniji dijelovi ugovora sklopljenih u god. 1919. i 1920. ne podržavaju se već jedino radi toga što su poduprti sa nekoliko milijuna bajuneta. Mađarska i Bugarska miruju samo zato, što su sapete u jednom željeznom obruču. Sevrski je ugovor krpa papira, jer antanta nema sile da ga nametne. Ograničiti francusku vojsku i htjeti sklonuti Njemačku da pristane na polu-protektorat Versajskog ugovora, jest protiv svakog razuma.

Briand je na kongresu opisao Njemačku u glavnom onakvu kakva je. Njemačka se zatvara u strašnu mržnju, koja, ako je za sada nemoćna, znači ipak već mučki izazov pobjednicima. Stoga je vjerojatno, da bi jedno djelomično razoružanje Francuske prije uvećalo odvažnost ove mržnje nego što bi ublažilo njezin bijes. Ali ako se službena teza Francuske zaustavlja na ovome, jedan bi nepristrani promatrač morao ići dalje i zapitati se, radi kojeg razloga Njemačka ponovno počinje da iz dna srca želi rat, kad i ona zaista toliko nužno treba mira. Odgovor je siguran: jer su u Versajskom ugovoru zapisani neki uslovi tako ponizujući, da ih nijedna velika vlast ne će nikada prihvatiti, pa makar da bi je neka jača sila mogla primorati da ih za neko vrijeme trpi. Pokoljenja će se čuditi, da su se državnicima opsjenjivali, da mogu od Njemačke učiniti jedan evropski Maroko, a da u isto vrijeme ne osude Evropu na vječni rat.

Kongres, koji ne može ili ne će da promatra u sveukupnosti svojoj današnje stanje cijele Evrope, moći će samo da se površno dotakne pitanja naoružavanja.

Reklo bi se, da cijeli universum navaljuje na vrata Washingtonskog kongresa, da ga poplavi svim svojim neredom, svojim bijesima, bolovima i divljim egoizmima, a da u onoj tijesnoj dvorani, u kojoj se sakupljaju, učesnici kongresa grčevito drže vrata, da odole tom pritisku. Onog dana, kad bi se vrata širom otvorila i kad bi Universum provalio unutra sa cijelom svojom pratnjom, učesnici bi kongresa morali pobjeći skačući kroz prozore!

Pada se opet u onu istu zabrinutost i muku, koje ne daju mira ljudima već od onog dana, kada je započeo rat. Svijet je postao suviše velik, suviše zamršen, suviše težak za pamet onih ljudi, koji moraju s njim da upravljaju. Dijete je u neprilici radi preogromnosti sopstvenog stvaranja, pa se gubi u sićušnim tlapnjama. A što je bio drugo Pariški kongres nego li tragični slom i razaranje jedne universalne misli? Svijet se je imao obnoviti; ali Engleska je bila hipnotizirana od nekoliko petrolejskih izvora, Francuska od Rajne, Italija od Rijeke. Pošto se je prestrašio od veličine svijeta i zadataka, koji ga čekaju u svijetu, duh zapadne civilizacije bježi da se zakrije sam u sebe, praveći se malim malim. Koliko smo daleko od one sintetičke i konstruktivne misli, koja je vladala na Bečkom kongresu! Odatle je i nastao sveopći trijumf tolikih malih sofista i tolikih malih govornika, upravo u času, kad je bila najveća potreba velikih duhova: prvi su bili vrlo spretni da umanjuju velike stvari, drugi vrlo spretni da uveličavaju male, jedni i drugi vrlo spretni da ometu, da opsjene i ujedno da prevare javno mišljenje.

V.

Njemačka i njezina otkupnina.

(17. marta 1921.)

Nijesam se prevario.

Pitanje njemačkih naknada štete je gore od gordijskog čvora, jer ga se ne može niti razriješiti niti rasjeći. Uzaludno je mučiti tablice, brojeve i brojke za obaznati, da li Njemačka može ili ne može platiti: matematička proćanstva ne odgovaraju volji ljudskoj. Njemačka ne će da plati, a cijeli njemački narod, počevši od seljaka i radnika pa do velikih industrijalaca i finansijera, *ne će* da ispaštava svjetski rat sa pola vijeka prisilnih radova. Pobjednici imaju da se bore ne samo vještinom i lukavštinom jedne vlade, već sa jasnom, odlučnom i brutalnom voljom jednog naroda. Ne plaćam! Da li oni imaju sredstava da slome ovu volju?

U njemačkoj vladi, koja bi imala da bude sabirač otkupnine, Saveznici nijesu našli, a i ne će naći drugo doli nesavladivu zloradost, koja je nastala iz promišljene nakane i stvarne nemoći. Pošto se je srušila nasljedna monarhija, njemačka vlada crpi danas svoju moć, svoj auktoritet i svoju legitimnost iz najsveopćijeg prava glasa. Ako hoćete, njemačka će republika biti jedna laž u svemu, ali u ovome ne. Jedini oslon, koji može naći za svoje djelovanje, jest bilo istinita bilo predmnijevana narodna volja, izražena sveopćim pravom glasa. Ali pošto njemački narod ne će da plati otkupninu, njemačka bi vlada morala mobilisati protiv narodne volje da počini nasilje upravo na njezinoj najživljoj i najjačoj želji. A to je, kako bi rekli stari narodi, neki „Arhimedov problem“: pretvaranje kružnice u četvorinu.

Ako Saveznici hoće da dođu do otkupnine, morat će otići da je sami utjeraju. To je sušta istina. Neumoljiva logika njihovih pogriješaka i njihovih iluzija sili ih da upadnu u Njemačku. Sada čine prvi korak, bojažljiv i nesiguran, nadajući se da će prestrašiti njemačku vladu, primorati joj ruku na potpis i zatim se brzo povratiti sa potpisanim mjenicom, objavljujući narodima, da je pitanje uređeno i da će otkupnina biti plaćena. Napadači barem isto toliko žele da se uzmognu sutra natrag povratiti, koliko Nijemci žele da ih vide otputovati! Ali i to je jedna ponovna opsjena. Popustila ili ne popustila njemačka vlada, potpisala ili razderala mjenicu, dobiti ne će biti. Dokle god sveukupan narod njemački ne bude htio niti da shvati stvar, niti da ispaštava, niti da plati — a na žalost to i ne će nikada htjeti — saveznici će morati korak po korak prodirati u Njemačku, dok je ne zaposjednu svu: gorostasna jedna operacija, koja nadmašuje sile saveznika, koja bi stajala više nego što bi donijela koristi i koja bi, uspjevši, uzburkala cijelu Evropu.

Kad bi s Njemačkom vladala jedna monarhija puna ugleda i moći, kao što je bila za njezinih lijepih vremena ona, koja je pala 1918., možda bi mogla, bar donekle, prisiliti narod da plati pobjednicima otkupninu. Ali sada je i u Njemačkoj republika, vlada naroda; sveopće je pravo glasa i u Njemačkoj svladalo dinastičko načelo i zgazilo božansko pravo, pa nema sredstava da se izvrši ova obveza koja bi imala biti ipak svetinjom svim Nijemcima, da naime pomognu svoje žrtve da iznova podignu sebi krov i uništeno ognjište. Ali narodi su neodgovorne grdne životinje, gore od nekoć apsolutnih kraljeva, jednostavna duha, koje se ne brinu za mnoge svoje interese, pošto ih uopće niti ne poznavaju; koje ozbiljno ne traže već samo mir i rad, kruha i variva, igre i pijanke; koje se obično zadovoljavaju lijepim riječima i govorima. Ali jao, ako koja od ovih grdni životinja uvrta sebi u glavu kakvu jednostavnu ideju, koju njezin veliki mozak razumije i

koja može da razbukta kakvu njezinu silnu strast! Nikakva snaga duha i materije ne će moći svladati onu bjesomučnost. Razloženje o Pravednosti, Mudrosti, Zdravom razumu i Očiglednosti ne će drukčije djelovati već što će ovu životinju do skrajnosti još razbjesniti. Nikakva riječ, pa dolazila ona i s neba, ne će naći puta do njezina razuma i srca. Nikakav bič, ili batina, ili lanac, ne će imati pravo pred njezinom otvrdnutom kožom, pa i kad bi se njezini čuvari usudili da ih upotrebe. No čuvari se ne će usuditi da ih upotrebe, jer netom se ova životinja razbjesni, svi poplašeni bježe da se posakrivaju.

Francuska gleda ponovno gdje se podižu protiv nje doktrine i principi revolucije, koje je bila objavila cijelom svijetu da ga oslobodi; ponovno je prevarena u jednom svojem pravu od onog sveopćeg prava glasa, radi kojega je prolila svoju najbolju krv u godini '48. Kakav je to tajanstveni i duboki znak Providnosti — upotrebljavam način govora Crkve — da ranjava ovu plemenitu naciju sa istim oružjem njezine lakomislene velikodušnosti? O stari kineški mandarinu, možda si ti jedini čitao istoriju Evrope u otvorenoj knjizi, koja je za tolike nas još uvijek zatvorena. Jednom glasovitom belgijskom socijalističkom narodnom poslaniku, koji je pred nekoliko godina boravio u Pekingu i koji je veličao francusku revoluciju, kazao je stari mandarin, slegnuvši ramenima:

„Da, da: francuska je revolucija bila jedan veliki događaj. Ali je još uvijek previše mlada. Bilo bi možda razborito, prije nego što ju se prosudi, pričekati, da se vidi gdje će svršiti!“

Možda je to onaj duboki razlog, radi kojega Francuska, čini se, da napušta revoluciju i njezine ideje, kad jedna i druge stoje tik pred triumfom? Da li bi moguće Revolucija bila neprirodna kćer, u koju ne smije majka da ima povjerenja, jer je ova izdaje?

Rat i bogatstvo.

(17. decembra 1921.)

Ma je li Njemačka upravo tako siromašna, kao što se govori? Ili možda pruža ruku i oblači dronjke da pobudi samilost kod prolaznika i da razoruža vjerovnike? To je ono čime svijet već dvije godine razbija sebi glavu.

Zaista čudan slučaj. Nijedno doba nije toliko ljubilo, veličalo i proučavalo bogatstvo. Bogatstvo se uzima kao neka najpozitivnija, najsolidnija, najrealnija stvar koja postoji. Pa eto najedamput, niko ga ne zna više razlikovati od siromaštva, niko ga ne može više prepoznati po njegovim sigurnim i stalnim znacima, u jednoj od najvećih država svijeta, koja se je još pred sedam godina ubrajala među najbogatije.

Svako malo vremena Evropu podilaze srsi. Krik zaprepaštenja diže se iz bursa, banaka, novina: „Njemačka se nalazi pred propasti; njezin je novac bezvrijedni papir; njezina vlada moli pobjednike za odgodu isplate naknade štete kao skrajnji spas od neminovne katastrofe“. Od vremena do vremena stižu iz nekoć tako cvatućih gradova carstva vijesti o skrajnjoj bijedi, koja podgrizava kosti i mišićje naroda: radnički i srednji stalež.

Ali u isto vrijeme Evropa se pita, da se nije slučajno pomakla sa mjesta os zemlje. Uza svu valutu, koja je još prilično zdrava i uza sve finanse, koje nijesu još upropaštene, pa konačno i uz cijelo svoje neizmjereno carstvo, čije je granice pobjeda znatno proširila, Englezi imaju na vratu milijune besposlenih radnika. Naprotiv Njemačka od svih velikih sila koje su na glasu zbog proizvoda svojih rukotvorina, može da drži danas pod punom parom sve svoje kotlove, može da pokreće sve svoje strojeve za tkanje. Ona je već ponovno osvojila sva tržišta, od kojih ju je rat bio odijelio, potjeravši sve svoje engleske, ameri-

kanske i francuske takmace, te se ponovno pojavljuje sa brodovljem i sa svojom trgovinom na Oceanima, na kojima se je Engleska opsjenjivala, da je ne će više kroz stoljeća susretati. Njemačko trgovačko brodovlje jest jedino koje ne gnjije po lukama, pa svi predviđaju da će za kratko vrijeme biti prvo, ako ne brojem, a to barem mladošću, aktivnošću i snagom. Izgleda dapače, da Nijemci i sa Rusijom ponovno stupaju u trgovačke veze i to sa uspjehom! I Englezi su to isto pokušali, te im sigurno nije za to manjkalo volje. Nije li možda Lloyd George izjavio, da „jedan trgovački narod ne može imati suviše predrasuda?“ Nije li već jedan rimski car kazao za zlato *non olet*, pa zar se Englezi ne hvastaju, da su moderni Rimljani? Ali njihova je želja bila uzaludna. Gdje su oni doživjeli neuspjeh, tu su jedino, čini se, Nijemci uspjeli.

Evropa prisustvuje jednoj vrsti uskrsnuća Njemačke, koje izgleda kao neki izazov svim zakonima razuma i pravde, jer dolazi za jednim strašnim porazom, jednom još strašnijom revolucijom, a stupa korak po korak sa državnim bankrotom. Prošlih sam godina imao vrlo često prigode da opazim, da je svjetski rat bio jedno tragično klupko protuslovlja. Ali ovo uskrsnuće pobijeđenog jest posljednje, najdublje i najtajanstvenije od svih onih protuslovlja, te najjače pogađa uobrazilju naroda i smućuje nekom vrsti mistične strave i ono malo zdrava razuma, koji je još preostao na životu u njihovim duhovima. Mnogi se pitaju na dnu duše, a sa nekim stanovitim strahom, da nije možda Njemačka bila u pravu, kad je krenula u rat sa onim doktrinama, koje su kroz sedam godina bile predmetom tolikih službenih prokletstava. Drugi se pitaju, da nije možda sklopila savez sa Vragom, koji je toliko obljubljen od njezinih pjesnika i filozofa, te da nije možda saznala od njega tajnu, kako se i iz katastrofa može izvući zlato, sreća i blagostanje. Veliki broj njih dapače budno prate svaki njen pokret i čin, da vide, da li će im uspjeti otkriti ovu tajnu.

Ali tajne nema. Njemačka se je dala sa svom žestinom na posao, jer je uslijed rata osiromašila mnogo više nego li njezini neprijatelji. Svi smo osiromašili za vrijeme rata, ali mi narodi antante manje od Njemačke, jer smo ratovali kao gospoda, zadužujući se između nas, kod neutralaca cijelog svijeta i kod Sjedinjenih Država, oskudijevajući, čim manje moguće, pa bilo i na račun budućnosti. To je danas prava, jedina i jednostavna tajna bogatstva i siromaštva Evrope.

Svi su, više ili manje, osvjedočeni, da je rat osiromašio svijet. Mnogi se uza sve to pitaju, u čemu sastoji ovo osiromašenje i da li je upravo toliko koliko se pretpostavlja, kad vide da novac i nadalje kola, da se troši više nego li prije i da se svijet kreće, barem i prividno, onako kao i prije. Pokušajmo odgovoriti na ove dvojbe i razjasniti, na koji je način rat uništio jedan dio općeg bogatstva.

Uništio ga je zatiranjem ljudi i opustošenjem teritorija. Svaki čovjek, koji zna da radi, jest kapital, jer je stajao nešto troška i jer proizvodi. Mi bismo se prestrašili, kad bi mogli procijeniti u novcu onih 8 ili 10 milijuna ljudi, ubijenih u ratu, i sva ona uništenja, koja su pretvorila u pustoš tolike cvatuće teritorije. Već godine 1918. bijaše popis dugačak, a sada treba pribrojiti još i Malu Aziju, koja je opustjela i pučanstvom grčkim i pučanstvom turskim.

Ali rat nije samo ubio milijune ljudi i poharao bogate teritorije, već je i potrošio neizmjerne kapitale. Prije rata su Evropa i Amerika trošile svake godine jedan dio onoga, što posjedovahu, ne za zadovoljenje svojih potreba, već za proizvodnju drugih dobara: za podizanje tvornica, za obrađivanje zemalja, za iskorišćivanje rudokopa i t. d. Radi toga je bogatstvo godimice raslo. Od god. 1914. pa do 1921. vrlo je malo kapitala upotrebljeno za umnožavanje dobara, koje ljudi troše; skoro sve prištednje, pa i u najbogatijim državama svijeta, progutali su rat ili budžetni

deficiti; nijesu dakle prištednje poslužile da povećaju rad već da zadovolje potrošnju ili, bolje da kažem, da dopuste mnogim i suviše mnogim osobama da troše više nego što proizvode. No već je godinu dana, da se u tom pogledu ide na bolje; ali je ovo poboljšanje lagano. A koliko će godina trebati, da se naknadi izgubljeno!

Neka se ovome pridodaju još zemlje isključene iz prometa izmjene dobara kao Rusija, Austrija, Turska. Neka se ovome pridodaju obveze preuzete od strane vladâ u pogledu ratnih dugova, mirovina i naknada štete. Neka se ovome pridodaju porezi, valutarni kaos i zaprjeke trgovini, koje je umnožio rat i mir. Pa i ovaj je popis uzroka, koji tumače sadašnje siromaštvo svijeta, već dosta dug. Ali ni to nije dosta. Ima još jedna zamršena stvar, kojoj se i suviše malo pažnje obraća, ali koja je od vrlo velike važnosti, jer neprestano povećaje opće siromaštvo. *Sveukupno se bogatstvo nije samo umanjilo, već je ono i podijeljeno na nejednaki način.* U svim je zemljama ratne srazmjerno obogatio jedan mali broj ljudi, a osiromašio više ili manje šire narodne slojeve.

Kad se sveukupno bogatstvo povećava, svi se mogu obogatiti, jer svako poboljšava svoje stanje crpeći iz ovog novog bogatstva dodatak na staro. Rat naprotiv obogaćuje uvijek jedan mali broj ljudi, dok u isto vrijeme, privlačeći sve kapitale, sprječava, da se sveukupno bogatstvo poveća, a uništavajući mu jedan dio, umanjuje ga. Ali ako sveukupni iznos bogatstva ostaje jednak ili se umanjuje, onda se mali broj ljudi ne može obogatiti već jedino osiromašujući druge. A to se zbilo, više ili manje svugdje, poslije 1914. godine.

Tako se je dogodilo, da je u svim ratujućim zemljama srednji stalež osiromašio, a sada osiromašuju i širi narodni slojevi, dok je jedan mali broj ljudi zgrnuo bajoslovna imanja. Upravo onako, kako se je dogodilo u cijeloj Evropi za vrijeme ratova Revolucije i Carstva. U Njemačkoj je ovaj nesrazmjer bogatstva između obogaćene manjine i

osiromašenih širih narodnih slojeva veći nego li u zemljama antante, jer smo mi djelomično vodili rat sa novcem cijelog svijeta. Od god. 1914. pa do 1919. stekle su Amerika i Engleska bajoslovne svote time, što su prodavale cijelom svijetu pod skupu cijenu svoje sirovine, rukotvorine i usluge. S ovim su dobicima platili jedan dio svojih ratnih troškova i dali pozajmice saveznicima: pozajmice, koje su do sada bile darovi, jer dužnici ne platiše nikakve kamate. Dakle, za vrijeme rata i radi rata, prenešena su bila silna bogatstva iz svih strana svijeta u države antante, uslijed čega se je jedna mala manjina mogla obogatiti, a da u isto vrijeme nije suviše osiromašila šire narodne slojeve.

Nesrazmjer se pokazuje u svoj svojoj grozoti u Njemačkoj, koja je morala ratovati i uzdržavati svoje saveznike sa svojim novcem, bez ikakve vanjske pripomoći osim pljačke zauzetih teritorija, Belgije i ostalih. Ove su joj pljačke donijele velike koristi, ali su je i skupo stale, pa se ne mogu usporediti sa dobicima, koje je antanta sebi osigurala svjetskom trgovinom Engleske i Amerike. No ovo i jest pravi razlog, radi čega se Njemačka nalazi pri kraju svojih sila. O Njemačkoj kolaju danas dva protuslovna mišljenja. Ima ljudi koji kažu, da u Njemačkoj vlada blagostanje; ima opet ljudi koji kažu, da je uništena. Ali obje su tvrdnje, u nekom stanovitom smislu, istinite. Jedan se je dio Njemačke — industrijalci, bankari, špekulanti, veliki i mali posjednici — bajoslovno obogatio; srednji i radnički je stalež osiromašio. Pad novca je bio najaktivniji uzročnik ove ekonomske revolucije.

Radnici su manje osiromašili nego li srednji stalež, jer se mogu bolje braniti, ali je i za njih blagostanje iz 1914. već samo jedna daleka uspomena. A to je, po mojem mišljenju, ono veliko strašilo i opasnost Njemačke, koje ne smijemo nikada izgubiti s vida, ako hoćemo da shvatimo ono što se događa i što će se još nažalost skoro dogoditi u starom carstvu Hohenzollernovaca.

Pred par dana govorio sam sa jednim političarom, naobraženim i inteligentnim, koji mi reče, da ne može da shvati, da je Njemačka iscrpljena, pošto nema dugova u inostranstvu. „Ali razlog njenog siromaštva jest upravo to — odgovorih. Njemačka je uništena, jer je morala ratovati uvijek sa svojim novcem, pošto se nije mogla zaduživati na strani. Ko se zadužuje, obogaćuje se, dok ne plati dug. Ono, što je do sada spasilo nas članove antante, jesu ovi dugovi. Mi smo djelomično vodili rat sa tuđim novcem“.

Čudnovati paradoks koji se mora pridodati ostalim! Dugovi su danas naše pravo bogatstvo.

Pitanje dugova pokazuje nam se u ovom svjetlu odmah jednim životnim pitanjem, koje toliki tako olako shvaćaju!

VII.

Dugovi.

(16. maja 1922.)

U čemu se sastoji pravo pitanje dugova? Lako nam je odgovoriti sada, kada znamo kako je uslijed rata osiromašio svijet.

U Evropi smo, više ili manje, svi zaduženi. Pobjeđeni i pobjednici svi smo zapleteni u jednu gustu mrežu kredita i dugova, čiji se glavni kraj nalazi tamo preko Atlantika u rukama Amerike, vjerovnika sviju nas. Nasuprot Sjedinjenih Država, koje nemaju dugova već jedino kredita, i to po cijelom svijetu, ređaju se Rusija, Njemačka, Austrija, Mađarska i Bugarska, koje su samo dužnici. Po sredini se nalaze Engleska, Francuska, Italija, Belgija, Rumunjska, Srbija i Portugalska, koje su djelomično vjerovnici a djelomično dužnici: same između sebe, s Amerikom, sa ostalim pobijeđenim državama.

Kakva je doktrina Amerike, tog sveopćeg vjerovnika? Da dugovi moraju da budu isplaćeni. Ali se ovoj doktrini

opiru države koje duguju sa prigovorima, da ne mogu da plate. Države, koje se nalaze po srijedi, koje su u isto vrijeme vjerovnici i dužnici, naginju ispovijedanju jedne dvolične doktrine: da imaju pravo da potpuno utjeraju svoje tražbine, ali da ne mogu da isplate svoje dugove. Kako se čovjek može da snađe pred ovim novim Babilonom?

Naravska je stvar, da bi sve preuzete obveze — stari, ratni dugovi, reparacije — *morale biti* ispunjene. Jedna država, koja obećaje a ne drži svoje obećanje, vrši jedan neprijateljski čin, jer zlonamjerno prikrađuje drugu državu ugovornicu u njenom pravu. Kakvo povjerenje i kakav duh sporazuma može da vlada između država, koje međusobno kroz zube prijete jedna drugoj, da će uništiti sve papire, na kojima su sporazumno utvrdili recipročna prava i dužnosti?

Ako nije komad papira, obveza je obveza. Ali ako je istina, da bi se dugovi *morali* platiti, istina je, nažalost, i to, da u svakoj zemlji postoji neka skoro nesavladiva zaprijetka, da ih se isplati, a to je ona neuravnoteženost imućstvenog stanja, ono osiromašenje većeg broja žitelja, ono obogaćenje nekolicine, koje je bilo najgorčim plodom rata.

Samo brojčano jaki staleži mogu da pružaju erarima ogromne svote, a prije rata su velike države živjele od ovih staleža. Ali ko može promisliti, da bi narod i srednji staleži iscrpljeni od rata mogli danas snabdijevati državu ogromnim svotama, sa kojima bi se onda svaka država mogla osloboditi svojih obveza?

Na primjer Njemačka: da bi Njemačka mogla ispuniti sve obveze preuzete ugovorom, trebala bi joj jedna jaka vlada, koja bi mogla iznuđivati od srednjih staleža i širokih narodnih slojeva, bez ikakve naknade, kroz trideset ili četrdeset godina, onu količinu rada, koja bi bila nužna da se u Francuskoj i u drugim krajevima obnovi sve ono što su vojske bile uništile. Nego i u Njemačkoj je, sada poslije pada monarhije, vlada postala kreaturom najsve-

općijeg prava glasa, koje je svojinom srednjih staleža i širokih narodnih slojeva, koje bi trebalo upravo iscijediti do kosti. Sveopće bi pravo glasa, dakle, trebalo da stvori vladu, koja bi ga iz siromaštva, u kojem se sada nalazi, nagnala u zdvojnost; ono bi trebalo da bude asketom starih vremena, sopstvenim mučiteljem i bičevalcem! Ko može vjerovati, da je to moguće?

Italija nije toliko ratom osiromašila koliko Njemačka i Austrija, jer ona nije bila prisiljena da vodi rat samo o svojem trošku, već ga je mogla djelomično da vodi i pomoću tude vjeresije. Ono dvadeset zlatnih milijarda, koje Italija duguje Francuskoj, Engleskoj, Americi, ispunja razliku, koja postoji između njenog diskretnog blagostanja i siromaštva Njemačke i Austrije. Ali kad bismo mi morali povratiti one svote, morali bismo potpuno omršaviti te postati i mi šetajućim kosturima kao Austrija. Habsburgovci su mogli za vrijeme rata svesti svoje carstvo na kost i kožu: ali zato su upravo i propali. Nijedna druga vlada ne bi mogla ponoviti ovu okrutnu operaciju u Italiji i u vrijeme mira. Vlada, koja bi pokušala to da učini, ne bi doživjela ni treći dan.

Da se izađe iz ovog smrtonosnog tjesnaca, nema nego samo jedno sredstvo: ne više *tabulae novae*, brisanje, već opća redukcija svih dugova: ruskih, njemačkih, austrijskih, mađarskih, francuskih, italijanskih i t. d. Trebalo bi da vjerovnici svojevoljno pristanu na redukciju svojih prava prema mogućnosti, a da dužnici budu ozbiljno spremni da ispune reducirane obveze, priznavajući ih kao svetinju. Amerika, koja bi iz te sveopće redukcije izvukla najviše štete, trebala bi da dobije naknadu na političkom polju.

Da li će biti moguć jedan čin ovako velikodušne mudrosti? Ne znam. Ali mi se čini očitim, da bez ovog sporazuma nema načina da se izbjegne jednom moralnom slomu Evrope, koji će biti još žešći nego li ovaj nered koji danas bijesni. Sveopći bankrot, s kojim države među-

sobno jedna drugoj prijete, ostavio bi za sobom neutažive mržnje i nepovjerenja, jer bi se svi narodi, koliko opljačkani vjerovnici toliko i prezaduženi dužnici, smatrali žrtvama. Pravo, u ime kojega bi se vjerovnici žalili protiv na njima počinjene prevare, optuživali bi dužnici kao neko monstruozno nasilje.

VIII.

Triumfi evropskog imperijalizma: nezavisnost Egipta.

(23. marta 1922.)

Kolikogod je očita nakana, da se izigra po mogućnosti načelo sa privremenim iznimkama, ipak nije malo olakšanje, što se je Engleska prilagodila da prizna Egiptu nezavisnost. Pandže počinju da se otvaraju. Vrijeme će suditi mentalnim rezervacijama i diplomatskim zamkama.

Formula, koja može definisati rat antante, nalazi se već u Sommi¹ Svetoga Tome. To je bio rat vođen „za pravednu stvar, ali sa zlom namjerom“. Velike su sile antante želile mir, jer su se previše bojale rata, i da je zavisilo o njihovoj volji, ostalo bi bilo oružje da visi na zidu. Napadnute perfidno i iznenadno, potrčale su da skinu sa zida oružje sa jedinom nakanom da obrane svoj život. Ali poslije, kad su opazile da ih je mnogo, da su snažne i u stanju da nadjačaju neprijatelja, dale su se zavesti od pohlepne želje, da učine „dobar posao“. Izgledalo je, da se je pružila zgoda, koja ne nastupa dva puta u stoljeću. Zla se je nakana uvukla u pravednu stvar, kao što se crv uvlači u zdravi plod.

Engleska je bila prva i najsmjelija da ispruži svoje ruke. Već je 13. decembra 1914., pod izlikom da dokine posljednja suverena prava Visoke Porte nad zemljom Faraona, proklamovala protektorat nad Egiptom. Okupacija

¹ „Somma“, knjiga Sv. Tome Akvinskog.

iz god. 1882. bila je jedan samovoljni i vrlo smioni čin, sukrivnju kojega nijesu htjele da snose ni Italija ni Francuska, što je bilo pošteno i mudro, jer nije bilo nikakva razloga ni opravdanja, da Engleska to učini. Ova je okupacija imala strašnih posljedica za više od trideset godina. Zašto je Turska 1914. pograbila oružje i stupila na bojno polje uz bok centralnih carstava? Jer ju je druga strana prisilila na taj za nju pogibeljan a za svijet poguban korak, neprestanim prijetnjama i nasiljima, koja započinju upravo sa okupacijom Egipta, a svršavaju sa osvojenjem Tripolitanijske. Turska se počinje odalečivati od Engleske i približavati se Njemačkoj, nakon što se je Engleska, zaposjednuvši Egipat, postavila između nje i muslimanske Afrike. Englezi su god. 1882. suviše brzo posegnuli za Nilom i Egiptom, pa je radi toga Turska 1914. izolirala Rusiju od njenih saveznika, gurala je u ponor, a bila bi survala u ponor sa Rusijom i cijelu antantu, da joj nije Amerika pritekla u pomoć.

Državnici siju vjetar, a narodi žanju oluje. Egipat je tako veliki dio muslimanskog svijeta i sredozemnog sistema, da se je samo jedan bezglavi imperijalizam mogao opsjenjivati da će ga se moći domoći, a da prije ili kasnije ne prouzrokuje kakav ogromni nered. No na reakciju događaja protiv svojeg prvog nasilja odgovorila je Engleska ponovivši pogrješku i to proklamirajući se pokroviteljicom jedne zemlje, koja je preko volje podnosila dapače i nominalnu suverenost carigradskog sultana, te preuzimajući bez auktoriteta vrhovnu upravu nad jednom prostanom zemljom, kojom ne bi mogla upravljati već jedino silom. No na ove malenkosti niko nije god. 1914. u Londonu niti promišljao. Oganj i mač gospodovahu tada zemljom i morima. Svijet je kao mravinjak vrvio od vojnika. Ratni je zakon nametnuo Egiptu protektorat, otrgnuo je seljake od svoje grude da ih uvrsti u vojske, zaplijenio je „fellah-u“ pamuk, koji je uzgajao znojem lica svoga...

Ali konačno se je mir ipak povratio. Engleska je osjetila, da nema nikakva auktoriteta da se ustoliči u Egiptu kao nasljednica Faraona i Ptolomejevića: osjetila je, da ne će moći držati Egipat pod „protektoratom“ već jedino tlačeći ga sa stotinama hiljada vojnika; a osjetila je konačno i da tih vojnika nema. I tada je, preko volje, malo po malo, krenula putem nužnih odricanja. . . .

No trebala je prije opaziti, da ne posjeduje niti auktoriteta niti snage da upravlja s Egiptom kao suverena vlast. U tome se sastoji sva tragedija ovog rata i mira. Socijalisti i imperijalisti su se zajedno izrugali „oslobodilačkom ratu narodâ“ i „pravednom i demokratskom miru;“ ismijali su Wilsona i one, koji su ga shvatili ozbiljno; rekli su, da nema ništa novoga na ovom svijetu i da je ovaj rat, isto kao i svi drugi, morao svršiti sa pljačkom i uništenjem pobijedenih. A ipak, ako su ih oni, koji su proglasili te formule, često i konfuzno shvatili, zlo tumačili i zamršujući ih smeli same sebe, to su barem mucajući izgovarali onu životnu istinu rata i mira, do koje nijesu mogli doprijeti potamnjeni umovi drugih. Svijet se muči u strašnoj konfuziji, jer nije znao da iz onih zamršenih formula izvede ovu istinu.

Kojoj je promjeni podlegao universalni poredak uslijed ovog velikog sudara narodâ i carstava? To vide već i oni najmanje vidoviti ljudi: svijet se nalazi na pragu, da se pocijepa u jedan veliki broj osrednjih država. Velika su carstva ili već uništena, kao carstvo rusko, tursko, austro-ugarsko, ili su osakaćena i pocijepana kao carstvo njemačko ili se ljuļaju kao carstvo englesko i francusko. Ako se Francuska i Engleska budu poslužile nužnom razboritosti, mogu se nadati, da će još uzdržati ono, što su posjedovali izvan Evrope prije rata, ali se ne mogu nadati, da će se više povećati. Rat ih je i suviše oslabio.

God. 1916. sam kazao: „Pobjednik će izdišući pasti na lješinu pobijedenog“. Da ovo pogodim, nije trebalo nikakve proročanske sposobnosti; dovoljno je bilo imati oči

i gledati. Državnik može da bude indiferentan prema dobru i zlu, ali mora barem da shvaća i pogađa ono što je neizbježno. Vlade antante naprotiv tek sada počinju da osjećaju ono što je neizbježno, iza tri godine buncanja i trvenja; one čitaju iz knjige sudbine samo onda, kada ih nužda na to prisili. A ipak je budućnost velikim slovima zapisana u onoj knjizi otvorenoj za svakoga. Ne više ekspanzije osvajanja i nova takmičenja, već ili kao u g. 1815. međusobno zbliženje i izmirenje, ili propast. Engleska će ustupiti Egipat, isprazniti Carigrad, ne će se dugo držati ni u Mezopotamiji ni u Palestini, a Bog zna, što je još čeka u Indiji. Francuska je ispraznila Ciliciju, a ne izgleda da bi bilo vjerovatno, da će se učvrstiti u Siriji, u toliko više, što Englezi i Francuzi nijesu uspjeli da se slože. Čini se, da je i sudbina najnovijih osvajanja u Africi, Tripolitaniya i Maroko, vrlo nesigurna.

Svijet se počinje cijepati u jedan veliki broj država srednje veličine, koje se razlikuju više ili manje jasno i sigurno po svom nacionalnom duhu i koje se podržavaju ustanovama, koje se osnivaju na izbornom sustavu. Prestalo je doba velikih carstava. Oni uslovi, pod kojima je nekim evropskim državama bilo moguće u XVIII. i XIX. vijeku da pod svoju vlast podvrgnu veliki broj naroda i teritorija, malo po malo nestaju. Dalo bi se raspravljati o tome, da li će to biti dobro ili zlo: ali sada je tako. Dvije velike istorijske realnosti, zasjenjene nešto maglovitim formulama, jesu ove: pravo narodâ da upravljaju sami sobom i demokratski mir. Imperijalisti i imperijalizmi stizavaju prekasno, kao plodovi u nevrijeme. Nema ambicije, koja bi mogla odoljeti ovoj sili udesâ i činjenica.

Velikim silama, koje su još ostale u Evropi — Italiji, Francuskoj, Engleskoj, Njemačkoj — ne bi preostajalo drugo već da potpomažući ih, vrše neki stanoviti auktoritet nad novim vladama, koje se podižu, ili nad starim, koje se obnavljaju, kako bi spriječile ekscese, udarce i suviše silovite potrebe, i kako bi osugarle mir i obnovu

sveopćeg blagostanja. To je jedina „realistička“ politika, koju bi imala da prihvati Liga Naroda onog dana, kad se spusti iz oblaka, gdje su je posadili prijatelji i neprijatelji. Izvan ovog pravog „realizma“ imat će Evropa jedino nered, nasilje i siromaštvo.

IX.

Zamršenost istočnog pitanja.

(15. maja 1922.)

Diplomatskoj hirurgiji nije bilo teže iskorijeniti nijednu rak-ranu od ove, koja danas izjeda Evropu: najnovije, ne imperijalističke, već himeričke mirovne ugovore. Ako i jesu države i narodi spremni da ih isprave u dijelovima, radi kojih se žale, to niko ne će da ih se takne tamo, gdje mu osiguravaju — ili barem izgleda da mu osiguravaju koju korist ili nadu, zbiljsku ili iluzornu. Da, svi hoće da primire svijet — i narodi i države: ali da ga zaista umiri, niko nije kadar da podnese kakvu ozbiljnu ili ovelu žrtvu; svi se rađe nadaju, da će se na Genovskoj konferenciji moći oporaviti od mnogih pretrpjelih razočaranja, zbiljskih ili umišljenih.

Uzmimo samo jedan primjer: istočna pitanja. Mnogi drže da ova pitanja prijete štetom i opasnošću po sve, jedino radi toga što su se neke evropske države uzjugu-nile da drže nos vladi sovjetâ. Uslijed toga sa nestrpljivošću čekaju, da se konačno sklopi mir sa boljševicima, da i oni kliknu: *nunc est bibendum!* Čitajući stanovite novine, čovjek bi rekao da će se onog dana, kada cijela Evropa zagrlji Rusiju i kad ovim zagrljajem primi opet natrag u porodicu rasipnu kćerku, izgubljena stara sreća povratiti da razveseli sve narode.

Ali i to su samo tlapnje. Nažalost pitanja istočne Evrope nijesu tako jednostavna, kao što to mnogi misle. Koja je to opasnost koja potajno prijete onom izmučenom

dijelu Evrope? Nestalan položaj, u kojem se nalaze Poljska, Čehoslovačka i Rumunija nasuprot Njemačke i Rusije. Kao prijatelji ili neprijatelji? U stanju rata ili mira? Ne zna se. Postavivši se između Njemačke i Rusije, Poljska i Čehoslovačka su stupile u stanje prikrivenog neprijateljstva prema obadvjema. Poljska je još k tome povećala ovo prikriveno neprijateljstvo, kad je otela teritorije, koje Njemačka i Rusija, s pravom ili ne, smatraju još uvijek svojim.

S druge strane, Čehoslovačka se je podigla kao izazov germanskom svijetu, koji je kroz tolika stoljeća tlačio slavensko pučanstvo Češke. Kakvo čudo, ako je Nijemci danas gledaju krivim okom? Pa ni Rumunjska nije oklijevala da otvori jedan veliki račun sa Rusijom, prisvojivši sebi Besarabiju. Mala se antanta dakle postavlja u dvostruki front: protiv Rusije i protiv Njemačke, a za leđima joj je Mađarska, koja, uvjerena da je i ona bila opljačkana, vreba na zgodnu priliku

Nove granice, koje je antanta povukla u istočnoj Evropi na ruševinama moskovskog i austro-ugarskog carstva, ne priznavaju niti Njemačka, niti Rusija niti Mađarska, kao što ni Francuska nije poslije god. 1870. nikada priznala aneksiju Alsacije i Lorene. Novi poredak, stvoren mirovnim ugovorima iz 1919., u istočnoj Evropi, počiva na nekom pravu, koje kao takvo priznavaju samo pobjednici, što znači, da ne počiva na nikakvom pravu već samo na bajunetama. A onda, kako se taj poredak podržava? Podržava se stoga, što su za ovaj čas, Mađarska, Rusija i Njemačka okovane.

Nemoćna je Mađarska, osakaćena i odrubljene glave; monarhija bez kralja. Nemoćna je Rusija, čiji mač, otupljen već od careva, slomiše boljševici. Nemoćna je Njemačka, iscrpljena od rata, razoružana ugovorima, u vječnoj opasnosti na Rajni, gdje joj prijete silna vojska francuska i belgijska. Mnoge se novine čude što Mala Antanta slijedi na Genovskoj konferenciji Francusku rađe nego li Englesku i

Italiju. Možda misle, da su dovoljni govori Lloyd-a George-a, pa da se Evropa pokorava pobjednicima? Ali okovi Mađarske, Njemačke i Rusije ne će biti vječni. Ako su ove tri narodnosti danas nemoćne, kako dugo će moći potrajati ova za nas udobna sreća? U ovome i stoji sve. Uzaludno je podavati se tlapnjama: sile će pobjednice kroz kratko vrijeme možda biti kadre da umire svijet, ali ne će biti više kadre da silom podržavaju države, koje su one stvorile ili povećale u istočnoj Evropi. Engleska i Italija su već smanjile svoje vojske na najmanju obrambenu mjeru, a skoro će ih morati slijediti i Francuska. Francuska je na pragu da založi i svoju postelju i svoje kuhinjsko posude, da vrši sa svojom silnom vojskom službu žandarma, koji ima da čuva u kontinentalnoj Evropi antantu i ugovore, dobivajući za to, kao nagradu, još k tome sveopću mržnju. Ona će se umoriti uslijed ove nezahvalne službe, koja je upropašćuje. A onda? Što će se dogoditi, kada Poljska, Čehoslovačka i Rumunjska budu upućene samo na svoje sile? A što tek onda, kad moskovskom Samsonu počnu da izbijaju vlasi na glavi?

Niko ne može pogoditi, što još sve budućnost sprema u istočnoj Evropi. Ali neizlječiva neizvjesnost duboko potkopava sadašnjost, jer su pobjednici *podlegli opsjeni, da mogu sami obnoviti istočnu Evropu, u isto vrijeme protiv Rusije i protiv Njemačke*. Nju je trebalo obnoviti u sporazumu sa Njemačkom ili u sporazumu sa Rusijom: sada već u sporazumu sa Njemačkom, pošto je Zapad, sav bijesan, poslije revolucije okrenuo Rusiji leđa.

I opet se uvijek vraćamo na isto. Pobjednici nijesu shvatili, da im je ruska revolucija — ta najveća pobjeda Njemačke u ovom ratu — nalagala dužnost, da stave Njemačkoj vrlo blage uslove, ako ne će da Evropu survaju u kaos, jer i ako je Njemačka bila pobijedena, to ipak nije bila, a niti je mogla biti dovedena u nemogućnost da osveti jedan Kartaški mir. Govorim danas ove stvari, jer sam ih izrekao i napisao već 1919. godine: ali ko se je

onda u Italiji, u Francuskoj i Engleskoj na to obazirao? Netom bi se tada spomenula Njemačka, već se je na licu pobjednika pojavljivalo Brenovo namršteno čelo.

A naprotiv, nuždan je bio smiješak Aleksandra I., Talleyrand-a i Metternicha. Kao što se prilike u Evropi nijesu mogle 1815. srediti bez saradnje i pristanka Francuske, tako su i ove u 1919. morale biti osudene na pogubni nered bez saradnje i pristanka Njemačke. Znam i to: samo bi se jedna skoro nadčovječanska razboritost znala nasmiješiti god. 1919., dok su još sve rane krvarile. Ona mržnja, koja je diktirala mirovne ugovore, bila je ljudska, ali, uza sve to, ne će za žrtve biti manje pogubna.

Bilo da raspravljaju o miru sa Rusijom, bilo da pripremaju uslove za garanciju, bilo da traže, da redukcijom naoružavanja izbjegnu bankrotu, bilo da očijukaju sa sporazumom i izmirenjem sa Njemačkom, pobjednici uvijek posrću na onaj greben: poredak je u istočnoj Evropi trpljen, ali nije priznat od pobijedenih kao pravedan i zakonit. Upravo onako, kao što se je dogodilo Njemačkoj u Alsaciji i Loreni poslije 1870. Istorija se ponavlja. Poljska, Čehoslovačka i Rumunjska naprežu sve svoje sile, da se boljševici obvežu pismeno, crno na bijelo, da priznavaju teritorijalne izmjene provedene mirovnim ugovorima. A, boljševici će na to pristati, kao što će i obećati da će platiti svoje dugove i da će bratski prigriliti tuđinske kapitale. Ali, da li će ove pogodbe biti poštivane, ako se Rusija sutra ojača? Kad ova dobra vjera ne bi bila samo da se prikrije nemoć?

To je daleka pogibelj, koja smućuje i uznemiruje kao da je već u neposrednoj blizini. A i ne može da bude drukčije. Pogriješka počinjena u opojenosti pobjede, kad se je htjelo obnoviti istočnu Evropu protiv Njemačke i Rusije, jest jedna od onih pogriješaka, koje sputavaju za dulje vremena i koje se ne mogu ispraviti, a da se prije ne ispaštaju mnogim patnjama i razočaranjima. Barem kad ne bi pobijedni i pobjednici bili raspoloženi, da se u istočnoj

Evropi klanjaju Miru, jedni s jednim dijelom svojih mržnja i protesta, drugi s jednim dijelom svojih ambicija i pohlepa

Ali to bi bilo jedno čudo!

X.

Triumfi evropskog imperijalizma: turski protuudarac.

(22. septembra 1922.)

Velike vlasti antante mogu sada da promatraju na Istoku svoje djelo i da se izjave zadovoljnima. Grčka, uništena i doskora u revoluciji; Mala Azija opustošena; Turska na oružju, neprijateljica, bijesna, u namjeri da se zatvori prema kršćanima i prema Evropi možda za stoljeća.

Pod Smirnom nije bila pobijedena mala Grčka, već velika Engleska, Evropa, cijeli svijet koji se nazivlje kršćanskim i koji je samo kršćanski po imenu, sa svim svojim nesređenim ili nemoćnim ambicijama.

Zlo je uvijek ono jedno te isto: pobjednici u svjetskom ratu ne će da priznaju, *da je pobjeda umanjila njihovu moć, i ako je povećala njihovu sigurnost.* U Engleskoj, u Francuskoj, u Italiji, ima nažalost vrlo uplivnih, ali slijepih krugova, koji se još uvijek umišljaju, da im je pobjeda podijelila neku vrst sultanata nad svijetom, neko kraljevsko pravo gospodstva nad teritorijima, rasama, narodima koji se izmiču njihovoj omlitavljeloj snazi. I samo da lakše trče za ovom umišljenom moći, oni bi krugovi odbacili i onaj zbiljski, sa tolikim žrtvama stečeni plod: sigurnost!

A ipak je i ova stranica istorije pisana jasnim slovima za onoga, koji zna da u toj knjizi čita.

Posljednjih je vijekova Evropa mogla da osvoji tolike dijelove svijeta, jer su od onoga dana, kada je jedan Nijemac započeo kemički rat meljući i miješajući ugljen

sa salitrom i sumporom, Evropejci bili uvijek oružjem nadmoćni. Ali ova je nadmoć svršila svjetskim ratom. Svjetskim se je ratom Evropa razoružala možda za stoljeća i stoljeća.

Ako je mač pobijedenih slomljen, onaj pobjednik je bez oštrice i otupljen: to je prava istina. Niti Engleska, niti Francuska, niti Italija ne mogu više da šalju vojske u daleke zemlje, za dugotrajna osvajanja. Da li bismo mogli sutra ponoviti akciju poput one u Tripolisu?

Kad je jedna država oružjem jača, može da opravda svoja osvajanja razlozima topa. Ali pored svega toga, ako hoće da se uteče doktrini, pravilo je razboritosti i za jaču državu, da svoje nasilje ne dovoda u protuslovlje sa doktrinom: neka ne baca u okove u ime slobode, neka ne pljačka u ime obrane privatne svojine!

No pobjednici u svjetskom ratu počinise i ovu pogrešku. Dok su, skoro goloruki, prisvajali sebi neku vrst protektorata nad kuglom zemaljskom, proglašavali su teoriju prava narodnosti. Pravi neprijatelj imperijalizma jest nacijonalizam, a ipak su skoro svugdje nacijonalisti i imperijalisti.

Ako je otadžbina najviše dobro za Italijane, bit će najvišim dobrom i za Francuze, Nijemce, Slovene, Mađare i Turke. Kakva je to logika: htjeti, da obrana otadžbine s ove strane graničnog kamena bude najsvetijom dužnosti, a s one strane kamena najinfamnijim zločinom? Ako se otadžbine ne nauče međusobnom poštivanju, rodoljublje će postati zakonom sveopćeg zatiranja na uništenje svih otadžbina.

Kad nema logike, barem da ima topova! Kad zardaju topovi, barem da ima malo logike! Ali čudnovata oznaka novog imperijalizma, koji je provreo u opojenosti pobjede, jest upravo ova: bez logike i bez topova! Goloruk, nemoćan, a nasilan. Protiv zdravog razuma, izvan istine, u sferi tmurnih sanja!

Kakvo čudo, ako katastrofa slijedi za katastrofom? Jer i ovo je pod Smirnom jedna katastrofa. Čekajući da pretrpimo posljedice, postavimo pitanje: koji je uzrok bio tome?

Mali zaborav, u koji upadoše državnici, koji u San Remu skrpaše Sevrski ugovor. Oni zaboraviše samo jednu malenkost: da je Rusija pala; da nestankom Rusije nije bilo više u cijeloj kontinentalnoj Aziji druge kakve vojske osim indijske, koja je premalena i preudaljena da do potrebe posluži; da prema tome nije bilo više nikakve sile, koja bi bila kadra da primora pobijedenu Tursku na poštivanje onih dijelova ugovora, koje ne bi htjela prihvatiti.

Ove su se stvari znale u svim Vanjskim uredima već pred pola stoljeća, dok je Evropa još bila jedan uljuđeni i kulturni kontinent, a poglavice triju velikih država, među njima i onaj Lloyd George, kojemu bi neki povjerili bili upravo i vrhovnu upravu nad Evropom, nijesu na to ni pomislili u 1920. godini!

Pred tri godine pobjegao je Kemal paša u Angoru sa tri hiljade ljudi. Zašto je mogao strpljivo pripremiti vojsku, koja je natrag osvojila Malu Aziju? Jer u Aziji nije bilo više nijedne vojske, koja bi mu bila na vrijeme rastrgala platno na derdefu. Engleska je pozvala u pomoć Grčku: uzaludno i smiješno okolišavanje. Religija i nacionalni osjećaj složno učiniše svoje. Angorska je vlada protiv antante naperila ne samo topove stare Turske i boljševičke, već i načela slobode narodâ, s kojima je antanta bila podigla svijet protiv Nijemaca.

I sada mnogi misle, da bi za uspostavu mira na Istoku trebale Engleska, Francuska i Italija da posreduju između Turaka i Grka. Blaženi oni koji ne vide! Ali kad se Turci upravo bore protiv ovih tobožnjih mirotvoraca za ponovno osvojenje Carigrada i Drinopolja! Smirna je samo prva etapa: cilj je Bosfor i sveti gradovi Islama.

Ako Turci nijesu u stanju da natrag osvoje Carigrad, s kojim saveznici gospodare s mora, ne će proći dugo vre-

mena pa će progorjeti tlo Bizanta pod nogama Silâ, koje ga drže zaposjednutim. Prije ili kasnije — ili možda brže nego iko misli — Engleska će, Francuska i Italija biti prisiljene ili da razderu i posljednje stranice Sevrskog ugovora, napuštajući Carigrad, ili da pošalju u Aziju vojske, da se bore protiv Turaka. Držati Carigrad s mora znači isto što htjeti objesiti jednu ženu vlasima o stablo.

S toga nema nade, da će lako i skoro doći do mira. Poslije rata Evrope protiv same sebe, počinje sa ovim revanšom Islama rat Azije protiv Evrope. Kao što su ratovi Revolucije i Carstva prouzrokovali Evropi gubitak većeg dijela Amerike, tako će je svjetski rat stajati Azije i jednog dijela Afrike.

Islamov agresivni duh preći će iz Male Azije u Siriju, Palestinu, Mezopotamiju, Indiju, Egipat i Sjevernu Afriku. Daskora će se Engleska, Francuska i Italija naći zapletene u jedan dugotrajni, opsežni i neumoljivi rat protiv Islamizma. Mnogo će se krvi još proliti, mnoga će se bogatstva još rasuti i uništiti.

Ko sije vjetar, žanje oluju. A Evropa je, od jednog stoljeća pa unaprijed, posijala već toliko vjetra!

VI.

Nerazrješivi čvor reparacija.

(24. maja, 6. juna i 22. novembra 1922.)

Možda sam bio prvi, koji sam već od 1919. govorio, da Njemačka ne će platiti već samo mali dio ugovorima propisane joj otkupnine i to s teškom mukom. Rekao sam tada, a i opetovao sam već više puta, da Njemačka ne će ispuniti svoje obveze, jer su srednji staleži i široki narodni slojevi suviše ratom osiromašili, uslijed čega ne će nijedna vlada biti toliko snažna, da uzmogne izvući iz naroda one bajoslovne svote. Pravda će biti nemoćna protiv ovog imuniteta, koji Njemačkoj osigurava sama neizmjernost njenih

uništenja. Nažalost, Njemačka uživa „neodgovornost za potrebe“. Ali kolikogod sam uvjeren, da se nalazim u istini, priznajem ipak da nijesu svi obvezani da isto tako misle, jer to je jedno vjerojatno mišljenje, ali koje svojom očiglednosti ne primorava nikoga da ga prihvati, pošto glave nijesu učinjene po istom kalupu, a strasti se i interesiraju više razilaze nego li glave. Dapače priznajem, da je dvama narodima još skoro nemoguće uočiti ovu istinu, koja drugim izgleda svakim danom sve to očitija: uslijed čega nastaju nove trzavice u Evropi.

Ta dva naroda to su Francuska i Belgija.

Mnogi drže, da je pitanje reparacija jedan nerazrješivi čvor radi toga, što u Francuskoj sada vladaju stranke, kojima se pripisuje u grijeh da su „militarističke“ i „imperijalističke“. Dakle, nakon jednog stoljeća Napoleon bi još uvijek prijetio evropskom miru iz grobnice Invalida. Stoga mnogi polažu svoje nade u buduće izbore. I Mario Borsa je tog mišljenja. Ja pak držim, da je ta opsjena plod nedovoljnog poznavanja prilika u Francuskoj. Moguće je, da će francuska komora u god. 1924. biti ružičastija uspoređujući je sa sadašnjom, ali samo radi toga ne će se promijeniti politika republike u pitanjima, koja nastaju iz primjene ugovora, *osim ako se položaj izmijeni*.

U ovoj je politici nužno razlikovati riječi i djela, formu i suštinu. Govori ljudi, koji već tri godine upravljaju Francuskom, mogli su biti koji put i manje sretne ruke; ali ko je pratio diplomatske sastanke, održane od 1920. pa unaprijed, radi raspravljanja pitanja, koja zasijecaju u primjenu ugovora, zna, da je vlada francuska učinila već mnogo ustupaka Njemačkoj, nastojeći u isto vrijeme da to ne upadne previše u oči, a često i hineći svoju nepopustljivost. Da spomenemo samo jedan primjer: prošle godine, i to kad je tek prvi put isticao rok isplate oveće svote, dozvolila je francuska vlada Njemačkoj da plati jednu milijardu umjesto dvanaest. Kada „prerevni“ — nazovimo ih tako — prigovaraju francuskoj vladi, da u svim sastancima na-

pušta po koje pravo Francuske, pretjeravaju, možda, ali ne izmišljaju.

Ali ako djela i naginju često puta izmirenju, govori su skoro uvijek puni ponosa i obijesti. No nijesu takvi samo govori ljudi, koji se nalaze na vladi. Nijedan šef one opozicije, koja će možda sutra preuzeti vladu u Francuskoj, nije nikada dopustio mogućnost revizije Versajskog ugovora; svi ponavljaju uvijek, kao i vlada, da se ovaj ugovor mora poštivati. Kako se tumači ovo protuslovlje?

Ko voli prekopavati po starim knjigama, može da nađe u Vattel-a, glasovitog pravnika XVIII. stoljeća, ovu čudnovatu teoriju: vladari u ratu ne smiju nikada pretpostavljati, da je njihova stvar pravednija od protivnikove ili da protivnik ima krivo sa svojeg stanovišta, već moraju uvijek stvar protivnika smatrati isto tako pravednom kao i svoju, te stupiti na bojno polje dopuštajući da protivnik ima pravo.

Čudna i paradoksalna teorija, koju potkrjepljuje isto tako jedinstvenim opravdanjem. On kaže, da među dvjema zaraćenim državama ne može da odluči nikakav auktoritet. Svaka stranka je sudac svoje stvari; prema tome će obje biti uvjerene da je pravo na njihovoj strani, a jedamput kad su obje uvjerene da brane pravičnost, rat će trajati vječno i postat će sveopćim. Trajat će vječno, jer se ne će, uvjerene u svoje pravo, nijedna strana pomiriti sa mišlju da podlegne, sudeći da ne zaslužuje. Postat će sveopćim zato, što će se obje strane, uvjerene da brane pravičnost, držati obvezanima da traže na sve strane što moguće više saveznika.

I meni se je ovo razlaganje starog pravnika učinilo čudnim i vrlo nejasnim, kad sam ga po prvi put, pred toliko godina, pročitao. Kakav je to zahtjev bio, da država stupi na bojno polje protiv jedne druge sa pretpostavkom, da su razlozi protivnice isto toliko vrijedni kao sopstveni? Ali kako mi se ova nejasna doktrina čini jasnom i dubokom poslije tragičnih iskustava posljednjih godina!

Može se činiti čudnim, ali je tako: Evropa je u opasnosti, da nema više mira upravo zato, jer su u svjetskom ratu duhovi bili raspaljeni idejom pravde! Upravo zato što su narodi bili pozvani u ovaj rat kao na kakav veliki božji sud, pobjednici se nijesu zadovoljili samo pobjedom, već htjedoše i uspostaviti povrijeđeno pravo i krojiti pravdu. A da ne, pobjeda bi im se učinila djelomičnom i donekle beskorisnom.

Zbiljski čvor reparacija, koji ne može da uspije riješiti niti jedna konferencija, sporazum, nacrt, transakcija ili prijetnja, jest ovaj. Obično se prosuđuju reparacije kao jedno pitanje dugovanja i potraživanja. Da bi barem tako bilo! Kakogod velike, poteškoće bi bile još uvijek malene. Ali nažalost, u duhu dvaju naroda koji su najviše pogođeni napadajem Nijemaca, u duhu Francuske i Belgije, reparacije se smatraju i pitanjem pravičnosti, nekom naknadom koju se duguje povrijeđenom pravu. Zato se sa Francuskom i Belgijom ne može niti raspravljati o ovom pitanju, pa im je tako teško sporazumjeti se sa Italijom i Engleskom, koje ovo pitanje prosuđuju kao neki ekonomski interes. Jedni govore jezikom, koji drugi ne razumiju.

Pokušajte razlagati jednom Francuzu ili Belgijancu, da mu dokažete kako Njemačka, osiromašena ratom i tuđim siromaštvom, upravljana jednom nemoćnom vladom, ne će uspjeti da sakupi silne iznose otkupnine. Devet puta u deset slučajeva će vas malo slušati, zatim će vas prekinuti i uzrujano vam odgovoriti: „Mi smo htjeli mir. Nijemci su jednog lijepog dana htjeli rat, pa su na izdajnički način provalili u Belgiju; zahvaljujući ovoj izdaji, mogli su prodrijeti u Francusku i uništiti njene najplodnije oblasti. Uništili su: neka plate. Nije pravo da Francuska i Belgija moraju biti dovedene na prosjački štap, jer je Nijemcima jednog lijepog dana palo na pamet, da ih na izdajnički način napadnu, u nadi da će pobrati silan plijen.“

Što mogu da učine brojke, argumenti, računi mogućeg i nemogućeg, protiv ovakvog razlaganja, koje diktira

mržnja radi pretrpljene uvrijeđene? Mnogi Francuzi i Belgijanci zahtijevaju njemački novac, kao što mi zahtijevamo glavu začelnika kakvog strašnog zločina. Mi znamo da smrt krivca ne će povratiti život žrtvama, ali hoćemo njegovu smrt kao osvetu i ispaštanje nužno da umiri naš osjećaj povrijeđene pravde. Već mnogi, i u Francuskoj i u Belgiji, počinju misliti, da Njemačka ne će platiti ni u onoj mjeri ni u onim rokovima koji su određeni ugovorima. Ali do toga im je malo stalo: oni ne će da odustanu od svojih prava pa makar da su ova djelomično iluzorna; oni hoće da s ovim pravima zastrašuju, ponizuju i zlostavljaju Njemačku, jer ove represalije zadovoljavaju osjećaj pravednosti, koji je bio povrijeđen onim napadajem.

Pomnožite ovo duševno stanje sa milijunima i milijunima ljudi, pa računajte. Kakav urnebes općeg bjesnila!

Evropa je sva u opasnosti radi protuslovlja, u kojem se nalazi ovo duševno stanje i realnost. Do sada su stvari tekle kako su najbolje mogle predmnijevajući, da je nemogućnost plaćanja Njemačke prolazna. Svi sporazumi i konferencije državnih poglavica idu za tim, da se dopuste odlaganja i moratoriji, koji bi imali biti privremeni, kako bi Njemačka dobila potrebna vremena da se pripremi na plaćanja.

Nastat će Sudnji dan, kad se nemogućnost plaćanja Njemačke bude morala službeno priznati kao konačna.

A taj će dan, prije ili kasnije, osvanuti, a možda i prije nego li to iko misli.

Što će se dogoditi tog dana? Kakva će uzbuna i bjesnilo zavladatai Francuskom i Belgijom pod udarcem ovog događaja, koji će povrijediti ova dva naroda kao jedna od najstrašnijih nepravda koje istorija pamti? To je zagonetka budućnosti: zagonetka, koja zadaje straha, jer bi nam tog dana davne Vattel-ove teorije mogle pružiti po koji strašni dokaz.

Ali nažalost, niti se ne razabire, barem još danas, ono, što bi se moglo učiniti da se otkloni ova pogibelj.

Možda bi bila već neka dobit, da se drugi narodi uvjere, da za Francusku i Belgiju nijesu reparacije samo pitanje novca već i pitanje pravednosti. Shvaćajući ovo duševno stanje dvaju naroda, druge bi se države mogle barem suzdržati od argumenata i postupaka, koji, premda ih diktira želja za izmirenjem starih neprijatelja, ipak još jače podražuju i suviše svježe rane napadnutih.

Upravo zato što su pozvali narode da se bore za pravednost i pravo, državnici bi bili morali znati, da preuzimaju silnu odgovornost dobijajući rat i sklapajući mir. Narodima krojiti pravdu jest neki skoro božanski zadatak. A naprotiv . . . Ali ko još čita Vattel-a?

Dakle pričekajmo, bdijući, dok posljedice ovih pogriješaka sazriju, sa nadom da sazre ujedno i koji lijek, pa nastojmo svim silama ne toliko oko toga, da sklopimo mir sa Rusijom, koliko oko toga, da spriječimo jedan novi rat između Francuske i Njemačke. Jer to je zapravo prava opasnost, koja nam prijeti. U krilu Versajskog ugovora dozrijeva jedan novi rat, koji bi mogao započeti, bez otpora, sa jednom invazijom Njemačke i svršiti

Kako bi mogao svršiti, to niko ne zna. Ne želim našem pokoljenju da mu vidi svršetak, pak zato želim, da mu ne vidi niti početak. Novi rat ne bi nikako sličio onim ratovima, koje su ova dva naroda vodili u prošlom i sadašnjem stoljeću.

XII.

Sizif.

(9. januara 1923.)

Još se je jedamput svijet nadao, da će reparacijski čvor biti razriješen, pa je i još jedamput ostao razočaran. Nada je bila isprazna. Nijesam se prevario kada sam, ima tome mjeseci i godina, prosudio, da reparacijski čvor „*rebus sic stantibus*“, pod današnjim uslovima evropskih prilika, ne može biti niti rasječen niti razriješen. A ipak

nije teško onome, koji zna što je jedan ugovor, otkriti radi kojeg je to razloga.

Ugovor, to je obveza između država. Obveze između država odgovaraju obvezama između pojedinaca: one vrijede ili krjepošću privole ili krjepošću sile. Ja obećajem nešto usmeno, te se svojom riječi ćutim toliko obvezanim, da ću je svojevolutno održati, pa išlo to makar i na moju štetu: to je obveza, koja vrijedi krjepošću privole. Potpisujem naprotiv jedan ugovor, pa se malo zatim pokajem, te bih htio da ga u određeno vrijeme ne izvršim, ali se bojim procesa, pravde, sudbenog izaslanika, te ga ispunjam: to je obveza, koja vrijedi krjepošću sile. Očito je, da se sve obveze, bile one privatne ili javne, kojima se pojedinci ili države obvezuju — pogodbe, obećanja, ugovori, konvencije — ubrajaju u jednu ili drugu spomenutu vrstu. Gdje nema ni volje spremne da izvrši obvezu niti sile, koja bi bila kadra da primora volju koja se opire, tu nema niti pogodbe niti ugovora, već je to jedna bezvrijedna krpa papira.

Takav je, nažalost, slučaj sa njemačkim reparacijama. Koja je to sila koja bi mogla primorati Njemačku da kroz četrdeset ili pedeset godina plaća naknadu za prolivenu krv? Sa prijetnjama da će preći Rajnu mogu saveznici da prisile njemačku vladu na potpis novih mjenica i novih „platit ću“, koji će kod izmaka roka biti opet bačeni sa prvobitnim obvezama u opću jamu neizvršenih. Za istiješiti iz njemačkog naroda milijarde naknade štete, ne bi bilo dovoljno niti zaposjednuće Ruhra; saveznici bi se zapravo morali domoći cijele vlade nad zemljom. Pisao sam ovo već god. 1919., kad se je cijeli svijet opsjenjivao, da je pobjeda podijelila antanti neku vrst neograničene suverenosti nad svijetom; to isto ponavljam i sada, kako bi činjenice već jedamput počele jasno govoriti i gluhima. Otkupnina, koja mora da se plaća kroz pedeset godina, nije jedna ratna odšteta već tribut (harač). Ali za utjeravanje tog tributa, i to jednog ovakvog ogromnog tributa, nuždan

je jedan nesmiljeni ovršilac. Nadati se da će se u Njemačkoj, i to u jednoj republici, koja se još k tome upravlja sveopćim pravom glasa, naći ikada nacionalna vlada, koja će biti sklona da se izloži omrazi radi utjeravanja ovog tributa za ljubav antante, jest upravo djetinjski. Ako antanta zaista hoće novaca, ona će morati otići da utjera ovaj tribut u Njemačku, u cijelu Njemačku, a ne samo u Vestfalsku. Neka digne ruku onaj koji misli, da bi saveznici bili kadri preuzeti i vladu Njemačke za pola vijeka.

Dakle sile nema, a nema niti privole. Smiješno je propitkivati se i sa tolikom ozbiljnošću raspravljati, kao što to čine vlade, ministri, stručnjaci, novine, da li Njemačka može platiti otkupninu ili ne. Ali kad bi htjela, mogla bi platiti i svote, koje je Lloyd George tražio 1918. ! Da, kad bi htjela: ili bolje rečeno, kad bi njemački narod bio sklon da živi o kruhu i o vodi, i da ide bosonog, samo da ne dode u sukob sa Versajskim ugovorom. Ali, nažalost, ne će; a ne će, jer

Ovaj „jer“ jest ona tačka, koju ludost pobjednika nije htjela da shvati u god. 1919., a ne će niti danas da je shvati. A ipak u ovome stoji sve. Često se čuje i u službenim govorima — i predsjednik je Millerand to isto ponovio o Novoj godini — da u Evropi ne će biti ni reda ni mira, doklegod se ne budu poštivali međunarodni ugovori. Prava istina. Ali pošto ugovori ne bivaju poštivani već ili silom ili privolom, bilo je nužno da pobjednici nastoje osigurati ovim ugovorima „spontanu i iskrenu“ privolu pobijedenih i to od one tačke, do koje ne bi dopirala više njihova sila. Nema valjane obveze, niti u javnom niti u privatnom pravu, ako je privola postignuta nasiljem. Htjeli silom nametnuti pobijedenima pogodbe koje pobijedeni ne će, a onda zahtijevati, kad uzmanjka sila koja bi ih primorala na izvršenje, da ih oni izvršuju svojevrijedno kao časne obveze slobodno preuzete, jest isprazna iluzija.

Mnogi se čude da je Talleyrand 1814., malo dana nakon svojeg dolaska u Beč, gdje je imao da brani prava

pobijedene Francuske, bio primljen od pobjednika kao prijatelj, suradnik i učitelj. Ali oni su pobjednici, unatoč pobjede, bili zadržali i malo glave i malo zdrava razuma, znali su da sa samom silom ne bi bili mogli primorati Francusku na poštivanje ugovora kroz mnoge i mnoge godine; oni su htjeli da ovaj ugovor vrijedi za vrijeme i za prostor pa i izvan dohvata njihovih izvučenih mačeva; namjeravahu da zahtijevaju poštivanje ovog ugovora i u ime časti i poštenja. Ali kako bi to bili mogli postići, da su privolu Francuske silom istrgnuli, sa nožem ispod grla?

Diplomacija je XVII. i XVIII. vijeka obilovala jedinstvenim umjećima, samo da se iz mirovnih pregovora isključi argumenat sile. Zapisnici su Vestfalskog kongresa jedna neprekidna akademija pravničkih rasprava. Koliko su ljudi od pera i mača samo ismjeivali u XIX. vijeku sve ove domišljatosti! No oni su vladari bili pametniji od njihovih mahnitih oponašatelja, jer su htjeli — a zato su i oštrili svoj um na tolike domišljatosti — da ugovori vrijede sami po sebi, kao slobodne obveze časti, a ne samo prema mjeri sile spremne da im pribavi poštivanje.

A što su naprotiv učinili pobjednici iz 1919.? Oni su su se upravo hvalisali da namiču pobijedenima mirovne ugovore silom, jedino silom, nevedeći računa o njihovoj privoli, sve dok ovi nijesu odustali da uopće o njima i raspravljaju! Kad je Brockdorf-Rantzau pokušao u Versailles-u da se cijenkaju oko iznosa otkupnine nudeći stotinu milijarda, nijesu ga niti slušali. Nijemci su morali zatvorenih očiju da se obvežu platiti svotu, koju je neka stanovita komisija imala u budućnosti tačno da odredi, ili su morali, da tako kažem, potpisati jednu neispunjenu mjenicu, na kojoj bi kasnije pobjednici bili ispisali po svojoj volji dužnu svotu! A sada bi se htjelo, da se Nijemci osjećaju čašću obvezanima da izvrše ugovor? Budimo iskreni: bili bismo se mi osjećali obvezanima, da su Nijemci nama nametnuli jedan ovakav ugovor? Nijemci danas razlože isto onako, kao što su to činili Francuzi iza 1870.: „ugo-

vor nam je nametnut nožem ispod grla; trpjet ćemo ga u onoj mjeri, u koliko će nas se primoravati da ga se držimo, ali ga ne ćemo priznati nikada“.

Da se 1919. spasi Evropa od koliko jednog nesrećnog mira toliko jednog rata, trebalo je shvatiti onaj veliki primjer iz 1815. i upeti sve sile da ga se slijedi: privući Njemačku u jedan mir, raspravljen i prihvaćen od nje sa najvećom iskrenošću i slobodom, koje bi mogle biti u skladu sa stanjem nužde, u kojem se nalazi pobijedeni; moralno je obvezati i zainteresirati je u isto vrijeme da učini sve moguće da popravi ratom počinjene štete. Znam, da je ovo bio teži zadatak od onog iz god. 1815.; ali ga je trebalo barem pokušati provesti! Pobjednici su naprotiv brutalno okrenuli leđa dužnosti. A sada sazrijevaju posljedice pogrješke

Trebat će ih ispaštati. Ako su reparacije pod današnjim prilikama nerazrješivi čvor, to još ne znači, da ovaj čvor ne će biti nikada razriješen i da će ministri i novinari nastaviti da se do vijeka takmiče sa Sizifom. Ovaj problem, koji ne može da bude riješen pod današnjim prilikama, vršit će pritisak na ove prilike, kako bi našao načina da bude riješen pod drugim okolnostima. To što saveznici ne mogu niti da primijene niti da izmijene ugovor u jednom tako važnom njegovom dijelu kao što su to reparacije, znači, da je cijeli ovaj poredak stvari, stvoren ugovorima, prekaran, i da bi mogao biti srušen uslijed neočekivanih preokreta. Prvi od ovih preokreta bit će invazija Njemačke. Ova je invazija, za onoga koji zna čitati, bila već zapisana u Versajskom ugovoru, a čas, kad je se više ne će moći odlagati sporom ali nemoćnom mudrosti pobjednika, ne bi morao biti dalek. Ona će započeti sramežljivo, a možda je udesom dosuđeno da razbukta onu revoluciju, koja se prema mnogim znacima već vidi da dozrijeva u Njemačkoj i kojoj će pad monarhije samo možda poslužiti kao neki čedni prolog.

XIII.

Novi rat.

(10. septembra 1923.)

„Novi rat između Francuske i Njemačke, to je ona prava opasnost koja nam prijeti. U krilu Versajskog ugovora dozrijeva jedan novi rat, koji bi mogao započeti, bez otpora, sa jednom invazijom Njemačke i svršiti . . .

Kako bi mogao svršiti, to niko ne zna. Ne želim našem pokoljenju da mu vidi svršetak, pak zato želim, da mu ne vidi niti početak. Novi rat ne bi nikako sličio onim ratovima, koje su ova dva naroda vodili u prošlom i sadašnjem stoljeću“.

Tako sam pisao 24. maja 1922. u *Secolo*. Ovo se je lako predviđanje i obistinilo. Novi rat između Francuske i Njemačke, koji je dozrijevao četiri godine, započeo je, bez otpora, sa invazijom Vestfalske, i ne slični nikako drugim ratovima.

Pasivni otpor, kojega se njemačka vlada grčevito hvata, bit će nemoćan. Štrajk i sabotaža, koji su korisni u unutrašnjim borbama jednog naroda i u građanskim ratovima, jesu *telum imbelles*¹ protiv jedne vojske, koja nastupa brojna, u potpunoj bojnoj opremi, u stisnutim redovima. U ovom ratu između oružanog i golorukog, nema za golorukog nade. Ko će između ovih dviju ratujućih stranaka platiti račun, bit će Vestfalska, svedena na veliku praktičnu školu revolucionarne taktike — štrajkova, sabotaža i t. d. — za proletarijat obiju zemalja. Jer će i francuski vojnici, vodeći gueriljski revolucionarni rat sa Nijemcima, naučiti kako se ovaj vodi. O mudrosti vladâ!

Ali ako bude otpor Njemačke jalov, bit će jalova i sila Francuske i Belgije. Niti naoružana niti goloruka stranka ne mogu da se ičemu nadaju od ovog neobičnog rata. Kakav će pozitivni uspjeh moći Francuska i Belgija pod prstima osjetiti na koncu ove njihove ekspedicije? Ako

¹ nemoćno oružje

Francuska i Belgija hoće, da njemačka vlada potpiše opet kakav novi „platit ću“, onda će lako pobijediti. Ali ono do čega je stalo i Francuskoj i Belgiji, jesu plaćanja. A ova plaćanja ne će Njemačka, i kad bi htjela, uslijed prilika u koje je dovedena, moći izvršiti za dugi niz godina. Najstrašnija — ili najblagodatnija — posljedica pada vrijednosti valute jest ova: u koliko ova bezvrijednost raste, u toliko se umanjuje fiskalna snaga države. Tamo gdje je valuta uništena kao u Njemačkoj, tamo nema više niti državnog blaga.

Francuska će i belgijska vojska moći doprijeti do Berlina, ali ne će moći odstraniti onu plahtu asignata, pod kojom leži pokopana Njemačka. A ipak, samo bi ovo čudo moglo spasiti njihove kredite, a s njihovim kreditima i Evropu. Njemačka je jedna propala država, u nemogućnosti plaćanja. Jedino bi se onog dana moglo početi ozbiljnogovoriti o njezinim dugovima i obvezama, kad se njezin novac i državno blago opet oporave. Ali koliko bi godina, i to godina zbiljskog mira, trebalo za to?

A onda?

Sve što više razmišljam o ovim događajima, sve mi se to vjerojatnijim čini da moramo očekivati ili jedno čudo ili silne preokrete. Tjesnac, u koji smo dospjeli, može se ovako ocrtati. Versajski ugovor i Njemačka onakva, kakva je danas, ne mogu u isto vrijeme opstojati. Ili će Versajski ugovor biti raskinut, ili će sadašnje Njemačke nestati, da se opet pojavi u drugom kojem obliku; kakvom, to sam Bog zna.

U Italiji su danas mnogi skloni mišljenju, da je za Francusku novac otkupnine samo izgovor i da prikriva nakanu Francuske, da skrši i rastrga Njemačku. Ova mi se pretpostavka naprotiv čini jednom od onih istorijskih pogriješaka, sa kojom kakav kasniji um uspijeva da učini da se podudaraju nakane i posljedice. Versajski je ugovor bio sklopljen sa iskrenom nakanom, da moralni i teritorijalni integritet Njemačke ostane netaknut. Ispočetka je Fran-

cuska tražila, da se teritoriji na lijevoj obali Rajne odijele od Njemačke i da se od njih osnuje neka nezavisna republika. Zgrozivši se na to, Wilson, Lloyd George i Orlando povikaše „ne“, te postavivši kao načelo, da će Njemačka, kada naknadi počinjeno zlo, morati biti nepovrjediva i u tijelu i u duši kao i sve ostale nacije, sastaviše Versajski ugovor, držeći, da time dižu Francuskoj iz ruku nož, s kojim bi bila rado rastrgala neprijatelja.

Evropa može danas da prema posljedicama mjeri vidovitost onih ljudi, kojima je povjerila zadatak da stvore mir. *Sadaveć Versajski ugovor nije, a i ne može više ništa drugo da bude, do li jedno sredstvo za uništenje Njemačke.* Do koje mjere će ju moći uništiti, to niko još ne zna. Ali nema dvojbe za onoga koji ima oči a vidi, da jedini plod ovoga ugovora može još samo da bude ili djelomično ili potpuno uništenje Njemačke. Neizvršiv i himeričan u svojim najvažnijim dijelovima, ali neponištiv, jer ima vlasti, koje ne će da se bez naknade i iz dobrote srca odreknu prava, koje im daje, ovaj ugovor tjera i tjerat će sve pobijedničke vlasti na prisilne mjere, koje će putem postati sve to teže, a koje ne će imati drugu sigurnu posljedicu, već jedino onu, da će, i ovako već od rata i mira uništenu Njemačku, survati u kaos.

Vjerni čitatelji znaju sa kakvom ustrajnošću i neustrajivošću već četiri godine ponavljam i opet ponavljam ovu stvar: da Versajski ugovor sili Njemačku pod kolektivni protektorat Italije, Francuske i Engleske; da je ovaj protektorat jedna čudnovata i fantastička politička kombinacija, koja će sutra biti Pandorinom kutijom za cijelu Evropu! Zamislite sebi, da se je onaj narod, koji je još do novembra 1918. bio najmoćnijim narodom svijeta, pretvorio preko noći u Maroko triju sila, koje su između sebe nesložne i od kojih je svaka za sebe slabija od njega; ta to je, zaista, politički futurizam! Ali neznanju narodâ se je svidio ovaj futurizam Wilsona, Lloyd George-a, Clemenceau-a i Orlanda, dapače pričinio im se i nešto bojažljivim, pa su

ga konačno optuživali da je natrunjen demokratskim humanitarizmom. Ta zaista bili su vrlo skromni zahtjevi onih ljudi, koji nijesu htjeli niti da pođu u Beč i u Berlin da diktiraju mir!

Pa eto, poslije četiri godine, uhvaćene su Francuska i Belgija u smrtonosnu mrežu onog nemogućeg protektorata i primorane obvezom da ga nametnu i prisilnim mjerama, za koje se može sa sigurnosti predviđati, da će dovesti do svega drugoga samo ne do cilja, za kojim se zapravo teži; da će uništiti Njemačku, a da ne će spasiti, već naprotiv iscrpiti njene neprijatelje; jer se ne može vjerovati, da će Francuska i Belgija moći kroz mjesece i mjesec izdržati tako silni napor, a da ne osjete njegove zle posljedice.

PETI DIO

PRVI GOVOR GLUHIM

Ovaj Prvi govor gluhim nije sastavljen u jedno te isto vrijeme, već malo po malo kako su me prilike i događaji nadahnjivali. Neki su fragmenti bili objelodanjeni u Secolo, u Revue Universelle, u Illustration i u Hearst's Magazine u New-Yorku. Objelodanjujem ga ovdje u potpunoj cjelini kao zaključak i krunu ove istorije, o kojoj sam četiri godine razmišljao.

UVOD

Mi ne znamo što činimo: to je gola istina. Ne poznajemo prošlost, ne brinemo se za budućnost, a ne znamo niti da živimo u sadašnjosti. Živimo izvan vremena, izvan razuma, izvan realnosti, u ekstazi nekog nejasnog priviđenja.

Što hoćemo? To je jedna tajna koju ne možemo nikako sami sebi da razjasnimo, jer uvijek hoćemo baš protivno od onoga što hoćemo. Izgleda, da je apsurdno, ali je tako. Htijući med hoćemo pelin, htijući svjetlost pomrčinu, htijući slobodu ropstvo, htijući bogatstvo siromaštvo, htijući red anarhiju, htijući mir rat.

Mi, okrutni tirani, silimo sve stvari, pa i najsvetije ovog svijeta, da ili poreknu svrhu svojeg opstanka, ili da uđu u rat sa samima sobom, ili da iskrive svoju prirodu, ili dapače da počinu samoubojstvo pred našim očima radi našeg hira, ali sve to uvijek sa neprestanom željom za blagodatima, koje su nam ove stvari mogle pružiti dok su još bile na životu, čiste, dosljedne.

Gledate me začuđeno, moji dragi savremenici, kao da govorim nekim Sibilinim jezikom? Čine li vam se ove riječi nejasnima? Nastojat ću da ih sa nekoliko primjera razjasnim, ako vaše uši ne budu pogođene najedamput nekom munjevitom gluhoćom, tek što do njih dopre prva riječ istine.

I.

Samoubojstvo sile.

Umnažajući silu stvorili smo nemoć.

Civilizacije, koje su postojale prije francuske revolucije, pa i one najslavnije, nosile su sramotni žig triju rana: neznanja, nerada i osamljenosti. Malo je ljudi učilo; neko je radio, neko ne; i to svako sâm ili skoro sâm, i kao rob pravila svojeg umjeća. Od ovih su većina njih postajali učitelji, ali jao onima, koje je vrsnoća odbacivala kao nedostojne i nesposobne! Padali bi u nerad, prosjačenje ili zločin.

No i narodi, i ako su poštivali auktoritet, nijesu bili mnogo poslušni. Pokoravali su se kralju i državi, ali samo dok su oboje bili nosiocima i izvršiocima tradicije i dok su se zadovoljavali sa malim. Osjećali su odurnost prema novotarijama, nijesu htjeli poreza ni nameta, mrzili su oružje; bijahu slabi, plašljivi, siromašni, spori, raštrkani. Ni države ne bijahu jake. Pošto im se je odavalo nužno poštovanje, zahtijevale su malo zlata i ništa krvi; mogle su malo a i na malo bi se odvažile.

Kakve li promjene u XIX. vijeku! Svijet vrvi od gorostasâ sa ciklopskim udovima: od narodâ i državâ. Države postaju monstruoznim svemoćnim božanstvima. Sile narode da uče, da rade, da vode rat; muzu ih i bez prestanka ucjenjuju. Ne daju im više da spavaju; ne prestaju ni za čas sa mučenjem s bilo kakvim novim zahtjevom, u ime slobode, napretka, otadžbine, kralja, cara, republike, soci-

jalizma — sa raznovrsnim imenima, koja prikrivaju jednu te istu dužnost: pokornost, rad, plaćanje. I što ih više muče, narodi se više zauzimlju za posao, nestaju u velikim homogenim masama profesija, staleža i stranaka; uče da rade neumorno i skupno; daju se podučavati od učitelja, musti od poreznika, zlostavljati od poglavice i narednika; idu u školu, u radionicu i u vojarnu; pokoravaju se svim zakonima koje vlade stvaraju u njihovo ime; u vijeku slobode, nose na sebi odijelo triju disciplina — rada, države i vojske!

Poredak, koji je nastao iz ovog izvanrednog preokreta, bijaše skoro do pred par godina čudom istorije. Bio je tako savršen i čvrst, da se je činilo kao da je upravo ugrađen u poretку svemira. Stvari su se ljudske — rad, zadovoljenje potreba, zabave, odmor — kretale tako redovito i tačno kao što se sunce kreće. U svojem krugu, ali samo da iz njega ne izađe, svaki je čovjek, bio on obrtnik ili milijonar, mogao zadovoljiti svaku svoju želju. Pokornost državi bila je brza i tačna kao odsjev. Samo jedna riječ i jedan mig: a državne bi blagajne bile poplavljene zlatom, najmirniji i najblaži ljudi bi krećali razjareni u rat, a bili bi spremni i da lete, samo da im je to kakav zakon naređivao.

Što preostaje još danas, poslije deset godina, od onog udivljenja vrijednog reda? Nešto ruševina izgubljenih u onom haosu sudnjeg dana. Sva se svjetla gase na nebu i svi auktoriteti padaju na zemlju. Razjareni narodi bacaju stare i obožavane krune i žezla u prljave potoke. Parlamenti su bez ikakva ugleda i prezreni. Djeca ne slušaju više roditelja; žene ne će više da ovise o mužu; građani se bune protiv države, vojnici protiv časnika, činovnici i radnici protiv svojih glavara. Ko ima pravo da zapovijeda? Ko ima dužnost da sluša? Tajna. Oni, koji su pred deset godina zapovijedali, danas drhću od straha. Oni, koji su slušali, ismjehavaju dužnost kao neko prošlo praznovjerje. Još uvijek se radi, ali neuredno i hirovito.

Kako se je sve to dogodilo? Zašto se je jedan poradak, koji je izgledao toliko čvrst, pretvorio odjedamput, u tako kratko vrijeme, u kaos? Jesu li oni mnogobrojni Sizi svi mogućih jezika, koji se svaki čas sastaju u kojem gradu Evrope da ponovno započnu sa vječnim poslom oko mira, ikada postavili sebi ova pitanja? Nijedna priprema ne bi bila bolja od razmišljanja o ovoj stvari. Jer smo mi u ovom svjetskom ratu vidili, da se izvršuje jedan od najstrašnijih i najčudnovatijih fenomena istorije: samoubojstvo sile. Pobijedeni su umrli, a pobjednici su na umoru, jer su zloupotrebili svoju silu, pobijedeni dapače još više od pobjednika, preko granica čovječje moći.

Da, narodi su se pokoravali. Pa zato su ih države i podvrgle najsamovoljnijoj tiraniji, raspolažući prema svojim hirovima životom i imetkom svijeta, razbacujući u šest godina u najluđe troškove imovinu njihovu, koju su teškom mukom kroz pedeset godina nagomilali, bacajući preko noći ispremiješane dobi, golobradu mladost ujedno sa skoro sijedom zrelošću, usred grozota i strahota jednog od najstrašnijih ratova koji je ikada krvlju natopio ovu zemlju, te konačno krivotvoreći mjeru rada i razbacujući među ljude jedno isprazno bogatstvo najbezbrijednijeg papira.

Ni Teba ni Nivive ni Babilonija nijesu poznavale ovaj delirij; one su vršile nad stadom ljudskim skoro božansku svemoć modernih država, koje su se sve podigle u ime slobode. Pa radi toga narodi ne će više nikoga niti da slušaju, a države leže munjom pogođene, uništene, goloruke, bez auktoriteta, bez finansija i bez vojske, pobjednici su pak svedeni na to, da pružaju svakidašnji prizor svoje nemoći pobijedenima, u kojima nema već ni truna snage.

Goloruka ili skoro razoružana Njemačka ulijeva neprijateljima više straha nego li ikada. Na ravnicama Male Azije započeli su pasivni otpori, koje je teže svladati nego li milijune bajuneta i tisuće i tisuće strahovitih topova svjetskog rata.

Sila je počinila samoubojstvo! Nikada se ne ćemo dovoljno namisliti ove jednostavne, jasne i duboke istine, koja je ključ sadašnjosti i budućnosti. Ima jedna granica, preko koje se sila uništava. Zapadna ju je civilizacija bez ikakva promišljanja prešla, pa se je, pogođena poput munje jednom iznenadnom neizlječivom slabosti, srušila dahćući na zemlju.

Mi imamo još na milijune vojnika i na milijune bajuneta, ali se ne možemo njima poslužiti već samo da same sebe uništimo. Oružje sada već ne ranjava nego jedino one, koji ga izrađuju i koji s njim rukuju. Rat i revolucija — ti blizanci, djeca sile — već su na jednaki način nemoćni. Oni će moći zastrašivati, pustošiti, krvlju natapati svijet; moći će se razbjesniti još i nemilosrdnije, ali ne će više moći svladati goloruku slabost. Ovoj sada već pripada gospodstvo nad svijetom, na ruševinama sile, koja je izgubila svoj auktoritet uslijed svoje sopstvene pretjeranosti.

Ponovno se je svijet preokrenuo. Slabi će pobijediti snažne.

Ali, hoće li vremena biti kadra da shvate ove riječi istine?

II.

Vječna prošlost.

Puni tajanstvene mudrosti, ne znamo više niti ono što znaju djeca: da oganj pali, izgara, sažije i pretvara u pepeo; da krvotok prouzrokuje gubitak krvi; da uništenje pobijeduje uvijek stvaranje, koje se nalazi u trku.

Svijet ne može još da vjeruje svojim očima. Što, zar je ono tamo Rusija, koja je pred deset godina zablješćivala Evropu sa krunom Justinijana i ogrtačem Teodore? Je li to Rusija, koja pokrivena ranama, izgladnjela, u dronjima, zamazana blatom i nečisti, pruža ruku prolazniku na ulicama svijeta? Zar je to ona stara kraljica Istoka i Zapada?

Naše čuđenje ne će da se preda realnosti. Kraljevi postaju prosjacima i prosjaci kraljevima samo u pričama pjesnika i na pozornici teatra. Čini nam se nemoguće, da je ova kraljica bila zbačena sa prijestolja i osuđena, da za dugo vremena gnijje u bijedi i blatu.

A ipak, između pravila zdravog razuma i praktičnih pouka nalazi se i ovo: da je uništavanje i lakše i brže od stvaranja. Čovjeku treba osamnaest ili dvadeset godina da se nauči živiti o sebi. Jedan trenutak je dovoljan, da ga ubije. Vatra, zapaljena našim rukama, kadra je da u jednoj noći uništi djelo mnogih vijekova. Sjekira, koju smo brusom naoštrili, lišava u jedan dan bezbrojne godine njihova mezmčeta — stabla — koje su one malo po malo vukle iz njedara zemlje.

Kad bismo ovo pravilo zdrava razuma primijenili na Rusiju, ne bismo li premjerili jednim jedinim pogledom onaj vrtlog tako zvanog „ruskog problema“, koji se je otvorio pod istočnom Evropom? Četiri godine rata i četiri godine mira progutaše djelo od nekoliko pokoljenja. Trebat će ih još mnogo da ga obnove. Ostalo je samo iluzija.

Ali mi ne razložimo na ovaj način. Između nas i ove elementarne istine postavlja se uspomena na jednu bajoslovnu pustolovinu.

Pred više od jednog stoljeća, htio je jedan narod da obnovi „zgradu vremenâ“: društveni poredak. Da ga obnovi, srušio je kamen temeljac ove zgrade: auktoritet Kralja. Zgrada se je srušila na onoga koji ju je rušio, te je izgledalo da će ga pokopati za uvijek pod ruševinama. Kad eto, najedamput, narod je zbacio sa sebe ove ruševine i izmilio napolje ne samo nepovrijeđen, već sa takvom demonskom silom, da je u jedan čas obnovio zgradu vremenâ i osvojio pola Evrope, uljevajući joj svoju sopstvenu energiju.

Poslije dvadeset godina rata nadoše se svi, pobijeđeni i pobjednici, jačima nego što su bili kad su se latili oružja. Po prvi put je jedna civilizacija zadobila krvi i očvrsnula uslijed jednog silnog krvotoka. Jedan neumoljivi

rat od dvadeset godina bio je atrijem najradišnijeg i naj-srećnijeg vijeka u istoriji.

Već od četiri pokoljenja pa unaprijed nema toga zakona ljudskog ili božjeg, nema te svete ili profane nauke, nema te opomene iskustva ili pravila zdravog razuma, koji bi imali snage da u zapadnoj civilizaciji odole uspomeni na onu bajoslovnu pustolovinu. Već od četiri pokoljenja pa unaprijed Revolucija i Rat su dva božanstva, kojima zapadna civilizacija prinosi žrtve potajno, kad se ne usuđuje javno. Poezija ih je ovjenčala slavom; vajarstvo ih je počašćivalo mramorom i mjedi; filozofija i istorija su im se klanjale, laskale, te ih izrabile. Dvije stare dinastije — Hohenzollern i Savoja — uzele su ih oboje — ne samo Rat, već i Revoluciju, u svoju službu, ujedno sa Religijom i Znanosti. A narodi u neumornom radu, staleži i ljudi zlostavljani udesom, doktrine u borbi sa sadašnjosti sazivahu ih i očekivahu kao osvetu i otkup.

Sjećate li se nepromišljene bahatosti Rusije, kad ju je plamen revolucije počeo da liže i kad ju je obuhvatio? Ona se je smijala i plesala. Bila je tako sigurna — a i cijeli svijet s njom — da će je ovaj oganj pomladiti! Stari je režim bio toliko pokvaren, korumpiran, nepravedan! A kad je ponovo zgrada vremenâ, nakon što je bio razvaljen kamen temeljac, pala na onoga, koji ju je srušio, niko se nije prestrašio!

Kao pred stotinu godina narod bi i ovaj put bio izmilio iz ruševina jači. Na pravilo zdrava razuma, da je uništavati lako, a stvarati teško, nije niko mislio.

I niko niti sada ne misli na to. Svijet još uvijek, nakon pet godina, u nadi ili bojazni, očekuje velika iznenađenja od nove revolucije. Nikome niti ne pada na um, da i revolucija može potajno i polagano da ugasne u jednoj dugotrajnoj bijedi.

Kakav bi dan osvanuo, kad bi se svijet osvjedočio, da ruska revolucija nosi u svome krilu samo jedno iznenađenje, iznenađenje, koje je već od početka mogao jedno-

stavni zdravi razum da predvidi: obvezu, obnoviti u mnogo godina ono, što je bilo uništeno u par sedmica!

Onog bi se dana zapadna civilizacija, koracajući prema budućnosti, povratila u ono što bi se moglo možda nazvati „vječnom prošlosti“; u sudbinu zajedničku svim pokoljenjima. Niko više ne poznaje ovu „vječnu prošlost“, dapače ju je i sama istorija zaboravila od revnosti da služi Ratu i Revoluciji; i zato svi čekaju da ponovno dožive čudo ognja koji obnavlja, krvotoka koji ponovno ulijeva krv, stvaranja koje pobjeđuje uništenje u trku.

Da! pred više od stotinu godina Evropa je izašla iz ognja pomladena. Ali kada će se ponovno toliki utjecaji puni blagodati prosuti s neba na glavu jedne epohe, kao što je to bilo onda? Koliki će vijekovi morati još proteći, da se ponovno steku tolike zgodne prilike u jedno kratko vrijeme od nekoliko generacija i da se sve te prilike sliju u jedan jedini poticaj?

Prispodobimo francusku revoluciju sa ruskom: kakve li razlike u vremenu! Francuska revolucija nastaje usred mira i usred jedne tradicije stare discipline vijekova; nju diže jedno pokoljenje, koje je bilo naučilo da razmišlja i da se pokorava. Ruska pak revolucija nastaje usred rata i usred već jedan uvijek stare duševne anarhije u cijeloj Evropi; nju diže jedno pokoljenje već naviklo da se ne pokorava nego jedino silom i da ne razmišlja nego jedino logikom strasti i interesa.

Francuska revolucija uništava državu, ali oslobađa industriju, poljoprivredu i trgovinu od okova starih privilegija i monopola: djelomična naknada za štete počinjene anarhijom. Ruska pak revolucija uništava državu i baca u okove, sputava i ugušuje industriju, poljoprivredu i trgovinu.

Francuska revolucija naoružava široke narodne slojeve, započinje sa ratovima narodâ, poplavljuje Evropu, uništava stare ustanove, te se ratom spasava od bankrota. Zlato i srebro, koje je pobožnost vjernika bila nagomilala u crkvama i manastirima katoličke Evrope, silno i neznatno

blago, javno i privatno, koje se je nalazilo u osvojenim zemljama, naknađuje njena uništenja. Da izliječi ranu assignata prije nego li se ognoji, revolucija nalazi lijek: blago ljudsko i božje.

Ruska je revolucija — na sreću! — svedena na to, da se brani ostacima carske vojske. U ratnom umjeću promijenila je samo boju zastavâ. Ali kad bi i imala snage da opljačka Evropu, bi li mogla izliječiti ranu assignata sa osvojenim zlatom? Vremena su se promijenila. Danas se dragocjene kovine sakrivaju kao zmije ispod zemlje. Crvene vojske ne bi stigle još ni na prvu etapu, a već bi suvo zlato i srebro Zapada bilo na sigurnom mjestu. Nema nade: rak-rana assignata uništiti će revoluciju.

Kao pravi zemljotres, francuska je revolucija oslobodila unutrašnji oganj, koji je već vijekovima sagorijevao nevidljiv pod krutom korom Evrope. Čovjek je već dva vijeka sakupljao blago znanja i pronašaća, koje ga je, potaknuto osvajalačkom ambicijom, moglo učiniti polubogom. S one strane Oceana čekala je Amerika, neizmijerna, bogata klimom, plodna žitom i žetvama, prepuna kovinama i ogrjevnom materijom. Kada se je konačno iz mističkog vjenčanja Ognja i Mašte rodio parni stroj, započeo je najslavniji dio bajoslovne nesreće: osvajanje zemlje i njezinog blaga.

Ono stotinu godina, koje su protekle između bitke kod Waterlooa i Marne, bijahu najsrećnijom epohom opće istorije. Nijedan vijek nije uživao privilegije, koje je tajanstveni udes prosuo na glavu ovog mezimčeta revolucije. On je mogao da sanja o anarhiji, da obožava Revoluciju, da se igra na papiru uništavanja i obnavljanja svijeta, uživajući najčvršći i najsavršeniji poredak, koji nikada prije nije bio na zemlji stvoren. Mogao je obožavati rat, izmišljati i stvarati više oružja nego li što ga je bilo od Kaina pa do danas, u krilu jednog najplodnijeg mira, koji nikada prije nije razveseljavao ljudski rod.

Ko se može nadati sličnoj sreći od ove nove revolucije, koja se, gledajući krivim okom na Zapad, povlači u stepe?

Nemojmo se obmanjivati nestalnošću udesa, koji je blagodatima obasuo bio onaj najsrećniji od svih vijekova. Mi se nalazimo pred ponovnim ulazom u „vječnu prošlost“, pod vlašću onih jednostavnih istina zdravog razuma, koje je udes bio za čas odstranio od ono nekoliko pokoljenja.

Ratovi se i revolucije ponavljaju svako neko vrijeme; i oni, kao mir i red, sačinjavaju jedan dio našeg udesa. Ali to su duga i strašna iskušenja, koja iscrpljuju jedna pokoljenja na korist drugih. Jao onima, koje ona zadese! Samo se od vremena do vremena, uslijed tajanstvenih razloga, pretvara ovo iskušenje u jednu triumfalnu pustolovinu i neku vrst junačkog bakanala.

Sveopća pogrješka sastoji se baš u ovome. Mi danas razmišljamo sjećajući se i suviše junačkog bakanala ratova i revolucija iz prošlog stoljeća. Radi toga činjenice okreću svaki dan leđa našim predviđanjima i nadama. Radi toga se prestrašeni zapitkujemo, da se nije cijeli svemir potpuno poremetio, da nije i sami razum zapao u delirij.

Ne, svemir se nije poremetio, a zemljina se os nije makla s mjesta. Ovaj sveopći kaos državâ i idejâ, narodâ i doktrinâ, jest jedno veliko pojednostavnjenje. Tajanstvena je ruka, koja pokreće svijet, napisala u ovom haosu sa ogromnim slovima, na površini oceana i kontinenata, neke jednostavne istine koje smo bili zaboravili. Na primjer ovu: da oganj sažiže, pretvara u pepeo, uništava, pustoši, a ne pomlađuje ili ne stvara.

Mi tražimo s razlogom nit, koja veže francusku revoluciju sa ruskom. Jedna se rađa iz druge; ali to nije ponavljanje onoga, što se nije moglo i što se ne će više nikada moći ponoviti. Obadvije su naprotiv početak i svršetak. Francuska revolucija su ognjena vrata, kroz koja se je zapadna civilizacija sa snagom, mlada i bez promišljanja,

bacila u bajoslovnu pustolovinu osvajanja zemlje. Sa ruskom revolucijom ona se spotiče i po prvi put pada na sred svojeg puta, umorna, teško dišući, ostarjela.

Hoće li se ponovno pridići, hoće li iscijeliti svoje rane na koljenima, da li će ponovno preuzeti svoj put; kad će ponovno spoznati duboki smisao one ponizne molitve, u kojima je Crkva kroz tolike vijekove poučavala narode:

*A peste a fame a bello
libera nos, Domine?*

I ovo je jedna riječ istine, pred kojom svijet stoji gluh.

III.

Kult ognja.

Povratili smo se kultu starog Agnisa i samo u nj vjerujemo.

Sjećate li se nadâ, koje su Evropa i Amerika pred toliko godina gojile, kad se je rasplamsala revolucija u Turskoj i Kini? Zora slobode i demokracije rudila je dakle i u Aziji, staroj majci despotizma! Ali iluzija je trajala kratko. Ako su stari režimi ležali mrtvi na zemlji, svijet je doskora vidio kako se novi valjaju u prah, kao padavičavi, u trzavicama državnih udara, buntovničkih izjava, diktatura i građanskih ratova.

Sjećate li se i najljepših obećanja 1918.? Odjedamput, pri koncu te godine, izgledalo je da se je veliki san 1848. pretvorio u zbilju: Poljska uskrsla, u Moskvi, u Berlinu, u Beču republika; krune u prljavim potocima, kraljevi u progonstvu; narodi pozvani da sami sobom upravljaju.

Ali i ovaj je put iluzija trajala vrlo kratko. Revolucija se je u Rusiji i u Mađarskoj nakon prvih koračaja spotakla i pala. Za nekoliko mjeseci bilo je sveopće pravo glasa izbačeno iz posjeda od vojničkih diktatura, kojima je jedini naslov vladanja bila sila: od svih naslova zapovijedanja najnesigurniji, najpromjenljiviji i najslabiji.

U drugim državama koje su nastale na ruševinama Habsburgovaca i Hohenzollerna, volja naroda, izražena sveopćim pravom glasa, još upravlja. Ali pozvana preko noći da se okruni, slaba je, nesigurna, koleba; ne zapovijeda, već muca; jedva od časa do časa prepoznaje samu sebe. U svim se novim državama nalazi u ratu sa samom sobom; ovdje radi starih stranačkih mržnja, ondje radi već zastarjelog takmičenja staleža i interesâ; tamo opet radi vjerskih razmirica, radi raznolikosti jezika i rase.

Sve je nesigurno kod ovih vlada; naslov auktoriteta, sila kojom raspolažu, zbiljska volja koja ih pokreće. Njihovi sibilinski govori, njihova djela dvojakog značenja, ne dopuštaju da drugi shvate ono što je možda i njima samima nejasno. Ne zna se ni odakle dolaze, ni kamo idu, ni do kada će trajati, ni ono što hoće, ni ono što mogu da učine, ni koje obveze da preuzmu, ni do koje ih mjere mogu da izvrše. Njihova priroda je nesigurnost. Dva puta je svijet bio opsjenut i obmanut? Zašto? Istina je ova: vlade su kosti nacija, a cijeli svijet boluje od mekostnosti.

Strašni potres Evrope osjetio se je duboko, duboko tamo, čak u Aziji. I ondje već najstarije zgrade pucaju i škripe. Engleski su državnici sanjali lijepi san: poslije pada Rusije zagospodovati Azijom, perom i djelom. Zabluda! Rusija ju povlači sa sobom u prah. Engleska je u Turskoj, Perziji i Indiji imala potpore, prijatelja, stranaka, koje su želile njezinu pomoć i zaštitu, dok je ruski gorostas na dalekom sjeveru bio strahom i trepetom Azije. Ali sada, kada je veće zlo iščeznulo, Azija ne želi niti ono manje. Engleska je morala povratiti Afganistanu njegovu neovisnost i slobodu, u opasnosti je u Indiji, nije se mogla održati u Perziji, ne će se za dugo niti održavati u Mezopotamiji, niti u Carigradu, upravo zato, jer nema više njezina takmaca, koji bi joj osporavao plijen.

Evropsko se gospodstvo ljulja u Aziji kao i u Egiptu. Istočni se narodi ne mogu više upravljati starim svojim

zemaljskim ustanovama, a ne mogu niti da preuzmu kao svoje one zapadnjačke ustanove. Azija ne spava radi ove dvostruke nemogućnosti, pa će srušiti gospodstvo Evrope, da i ona zapadne u jednu dugotrajnu anarhiju.

Malo ima još nacija sa tvrdim i čvrstim kostima. A i te, koliko će dugo trajati?

„Ko ima pravo da zapovijeda i do kojih granica? Ko ima dužnost da sluša i do koje mjere?“ Eto vječnog pitanja, koje muči ljude i koje im ne daje mira. Ljudi ne mogu da žive srećni, ako nijesu osvjedočeni, da su ga konačno do u tančine riješili: iz čega nastaje to, da se svi vijekovi i svi narodi obmanjuju, da su našli konačno savršeni odgovor, ali samo za jedan čas! Jer prije i poslije sve vlade, pa i one najviše obožavane, postaju omražene, bilo radi toga što se vlade s vremenom iskvaru, bilo radi toga što se ljudi iskvaru. A onda se vječno pitanje ponovno pojavljuje, sada ovdje sada ondje na površini kugle zemaljske.

Nego čini se, da je cijeli svijet danas nezadovoljan sa svim mogućim principima auktoriteta, kojima se je ljudski rod do sada klanjao, koliko na Istoku toliko na Zapadu, koliko u staro toliko u sadašnje doba. Nijedan ga princip potpuno ne zadovoljava; nijedan mu se ne čini pravednim, istinitim, poštenim, bez ikakvih prikrivenih zasjeda; ne pouzda se i ne povjerava se nijednom. Radi toga svijet mrzi sadašnjost, a zdvaja radi budućnosti.

Onaj koji jadikuje, da se svijet raspada, ne bunca. Njegove su kosti već gnjile. Živimo u doba sveopćeg nereda. A ipak, ipak.

A ipak se svako jutro, stari sluga, naš drzoviti i nasilni Gospod i Bog, Oganj, budi i budi svijet. Parni kotlovi se podgrijavaju, kolesja i prikopčano remenje počinju da se okreću. Seljak se vraća na polje, radnik u radionicu, trgovac u dućan, činovnik u ured, bankar i advokat u svoju pisarnicu. Ne vraćaju se rado, ali ipak se svi vraćaju, pa makar mrmljajući.

Svaki dan se u Evropi i Americi veliki stroj, koji oživljuje Oganj, ponovno počinje da okreće, podržavajući u svijetu stanoviti poredak umjesto starih bilo oslabljenih bilo propalih auktoriteta. Oganj je naš tiran, jer nas sili da proizvodimo i da trošimo i kada smo umorni već i siti; za naknadu toga osuđuje nas na jedan rad, koji nije više osamljen kao onaj rad iz starih vremena. Upravo zato jer je skupan, moderan rad vezuje gradove sa selima i građane sa državom; međusobno čvrsto vezuje ljude, staleže, krajeve, narode, kontinente. Doklegod se ne prekine i ne razriješi ova čvrsta veza, vladat će na svijetu, pa makar i bez ikakvih zakona, neki stanoviti poredak.

Danas je Oganj čuvar reda, zamjenik Kraljeva i Boga, koje je zbacio sa prijestolja. Ako kosti naroda i nacija omekšaju, rad je neka vrst steznika ili armature, koji zamjenjujući kosti pretvorene u kašu, podržavaju na nogama narode i nacije.

Istina je da se svijet raspada, ali je istina i to, da još uvijek vlada neki čudovišni red, ako čovjek ima na umu, da više niko njime ne upravlja: ni Bog ni Država, ni Zakon ni Mač. Je li, dakle, svijet našao u Ognju jedno načelo novog poretka? Osim toga što je Oganj otac obrta, nije li on i zakonodavac svijeta bez oružnika i vragova?

Mnogi se tome nadaju i tako misle. Moderni svijet nije više niti kršćanin niti bezbožac; on se je, a da i sam to ne opaža, povratio idolopoklonstvu; još uvijek obožava sa svom žestinom jednoga Boga, a taj je samo: Oganj, stari Agnis, koji je uskrsnuo poslije toliko stoljeća. Obožava ga sa takom žestinom, da se pouzdaje u njega, samo da ga spasi i od sopstvene mahnitosti.

A činjenice zaista izgledaju da mu daju pravo. Pri-spodobite Rusiju i Njemačku. U par sedmica Rusi su srušili stupove društva: Monarhiju, Crkvu, Birokraciju, Vojsku. Pošto su zbacili dinastiju, odrubili glavu upravi, oduzeli ugled vjeri, raspustili vojsku, preostajao je još jedino između tolikih ruševina hram Ognja, veliki stroj proizvodnje,

jedina i gola svojina, koju nije branio više niti prestiž krune, niti ugled vjere, niti državna sila. „Uništite i ovu: podigli smo revoluciju najviše stoga da uništimo svojinu“, povikaše milijuni bijednika.

I sada započe tragična neizvjesnost ruske revolucije. Mase nijesu slušale nikakve razloge, one su htjele dobra bogataša; ali je revolucija nakon što je zbacila sa prijestolja Boga i Cara, bezbožno oprezna, krzmala, krzmala, krzmala da opustoši i hram Ognja: tvornice, radionice, banke. Krzmala je kroz osam mjeseci, od marta do novembra, neusudjujući se da kaže, da je svojina svetija od krsta i od žezla; krzmala je, čuvajući ono malo poštovanja, koje je još preostajalo. Dok nije nastupila Mahnistost, oboružana toljagom. Bila je čitala u jednoj njemačkoj knjizi, da ako je cijeli svijet zlo utemeljen, da je stroj proizvodnje njegova najveća mana, koja stvara i dijeli bogatstvo u boli i u nepravdi, i da za obnovu svijeta treba da se započne od njega. Papošto ga je našla osamljena i bez obrane, uništila ga je sa par udaraca.

A kazna je bila brza. Pošto jedni nijesu mogli, a drugi nijesu smjeli niti da rade, te pošto nije na životu bio više preostao nijedan princip reda i kohezije, pa niti sam rad, sve se je raspalo. Uzalud su rušitelji nastojali da na brzu ruku stvore neku surovu vojničku diktaturu od ostataka vojske i redarstva starog režima. U tri godine su se naslagale u ruskom carstvu tolike ruševine, za koje u drugim vremenima ne bi dostatna bila ni tri stoljeća: gradovi su bili napušteni, ceste razrušene, zemlje opustošene, obrti i industrije uništeni, kuga, glad, rat!

Njemačka naprotiv

Narod, kojim je pred deset godina upravljala po auktoritetu i oružju najjača vlada, nema danas — a što je najstrašnije — ne može više niti da ima vladu ovakve vrsti. On mrzi stari režim, jer je uništio njegovo blagostanje i njegovu civilizaciju; ne ljubi novi, jer je samo jedan izlaz iz zdvojnosti, koju je sila prilika nametnula njegovom ponosu.

Njemačka republika, stvorena na brzu ruku, kćer nesreće, lišena svakog auktoriteta i prestiža, upravljana neznatnim ljudima, koju preko volje služi jedna birokracija odana prošlosti, jest danas samo jedan organ gorostasnog rasipanja javne imovine. To nije Država, već njezina negacija. Stari se je Bog Nijemaca, poslije primirja, povukao u zadnji kut neba, kao što su se njihovi kraljevi povukli u pradjedovske dvorce.

Ali što to smeta? U Njemačkoj gospoduje Oganj, moćniji od svih starih kraljeva, kraljevića i grofova: i sâm održaje red i blagostanje. Razoručana, osakaćena, osamljena, Njemačka se je sva, dušom i tijelom, poistovjetila sa svojim gorostasnim strojem proizvodnje: na udivljenje i zavist cijeloga svijeta. Dala se je na posao skoro sa udvostručenom žestinom. Jedino njezine lađe na svijetu ne gnjiju zanemarene u lukama; jedino njezine tvornice rade punom parom; jedino njezini radnici i produžuju rad preko jedne trećine dana i to, usporedivši vrijednost novca, za manju nadnicu nego što je bila ona, koju su zahtijevali prije rata. Izgleda, kao da se čovjeku u Njemačkoj ima da otkrije neki novi udes: da se upravlja bez vlade.

Ali to je posljednja od iluzija, koje je XIX. vijek posijao sa toliko rasipnosti! S nepovjerenjem gledajte, ne povjeravajte se ovoj iluziji, ako ne ćete da na stare nagoilate još nove nesreće. Rusija je počinila samoubojstvo uništivši poslije Države i stroj proizvodnje; Njemačka na isti način, ali nešto sporije, počinja samoubojstvo, kada, sa svim tim što radi bez počinka, prepušta Državu propasti. Oganj je vrlo moćni Bog, ali ne može da upravlja svijetom. Jedna se nacija ne može dugo podržavati steznikom; hoće se ujedno zdrave, čvrste i elastične kosti.

Svijetu je nuždan auktoritet, u koji bi vjerovao, nužne su vlade, koje bi njime upravljale. To je nužno koliko muslimanskim toliko kršćanskim narodima, koliko bijeloj toliko i žutoj rasi, Evropi i Americi.

Armatura ekonomskih interesa podržaje još kako tako zapadnu civilizaciju, ali luđak je ko misli, da će ju moći ova sama i za dugo vremena podržavati. Danas svi hoće da postanu kemičari, da izrađuju strojeve, da gospodare i upravljaju munjom. Vremena će nas naučiti, da se zadatak novih pokoljenja ne nalazi u pripravljanju novih bogatstava za buduća rasipanja, već u ponovnom odgovoru na vječno pitanje: „Ko ima pravo da zapovijeda? Ko ima dužnost da sluša?“

To je teži zadatak nego li stvaranje bogatstava.

Ali kad ćemo ga pripoznati i kad ćemo se dati na posao da ga riješimo, ne sa glupim improvizacijama, već slijedeći upute mudrih?

IV.

Najuzvišeniji cvijet istorije.

Mi smo iskvarili, izobličili, falsifikovali i Komunizam; najuzvišeniji cvijet istorije.

Novi komunizam kuca na sva vrata tražeći novaca, i to snažno kuca!¹

Za jednu revoluciju, koja je pred par godina razvicala na sve četiri strane svijeta, da hoće da obnovi svijet *ab imis*, koja se je neko vrijeme hvalisala da je ponovno započela istoriju, dokidajući novac, nije toliko ni loše. Obnovitelji svijeta su u četiri godine ne samo pokušali da kako tako obnove redarstvo, vojsku i upravu Careva, već se sada, slijedeći stope moskovskog carstva, vraćaju da kucaju na vrlo dobro poznata vrata zapadnjačkih banaka, koje se ipak po katkada pričinjaju nešto gluhim.

A ko se tome čudi? Možda naivčine ili neznalice. Sa revolucijom je u Rusiji nestalo starog, a nijesu se ispoljile nove snage, koje bi bile kadre da stvore jedan drugi i bolji

¹ Aluzija na zajmove, koje je ruska delegacija tražila u proljeće 1922. na Genovskoj konferenciji.

poredak. A nijesu se ispoljile ove nove snage, jer ih nije bilo a niti ih ima sada ni u Rusiji ni gdje drugdje; jer se pod doktrinama, koje se čine najrevolucionarnijim, pa i pod onima socijalizma i komunizma, skrivaju danas one iste strasti, koje pokreću i oživljuju današnja vremena i buržujski režim: bogatstvo i vlast.

Komunizam, na primjer: teror buržuja i nada proletera! Jeste li vi zaista osvjedočeni, da se komunizam protivi ljudskoj prirodi, kao što to propovijedaju službene katedre? Kako bi se onda tumačila činjenica, da je istorija puna komunističkih ustanova, od kojih su neke stare kao sama civilizacija? Porodica je jedna komunistička ustanova. Komunističke su ustanove i najstariji, najslavniji i najčudniji kaluđerski redovi.

Ne, ne može se reći, da je komunizam u sebi i za sebe protivan ljudskoj prirodi. Naprotiv je istina da joj pristaje, ali *jedino u granicama, u kojima je ljudska priroda kadra da posjeduje duh požrtvovnosti i samoprijedora*. Nema komunizma već jedino tamo, gdje se pojedinci u ime nekog idealnog cilja odriču jednog dijela dobara — svojine i slobode — koje bi mogli pojedinačno da uživaju; jedino onda, kada jedan snažni osjećaj — kao na primjer, očinska ljubav ili vjerski duboki osjećaj — potisnu i uguše egoizam, koji je pohlepan za uživanjima. Ovako shvaćen, komunizam je jedan od najljepših — a i najrijedih — cvjetova istorije.

Nego komunizam, koji danas iz Rusije govori kao učitelj narodima, i koji ih potiče na primjenjivanje njegovih doktrina, ne traži od širokih narodnih slojeva samoprijedor i žrtve predajući im jedno idealno dobro, već im obećaje ona ista dobra, koje je obećavao i kapitalizam — bogatstvo, udobnosti, slasti, moć — pa i u većoj mjeri i sa manjom žrtvom, nudajući se masama kao onaj, koji nastavlja kapitalizam, ali koji će izvršiti isto djelo samo još mnogo bolje. On im obećaje jedno obilje, do kojega će lakše doći, nego li što je bilo ono prošlo, ili bolje da ka-

žem ono, koje po prirodi svojoj ne može da dâ. Komunizam može ljudima da osigura duševne radosti jednog zajedničkog života razveseljena visokim zajedničkim nadama, ali im ne može da osigura orgije obilja. Ove priskrbljuje „kapitalizam“.

Modernom se društvu mogu prigovoriti tisuće i tisuće mana upravo zato, što je ono sve žrtvovalo količini, pa i krjepost i ljepotu. No ne može se poricati, da je barem otkrilo tajnu obilja umnažajući bogatstvo svijeta. Pretpostaviti, da jedan „komunistički sistem“ može na ovom polju svladati današnje društvo, jest samo jedan san.

„Smijem se, kad čujem socijaliste gdje govore, da hoće da sruše moć kapitala pomoću doktrina Karla Marksa! Socijaliste koji viču da je prva dužnost naroda da umnaža svoje dobiti i svoje potrebe! Carstvo će kapitala propasti onog dana, kad se narodu ogadi raskoš i razbacivanje, slasti i pokori, koje mu visoki staleži ubrizgavaju, da mu ih kasnije, iza kako su od svega toga zgrnuli novaca, spočitnu“.

Ovako sam pisao pred deset godina, prije katastrofe. U ovome stoji ključ mnogih sadašnjih tajna. Doklegod bude narod težio za tim da oblači svilene čarape, da jede piliće i da ide u kupke, kao za nečim što je savršeno i u čemu se nalazi sreća, dotle će „kapital“ biti gospodarem svijeta. Socijalizam i komunizam će mu morati služiti pa i umišljajući se, da se time protiv njega bori. Prava mana kapitalizma nalazi se u stvaranju *suvršena* bogatstva.

Nije dakle nikakvo čudo, što su boljševici danas prisiljeni da očijukaju sa bankarima Zapada. Boljševici su mogli u Rusiji uništiti tijelo „buržuskog društva“, ali ne duh. On živi još uvijek u njima samima. Oni hoće ono isto što su htjeli njihovi predšasnici: jednu Rusiju po mogućnosti što bogatiju i što moćniju. Za brzu obnovu bogatstva i moći Rusije nuždan je „kapital“. Da se nađe kapital neophodno je nužno obratiti se „kapitalizmu“ pa i nakon toga, što ga se je toliko proklinjalo. I to je jedan lanac, a da ga se slomije, nije dovoljna politička revolu-

cija. Trebala bi mudrost Sokratova i Aristotelova, razboritost Augustova i Talleyrand-ova, poezija Virgilova i Danteova, nauka Evandelja, nešto duha Sv. Frane Asiškoga i Sv. Frane Ksaverskog, po koji odlomak iz Ecclesiastes, pročišćena esencija doktrina Comte-a, Mazzini-a i Lamennais-a. Suviše stvari, da bi na njih mogli misliti! Gluhi na glas istinskog komunizma, da li ćemo slušati lažni?

V.

Ni Hrist, ni Antihrist.

Oduzeli smo auktoritet duhu i materiji. Ne slušamo više ni Hrista ni Antihrista.

Politička je strast pronijela mnoge legende o djelima i namjerama Sv. Stolicе i Benedikta XV. za vrijeme svjetskog rata. Optuživao se dapače Vatikan kao neki ured za njemačku propagandu! Istina je naprotiv, da je Sv. Stolica bila koliko brza i revna oko ublaživanja okrutnosti i bolova ove strašno divlje borbe, toliko bojažljiva i neodlučna da se upusti u borbu sa interesima, strastima i doktrinama, koje su razmahale ovaj bič božji. Crkva je bila između kombatanata više slugom Milosrđa nego li katedrom Pravde!

Strah od Rusije, koja je sa čežnjom težila za neizmjenim katoličkim teritorijama u Evropi i Aziji, ugušivala je kroz tri godine kod Sv. Stolicе strahotu njemačkog nasilja. „Pobjeda Rusije ne bi bila za Crkvu manja nesreća od Reforme“ — rekao mi je, u proljeću 1918., jedan od najvećih prelata Kurije. Ako je za zapadne vlasti bio Car vladarem jednog beskrajnog carstva, prijateljem i vrlo moćnim saveznikom, to je on bio za Rim poglavica jedne šizmatičke Crkve, koji bi pokušao da u državama, u koje uđe, iskorijeni katolicizam. Čudnovati sticaj prilika: uslijed saveza sa Rusijom izgubile su Francuska i Engleska ne

samo simpatije najrevolucionarnijih stranaka, već i simpatije katoličke Crkve!

Pošto je palo rusko carstvo i pošto je nestalo ovog straha, zadobile su u Vatikanu simpatije za Francusku, Italiju i Englesku ponovno snagu, ali ne u tolikoj mjeri, da bi poništile uvjerenje ovih, da će centralna carstva dobiti rat. Ovo uvjerenje — rasprostranjeno mnogo u svim neutralnim zemljama, pa i u onima antante kod osoba, koje nijesu bile uslijed službene svoje dužnosti obvezane da vjeruju u pobjedu — tumači nam možda mnoge čine i držanje Sv. Stolicе, za koje se je nastojalo pronaći neke skrivene ciljeve. Mnogi su, pa i u vladi Crkve, smatrali pobjedu Njemačke i Austrije jednom nesrećom: ali pošto su je držali sigurnom, to su mislili da bi se Crkva morala sa razboritom neutralnošću pripremiti da posreduje za umjerenost kod previše surovog pobjeditelja.

Sila i bijes država, koje su se nalazile u borbi, zaplašile su i tu najstariju duhovnu vlast zapadne civilizacije. Oslabljena uslijed udaraca zadanih joj od XIX. vijeka i od one neke vrsti nepovjerljive ukočenosti, s kojom hoće da se brani protiv nepoćudnog joj duha vremena; oboružana samo knjigama i pergamenama, papirom i perom, Crkva se nije usudila da se upusti u borbu sa bjesnilom ambicija, pohlepa, mržnja i oholosti, koje je rat uzvitlao po svijetu; nije se usudila, da se upusti u borbu sa koalicijama interesa, koje su za četiri godine naoružale Evropu protiv same sebe. Ona je nastojala da prema svojim silama pripomogne žrtvama ovog bijesa, ali neizlažući se opasnosti da ga još više razjari, tražeći načina da ga sa nejednako ravnim snagama obuzda.

Očito je, da ova politika nije bila prožeta herojskim duhom. Ali je očito i to, da je jednom kritičaru i jednom historičaru lakše za stolom hvalisati se smjelošću velikog kršćanskog heroizma, nego li što je bilo papi provodati ga god. 1914. i 1918. Ostavimo, dakle, budućnosti da prosudi, da li je ili nije Benedikt XV. bio suviše oprezan.

Savremeni promatralac mora rađe da ispituje, što ima da znači ta razboritost i kakvo obilježje nosi. Zar obilježje slabljenja i opadanja duhovnog auktoriteta Crkve?

Mnogi to misle i mnogi su to opetovali ovih godina. Odvažnost je drug snage. Moć, koja se pušta razoružati, priznaje svoju slabost. I ko dovle ovako razloži, razloži dobro. Da se je Crkva osjećala jačom, bila bi jače podigla glas u obranu slabih, koji su je toliko puta za vrijeme rata sazivali u pomoć kao slugu Milosrđa i Pravde. No iluzija počinje tada, kad se ljudi nadaju, kao što su se mnogi nadali za vrijeme rata, da se na ovom slabljenju najstarije duhovne moći moraju da uvećaju nove duhovne i svjetovne, koje danas podržavaju svijet: Država, znanost, veliki organi javnog mišljenja, najveća carstva koja između sebe dijele zemaljsku kuglu, kapital i moćno oruđe koje ga pokreće, organizirane mase i njihova volja.

Nažalost, Berlin i Pariz, rat i mirovni kongres, dokazuju da ove nove sile nijesu zdravije od starih, i ako je bolest od koje trpe nešto drukčija. Dok je namjera bila međusobno uništenje, duhovne su i svjetovne sile ovog vijeka počinile čudesa: kad su se pak dale na posao, da obnove ono što su uništile, nijesu bile možda čednije i opreznije od Crkve, ali nijesu bile niti sposobnije. Ako je Crkva mogla sa svojim pergamenama i knjigama malo da učini glede toga, da svijetu povрати mir, to nijesu niti Države bile srećnije ruke sa svim neizmjernim sredstvima, koja su imale na raspolaganju.

Centralna su carstva bila oružjem jača i znala su bolje voditi rat. To je razlog, radi kojega se je mnogima sve do zadnjeg časa činila njihova pobjeda sigurnom. Ali to je naprotiv i bio razlog njihova poraza. Čemu je služila ona njihova prekomjerna snaga, s kojom su raspolagala, već ako ne na uništenje samih sebe, nakon što su ispustila svu krv svojim neprijateljima? Nije li možda Njemačka podlegla nekoj vrsti kongestije sopstvene snage? Danas su pobjednici jači oružjem, bogatstvom i čvrstoćom

svoje unutrašnje građe, ali čemu služi njihova snaga, kad još uvijek uzalud nastoje da povrate mir i poredak u svijetu? Niti bogatstvo Amerike, niti armada Engleske, niti vojska Francuske, niti svo znanje stručnjaka, niti domišljatost diplomata, niti volja naroda, niti novinska za-glušna vika, niti zlato i savjeti bankara, niti sjednice parlamenata, niti skupna snaga i doktrinalna obmana socijalizma nijesu mogli do sada učiniti više od enciklika Benedikta XV. Izgleda da je riječ izgubila svoju staru moć djelovanja na ljudske duhove; ali ista je nemoć zadesila oružje, bogatstvo, znanost i sve druge sile, u koje su moderni ljudi više vjerovali nego li u riječ.

Ova je sveopća nemoć pravi teror naših vremena. Istina je: Benedikt XV. je, unatoč svoje kršćanske prerenosti i neizmjernog auktoriteta, koji je uživao, uspio samo da ublaži neke od najstrašnijih ratom prouzrokovanih patnja. Ali druge vlasti nijesu bile kadre ništa da učine da povrate svijetu mir. U zamršenosti duhovnih auktoriteta i svjetovnih vlasti, koje se prepiru uništavajući se, Evropa je prepuštena samoj sebi, iznemogla u bijesnom neradu jedne duhovne iscrpljenosti, koja izgleda da zdvaja radi sopstvenog ozdravljenja.

Pontifikat Benedikta XV., kao i mučna zabuna u kojoj se koprcaju sve države u Evropi, pobjednice i pobijeđene, dokazuju da niti Crkva niti moderna Država nijesu u stanju, sami za sebe, izvući Evropu iz ovog tjesnaca, u koji se je sama stjerala.

Da li bi bolje uspjeli, kad bi ujedinili svoje sile? Ako ovaj sporazum ne bude moguć, kakva će biti sudbina jedne i druge u najbližoj budućnosti? Kakav će biti udes Evrope?

To su strašna pitanja, s kojima će se naći u borbi nasljednici Benedikta XV. za mnoga i mnoga pokoljenja! Da barem oni ne budu gluhi, kao što su gluha ova vremena!

Povratak barbara.

„Istina je: — ponavlja se često, kad se govori o našim vremenima i o budućnosti — auktoriteta danas već nestaje u Evropi, kao što ga je nestalo u trećem stoljeću. Ali danas nema više barbara, koji bi bili kadri da iskoriste našu anarhiju!“

Istina je. Vremena su se promijenila. U trećem vijeku naše ere, civilizacija su se i barbarstvo borili jednako ravnim oružjem. Danas ne više. Barbarstvo je goloruko nasuprot civilizacije. Njegova odvažnost i nasrtljivost su nemoćne protiv našeg oružja.

Ali jesmo li mi zaista sigurni? Je li zaista istina, da svi barbari žive pod šatorom?

Nije li barbarsko ovo doba, u kojem gospodare sila i materija, koje nijesu niti ograničene niti uređene bilo zakonom, bilo pravdom, bilo ljubavlju, bilo društvenošću, bilo ljepotom, bilo kulturom? Ne nazivljemo li one narode barbarskim, koji više vole nasilnu tiraniju strasti i sile nego li disciplinirano kraljevstvo pravde i razuma?

No onda koliko još ima barbara i koliko njih žive u samom srcu zapadne civilizacije! Susrećemo ih svugdje: u akademijama, u vladama, na sveučilištima i tvornicama, između učenih ljudi i nepismenih, usred puka i usred velikaša, između bogatih i između siromašnih. Dapače, svaki je od nas skoro dvojaka osoba: djelomično uljuđena, a djelomično barbar. Zadubimo se malo u našu unutrašnjost, pak ćemo opaziti da uljuđeni čovjek i barbar ne ratuju više, kao nekoć, na granicama rimskog carstva, već u svakoj savjesti.

Mi smo barbari, kada uzimljemo masu, težinu i broj kao mjerilo zasluge i vrsnosti. Mi smo barbari, kada se divimo jednoj zgradi radi toga što je masivna i veličanstvena, jednoj crkvi radi toga, što se blješti od zlata i

mramora, jednom odijelu jer je skupocjeno, jednom narodu i čovjeku, jer su bogati i moćni.

Barbari smo, kada prekomjerno pijemo, jedemo i pušimo. Barbari smo, kada rasipljemo bogatstvo samo za to, da pokažemo da ga imamo i da zaslijepimo oči svojih bližnjih. Barbari smo, kada se sa jednakom čežnjom divimo ljepoti jedne žene i diamantu, koji se blješti u njezinoj kosi. Barbari smo, kada puštamo da poživinčinimo uslijed surove moći strojeva i mahnitog bijesa naših vremena. Barbari smo, kada se lišavamo najvećeg od Boga darovanog nam blaga — inteligencije — da ju ulijemo u materiju; kada se hvalisamo da nam čak i potamnjuje um samo da stvorimo željezne sprave svakim danom što savršenije i savršenije.

Barbari smo, kada uzoholjeni i uzobješćeni pogubnom inteligencijom, koju smo probudili u materiji, odrekavši se svoje suverenosti, težimo da postanemo vladarima svijeta, pred kojima se moraju da klanjaju svi proizvodi stvaralačke snage.

Barbari smo, kada držimo, da možemo sa mehaničkim i kemičkim pronalascima ispaštati naše grijehe, naše zablude, našu zaslijepljenost i naše mahnitosti. Barbari smo, kada se obmanjujemo da će para, elektrika, x-zrake, telegraf bez žica, radium, kemičareve posudice za talenje, trgovačka preduzeća, smjelosti i polet industrije, čudovišta poljoprivrede, poslije krvi Hristove spasiti po drugi put rod ljudski i da će očistiti svijet od opakih strasti, koje ga salijeću, uspostavivši kraljevstvo Mira i Razuma.

Barbari su „*ab intus*“ često puta mnogo opasniji od barbara vanjskih. Oni vanjski nastupaju otvoreno, pa se mogu opaziti, prebrojiti i zaustaviti silom. Ali po kojem sigurnom obilježju možete prepoznati barbаре naših vremena? Kad ni oni sami ne osjećaju da su barbari, a drugi ih tako slabo znaju da razlikuju, da im se vrlo često puta dive kao prvacima i braniteljima civilizacije?

I to je jedna opasnost, koja nam prijete na vratomnim visinama naše moći. Uzevši poroke barbarstva surovo prikrivene i izobličene za znakove napretka, zapadna se civilizacija, da se spasi, i suviše često povjerava uništenju i smrti.

Promotrite svo ono oružje, kojim se ponosi: one plivajuće ocjelne tvrđave, koje vrve po morima; one topove sa dubokim ždrijelom kao kakvim ponorom; one mitraljeze što natapaju zemlju sitnom, neprestanom i nevidljivom kišom smrti; one metalne sokolove, iz kojih pljušte gromovi; one milijune bajuneta, koje svjetlucaju na sunčanim zrakama.

Povjerali smo se ovom strašnom ratnom oružju, da uzmognemo daleko od nas držati one narode, koje, s pravom ili s nepravom, nazivljemo barbarima. Sakrivši se iza ovih zidina željeza i ognja, koje smo podigli našim genijem, živimo u uvjerenju, da ne ćemo više nikada trebati da bježimo ispred jedne nove mongolske poplave. Ali odakle je potekla ona oluja nasilja, koja je kroz pet godina pustošila Evropom, već ako ne iz ono istog ratnog oružja, u koje smo položili našu sigurnost i sve naše nade?

Zapadna civilizacija leži iznemogla i na umoru pod silnom težinom onog oružja, koje je opasala radi svoje obrane.

Oružje, koje nas je moralo braniti od barbara, okrenulo se je protiv nas samih. Eto vam pravih barbara naše dobi: to je samo oružje! To su barbari od željeza i ocjeli, našim mišicama prekaljeni u ognju, protiv kojih smo nemoćni kao što su Rimljani bili nemoćni protiv Germana i Gota.

Ona smrtonosna inteligencija, koju smo našom oholosti i našom ambicijom probudili u materiji; ona smrtonosna inteligencija, kojoj smo se divili kao čudu našeg genija, kad je uništavala naše neprijatelje, upropastila je i uništila i nas same: pobijeđene te ujedno i pobjednike. To je taj strašni neprijatelj zapadne civilizacije, koji je više neumoljiv nego što su bile barbarske horde, koje uništiše

Rimsko Carstvo. Od ovih se novih barbara ne ćemo moći spasiti željezom, jer su sami željezo; ne ćemo se moći spasiti onim zlatom, koje je Rim tako često bacao pred napadače da ih zaustavi, kad ih već ne mogaše odbiti, jer oni ne hlepe kao stari barbari za našim bogatstvom već za našim uništenjem.

Vidljivi ili nevidljivi, ovi barbari *ab intus* ne će moći biti svladani već jedino nevidljivim i imaterijalnim oružjem; Razumom, Pravdom, Mudrošću. Onog dana, kada se Razum, Pravda i Mudrost ponovno pojave na svijet, barbari, koji su se povratili da opustoše Evropu, okrenut će leđa i nestati za uvijek. Ali kako će još dugo svijet, prije ovog povratka Razuma, Pravde i Mudrosti, okrećati leđa i ovoj riječi istine?

VII.

Vodena bolest novca.

Oduzeli smo vrijednost mjeri svih konkretnih vrijednosti.

Pojavila se je neka nova bolest u svijetu: „vodena bolest novca“. Zapadna je civilizacija sva naduvana od ove monstruoze vodene bolesti zlata, srebra i papirnatih novčanica.

Činit će vam se, možda, nevjerojatnim, o ljudi današnjih vremena: ali ipak je tako. Previše je novaca u svijetu, pa radi toga ima i previše potreba, muka, nezadovoljstva, mana, poroka, mržnje i siromaštva. Ima suviše pravog, istinskog novca — zlata i srebra — u Sjedinjenim državama Amerike i u svim neutralnim državama, koje su se dobro potkožile uslijed jednog rata, koji su drugi vodili; ima suviše lažnog novca — papirnatih novčanica — u državama, koje su vodile taj rat.

1914. je iz rovova počeo da teče crvenkasti Pactolus¹, u kojem su se ispremiješali bili krv i zlato: krv jednog

¹ Pactolus, rijeka u Lidiji, sada Sarabat ili Bagouly, glasovita zbog bogatstva zlatnim pijeskom, stoga prozvana Chrysorrhoos.

pokoljenja, koje je bilo žrtvovano Bogu rata, i bogatstva triju pokoljenja utrošena za nabavke željeza, mjedi, ognja i ratnih sprava. Ispočetka malena, ova je rijeka zlata i krvi od godine do godine rasla, dok nije preplavila površinu zemaljsku. Nikada još nije bilo toliko novca na svijetu pravog i lažnog. U deset godina se je podvostručio, popeterostručio, kako u kojoj zemlji. Poplava ga je raznijela svugdje, i u kolibe i u potleušice. Svi ga već posjeduju, svi već posjeduju onaj novac, koji je kroz toliko stoljeća tražio svoje skrovište jedino u neznatnom broju palača. Prema našem mudrovanju svijet bi, dakle, morao biti srećan. Nije li novac bogatstvo? Nije li bogatstvo sreća? A svijet je naprotiv bolestan i pati!

Da: dok sva ostala bogatstva služe čovjeku jedino prema svojoj samoj naravi, koja je nerasteljiva i ograničena, dotle je novac — ili tako se barem samo čini — pokorni i pomični rob, spreman da se na sve načine preobuče, netom mu njegov gospodar to zapovijedi.

Ko posjeduje kuću, zemljište, željeza, vune, žita, ne može da ih upotrebi već jedino u one svrhe, za koje ih je sama priroda opredijelila. Ako hoće da ove predmete upotrebi u druge svrhe, mora da ih proda ili, da drukčije kažem, da ih pretvori u novac. Dakle on je njihov gospodar pod uslovom da bude sluga svrhe za koju su opredijeljeni. Novac naprotiv to nije: on čini sve i on je sâm sve. On se skriva i otvoreno hvasta; potkupljuje i nosi blagodat; ulijeva smjelost geniju te ga izrabljuje; nagrađuje krjepost i potplaćuje zločin; uzdiže Boga i ulijeva odvažnost porocima. On je prijatelj i neprijatelj, učitelj i svoditelj, stvaralac i uništavalac.

Dakle, on je anđeo i đavo, te je spreman da služi čovjeku, kako on hoće, u spodobu jedne i druge od ovih oprečnih osoba.

Ljudi, koji su osvjedočeni da su lukavi i mudri, opazili su već od nekog stanovitog vremena ovu njegovu čudovišnu krjepost. Radi toga su poistovjetili novac i bo-

gatstvo, premda novac nije *bogatstvo* već *neko* bogatstvo, kada je od zlata i srebra, a nije niti *neko* bogatstvo, već neki hipotetički i često puta upravo lažni znak bogatstva, kad je od papira. Radi toga su bili u svim vremenima i na svim mjestima tako pohlepni za novcem, pa bio on pravi ili lažni, te su se cijenili srećnim kad su ga imali, premda bi jednom čovjeku zalutalom u Sahari bio dragocijeniji komad kruha i mješina vode nego li cijela jedna vreća zlatnog novca.

Ali ovaj je ponizni i smiješeci se rob prikriveni i neumoljivi neprijatelj. Istorija nam to na svakoj stranici ponavlja: kada jedno doba, bilo s kojega razloga, zateče iznenada obilje novca, eto gdje rastu cijene veselju, vinu, dragocjenim odjećama; eto gdje se podižu na svakom kraju zgrade raskoši i zabave; eto gdje se ljubav rasiplje i prodaje; eto gdje Slast i Razbluda otvaraju krčme, teatre, plesove, javne kuće i sva mjesta, gdje čovjek može da za novac i na malo kupi onu sitnu putenu sreću.

Pa upravo zato, što se ovaj opasni sluga nuda čovjeku, da mu po volji služi, kao anđeo ili đavo, čovjeka lakše svladava želja da upozna i vidi kako će mu služiti đavo. A što je bio svjetski rat? Je li bio jedna Getsemanska noć zapadne civilizacije ili jedan saturnal? Ljudskom rodu, koje je prolijevalo svoju krv po rovovima, novac je svjetovao da se tješi i oporavlja predavajući se u gradovima orgijama.

Blažena barem Amerika, koja ipak obiluje pravim novcem — zlatom, srebrom i novčanicama, koje se mogu pretvoriti u zlato i srebro. Pravi je novac imun protiv neograničenog umnožavanja, jer treba mnogo vremena i truda, dok se iz utrobe zemaljske iskopaju zlato i srebro. Prema tome ima taj novac neku težinu, trajnost i vrijednost stalnu, ako i ne baš nepromjenljivu; uslijed čega su ljudi potaknuti da ga čuvaju. Evropa je naprotiv sva ogrezla u vodenoj bolesti lažnog novca.

U Americi se je novac, upravo zato što je pravi i autentični, samo podvostručio. U Evropi se je pak, u deset godina, popeterostručio, podeseterostručio, podvadeseterostručio. Papir i crnilo zapada vrlo malo, a strojevi se za štampanje tako brzo okreću!

No umnožavajući se do beskrajnosti okretanjem stroja za štampanje, ovaj novac gubi malo po malo trajnost, težinu i prema tome sigurnu vrijednost; gubeći trajnost, težinu i vrijednost novac ishlapljuje te bježi i iz onih ruku, koje bi ga najpohlepnije htjele stisnuti. Čemu čuvati tekući i prolazni novac, čija vrijednost od dana do dana nestaje kao miris iz jedne otvorene bočice? Svi se daju u lov za njim, ali netom ga se dočepaju, riješavaju ga se, da se ponovno dadu u lov za njim i da ga se opet riješe; ovo se kolo nikada ne zaustavlja, već se dapače svakim danom sve to brže okreće; novac ne stoji niti za čas više mirno, već prelazi iz ruke u ruku, poučavajući milijune ljudi koji su još jučer živjeli jednostavno i skromno, da žive u neradu, rasipnosti, raskoši, razuzdanosti i proždrljivosti.

Pravi, autentični novac, koji ima neku stalnu težinu, neki obvezatni oblik, koji je skovan na način da ga se ne može uništiti i koji čovjek mora da dugom mukom pravi od dobre kovine, može da služi čovjeku kao anđeo i kao đavo. Lažni pak novac, taj lažljivi znak nekog umišljenog bogatstva, štampan od krhke i prolazne tvari, što ga čovjek bez ikakve muke umnožava, može da mu služi jedino kao đavo.

Zapadna civilizacija, opojena smrću, izmislila je mnoge paklenske sprave, da poćini samoubojstvo pred očima vijekova. Među ove sprave, uz bombu, torpedu, razne eksplozivne smjese i uz mješinu smrtonosnih plinova, mora se ubrojiti i skromni kamen, koji štampa i dodani mu stroj. On nije prolomio krovove, on nije potopio lađe, ali je učinio još i gore: on je krivotvorio jednu svetu stvar, jednu mjeru, mjeru rada ljudskog. Jer između tolikih glupih, ispravnih ili ružnih zasluga, koje čovjeku čini novac, ta

mjera je jedna uzvišena služba novca, radi koje ima u sebi i nešto božanske prirode, a kvareći ovu službu, kvarimo same sebe.

Krivotvorio je mjeru rada, a krivotvoreći je, ako i nije ubio ljude, žene i djecu u snu kao što su to učinili bomba i torpedo, ubio je i ubija u srcu ljudi onu ljubav za rad, sticanje, štednju, krjepost zadovoljavanja; obmanjuje, muči, vara cijeli ljudski rod novim Tantalovim mukama, opsjenom jednog bogatstva koje se udaljuje, netom mu čovjek pruži ruku da ga uhvati. Vara i razbješnjuje, jer čovjek, ogorčen ovom zlobnom igrom, bijesni i mahnita, te traži da se osveti na nečemu ili na nekome.

Nikada nije bilo toliko mnogo novca na svijetu i nikada ga nije bilo tako malo. Svi osjećaju sve veću i veću potrebu za njim i svi se osjećaju siromašnijim u koliko više obiluju ovim novcem, koji, umnožavajući se, postaje sve to više bezvrijednim: Država, grad, banke, industrije, trgovine, porodice. Je li ikada bilo za ljudski rod okrutnijih muka?

Suviše je novca na svijetu, pa ga je zato i premalo.

Ovaj lažni novac jest guba naših vremena, jest guba, koju je zapadna civilizacija sa sobom donijela kući iz rovova. Kako dugo će nas samo mučiti? Samo nas oganj može još da spasi od smrtonosne zaraze ove neizlječive gube. Vratimo se na to, da kujemo pravi novac, koji je sveta i autentična mjera rada ljudskog. Između ispaštavanja radi prolivene krvi, kojima će se zapadna civilizacija morati podvrći, potrebno je i jedno pročišćenje novca. To ne zahtijeva Ekonomija, ta znanost bez srca: to zahtijevaju Istina, Poštenje, Čestitost.

Ali, da li će ljudi čuti ovu riječ istine?

Bezglava pobjeda i Barabin čas.

Domenico Giuliotti pročitao je na satu istorije, da je ovo „Barabin čas“. Ta intuicija je duboka.

Kronika zadnjih četiriju godina pripovijeda krvavu istoriju tvrdoglavih zabluda. Svi su griješili i uvijek su griješili, propadajući sve to više u blato sopstvenih zabluda: vlade, diplomacije, Banka, đeneralni štabovi, znanost, pro-ročanstva javnog mišljenja te konačno i Retorika! Prevareni su bili u svojim nadama narodi, države, stranke, tako da svi danas proklinju mir i međusobno se optužuju. Nije zadovoljna Engleska, jer je, umjesto da osvoji cijelu Aziju i sve Oceane, izgubila i stoji još pred gubitkom Egipta, Indije, Irske, tog najboljeg dijela svojih stranih mušterija, a na moru joj prijeti opasnost od Amerike i Japana. Nije zadovoljna Francuska, jer čim više Njemačka slabi, tim se ona više osjeća u opasnosti; nije zadovoljna Italija, nije zadovoljna Poljska, nije zadovoljna Jugoslavija O pobijedenima i da ne govorimo. Evropa je sva u jednoj mržnji, prkosu i bijesu. Mir je jedan Sizifov posao. Svako godišnje doba nosi po jedno novo obećanje, ali pasji dani ubijaju ujedno sa ružama i proljetne nade, a jesen okreće leđa pasjim danima i njegovim obećanjima, da potrči opet za kakvom drugom obmanom i za kakvim drugim razočaranjem . . . !

Da, to znam: bilo je teško stvoriti mir, ali nije bilo teže, ili moguće da je bilo i lakše, nego li u godini 1814. Kad je Napoleon propao sa svom scenerijom išaranom s onom njegovom strahovitom koreografijom, kojoj dade ime carstva, ostavio je — kao spomenik svoje mudrosti — Italiju, Francusku, Belgiju, Holandiju, Španjolsku i polovicu Njemačke bez ikakve vlade. No u ono su vrijeme narodi, kad bi se našli onako goli, trebali još krojača, da im sašije odijelo, jer nijesu znali rukovati sa makazama i iglom. Bečka krojačka radnja morala je 1814. i 1815. kro-

jiti i šiti mnoga nova odijela, morala je očistiti, okrpiti i na modernu prekrojiti mnoga stara odijela za tolike narode, koje su revolucija i carstvo ostavili u košulji i koji su očekivali odijelo iz one glasovite radnje. Ali danas narodi znaju što im je činiti, kada jedan režim padne; oni znaju kako se u dvanaest sati skroji iz sukna revolucije jedna privremena vlada, te kako se u mjesec ili dva skroji jedna ustavotvorna skupština, ustav i konačna republika. 1919., kada je Pariški kongres otvorio vrata, Nijemci su, Poljaci, Rusi, Mađari, Česi, Austrijanci i svi narodi, koji su koncem 1918. odbacili bili dvorsku livreju, bili sebi već skrojili jedan republikanski kaput. Pariški je kongres imao samo da prosudi, da li je kaput bio preširok ili pretijesan, imao je samo da ga amo tamo ispravi malo u kroju i da ga sašije.

Kad su ljudi iz god. 1814. znali skrojiti i sašiti tolika odijela, kako to da ljudi iz god. 1919. nijesu bili niti kadri da ih barem kako mu drago sašiju? Zar je tako nisko palo veliko krojačko umjeće? A ipak je u svojoj za-bitnoj maloj radnoj sobi, na dnu jednog vrta, bez ispitivanja kakvog proročanstva osim par svezaka knjiga, u kojima je bila ispisana istorija XIX. stoljeća, daleko od tajnih sastanaka velikih i bez učestvovanja u njihovim tajnim savjetovanjima, jedan pisac razumjeo i svakim danom opominjao narode i vlade, da će svi oni ugovori ostati u većem dijelu mrtvim slovima, da će u mnogim dijelovima prevariti nade sviju i izrugati se naivnim nakanama njihovih sastavljača. Pa niti je duh Ezehielov bio ušao u nj: to pak i hoće prije svih drugih da potvrdi nehotični prorok! Dovoljno mu je bilo da zna, što je ugovor, kako se izvršuje i kako se postizava njegovo poštivanje; dovoljno mu je bilo da zna, što je vlada, kako se podržava te odakle crpi snagu zapovijedanja i pravo da joj se narod pokorava; dovoljno mu je bilo približno poznavati granice, preko kojih ne može jedna država sa dobrim uspjehom da upotrebljuje silu prema svojim i prema vani; do-

voljno mu je bilo poznavati nešto evropske istorije prije i poslije 1789. te sa zdravim razumom i vedrinom primijeniti ove spoznaje različitim zadacima sastavljača ugovora. Dovoljno mu je bilo, jednom riječi, imati samo nešto malo mozga

Ali nažalost, upravo tu, u mozgu, bila je pogriješka.

Pobjeda, koju smo svi sa zebnjom i čežnjom kroz četiri godine tražili očima po svim krajevima horizonta; pobjeda, koja se je jednog dana iznenada pojavila na Istoku, poslije četiri godine zdvojnog sazivanja i neizrecivih pokolja, bijaše konačno bezglava kao Samotracijski mramor. Niko to nije bio opazio u onom metežu veselja. Bijaše bezglava, jer se je pojavila baš onda kad je na satu vijekova bio kucnuo Barabin čas.

Ovo je bolest, od koje Evropa umire. Nije samo njom zaražen um, već još više i volja. Pobjednici su loše učinili svoj račun, a danas kad zapažaju da su pogriješili, ne znaju ga ispraviti, jer su htjeli i još uvijek hoće da zloupotrebljavaju neku silu, koju ne posjeduju već jedino u svojoj uzbuđenoj mašti; a htjeli su i hoće još uvijek da zloupotrebljavaju neku silu koju ne posjeduju, jer ne znaju i jer ne će da znaju što je jedan ugovor, što jedna vlada, što jedna vojska; ne znaju i ne će da znaju, jer s njima gospodare zle strasti: ambicija, oholost, nasilje, pohlepa, osveta, ludost. To je lanac, koji je bezglava pobjeda bacila oko njihova vrata i s kojim ih vuče na klaonicu.

Pošto su kao nekim čudom izbjegli porazu, zahvaljujući samo tolikom preobilju ljudi, oružja i novca, da ga nijesu mogli obeskrjepiti sve pogriješke, nemari, lakomislenosti i nerad, pobjednici su tim više bili opojeni pobjedom, jer su od nekog vremena, na dnu srca, već zdvajali da ne će pobijediti; zaboravili su, i ako je to bilo očevidno, da su oni bili iscrpljeni skoro kao i pobijedeni i da je *pobjeda bila povećala sigurnost, ali umanjila moć* svih velikih država antante; pobjednici su postali taštini, te se uzoholili i uzobjestili. Sve su se strasti gospodstva i do-

bitka, koje su drijemale u ovoj ili onoj grupi vladajućih slojeva, bile razmahale; svi vulkani, koji su izgledali za vrijeme rata da su se ugasnuli, počeli su opet da izbacuju oganj. Jedni su bacili oko na toritorije; drugi su snovali osвете i represaliје, koje bi ogorčile protivnicima njihov poraz kao što je njihova obijest bila zaoštrila borbu; svi su bili obuzeti jednom prekomjernom pohlepom za pljačkanjem i plijenom; svi su se uvjerali, da su bili najhrabriji i da su pridonijeli najviše žrtava, da su mogli revindcirati najveću zaslugu i najsajajnije trofeje pobjede, da je njihov interes postao osovinom cijelog svijeta. Međutim se oni, koji se živi povratiše iz rovova, pohlepno baciše, izgladnjeli, na orgije koje su već tri godine slavili i uživali odabranici rata i učiniše od mira jedan ogromni *kermesse*. Svi su mislili ili svi su živjeli kao da misle — da će i mir moći nastaviti do u vječnost sa trošenjem kapitala, kojega je rat već toliki dio bio progutao: tvorničari i trgovci, bankari i preduzimači, činovnici i novinari, ministri i diplomati. Vladalo je sveopće mišljenje — jer niko nije htjeo da misli na neminovno sudbonosno nazadovanje — da započinje jedno doba izvanrednog procvata za industriju i trgovinu; i ovo se je laskavo ali nešto lakomisleno mišljenje — kako bi uvjeralo one, koji su u to sumnjali, — sve to više jačalo sočnim razlozima kao što su ovi: da ima na svijetu čitavih nacija — Rusija, Austrija, Njemačka, Mađarska, Rumunjska i t. d. — koje trebaju sve moguće stvari, jer su za vrijeme rata istrošile svu svoju opremu! „Ali kad bih ja sutra osjetio potrebu za Versajskim dvorcem, ne bih ga radi toga mogao pribaviti — reko: jedne večeri u Parizu trojici bankara, koji su se međusobno obmanjivali ovim lijepim razloženjem. — Da kupim jedan predmet, nije dostatno osjetiti potrebu za njim; potrebno je imati i sredstava da ga se pribavi, ili posjedovati štogod što bi se moglo zamijeniti kod one osobe, koja ga posjeduje“. Ali ovo razloženje, nakon što je palo usred onog kruga finansijera, odjeknulo je upravo jednim

nevjerojatnim paradoksom. Svi su kupovali, prodavali, igrali, špekulirali, trošili, odavali se terevenkama, s jednog kraja Evrope na drugi. Besramna prostitucija sramotila je u ovim zemljama ulice, kavane, plesove, privatna stjecišta; zlato i diamanti su se bljeskali, svila se je sjajila, skupocjena krzna su se iznašala na vidjelo razuzdano prkoseći i nepraveći razliku između knjeginja i seljanaka, prostitutka i uglednih gospođa. Usred ovog *kermesse*-a stajala je Država slična pijanom Gambrinu, koji jaši preko jedne gorostasne bačve, te s visine upravlja bakanalom, potstiče ga glasom, kretnjama i primjerom, neprestano bacajući pijanoj rulji punim šakama prišteđeni novac svih. Jao onome, koji bi bio spomenuo, da je državnih obveza već toliko, da bi se sa razborom moralo misliti ne samo na povratak k staroj štednji već i k ustanovljivanju, da li se preuzete obveze mogu i izvršiti! To bi bilo značilo narušavanje mira, zločin protiv otadžbine!

Svijet je bio već toliko poludio, da je, dok je oštrio noževe za odrijeti kožu Njemačkoj Versajskim ugovorom, darivao joj u isto vrijeme milijarde i milijarde za nagradu što je vodila rat protiv cijelog univerzuma. Upravo tako: govorim ozbiljno. Čudnijeg slučaja nije do tada niko bio još vidio. „Ne kupujte marke. Njemačka je ratom uništena. Ko kupuje marke, daje svoj novac u zajam jednoj preza-duženoj i propaloj osobi“.

Koliko sam puta god. 1919. bio ponovio ovaj savjet, kad je papirnati marak još uvijek vrijedio polovicu zlatnog! Nijesam nikada držao da znam davati savjete novcu u potrazi za dobicima. Ali mi se je činilo da moram i da mogu dati ovaj savjet, ne kao kakav finansijer, već kao čovjek koji posjeduje nešto malo zdrava razuma.

No i ovaj je mudri savjet, kao i svi ostali, bio beskoristan. Moji prijatelji, bogati i siromašni, ljudi i žene, obožavatelji i protivnici njemačkog imena, kupovahu marke, marke i opet marke. Pa to nijesu samo činili moji prija-

telji, već cijeli grad u kojem živim, cijela Italija, cijela Evropa i Amerika. „Njemačka je neoštećena. Njemačka radi. Njemačka je Njemačka. Njezin će papir sutra vrijediti kao dukatno zlato“, govorili su tako i mislili svi. I na svaki novi pad marka, hajd' da ga svi čim prije kupuju!

Ko bi danas mogao prebrojiti milijarde, koje su Evropa i Amerika od dana primirja pa unaprijed darovale Njemačkoj špekulirajući ludo sa markom? Jer je one svote koje su kupci bili izgubili, djelomično dobila Njemačka; dakle to je bio dar svijeta onoj, koja je još do jučer bila „neprijateljicom ljudskog roda“, i to dar učinjen ili u zdravoj valuti ili valuti boljoj od njemačke.

U kojoj je evropskoj državi i jedna iskra građanskih iskrenih dužnosti preživjela ovaj strašni bakanal, slavljen nad deset milijuna grobova? Rat i mir, sila i pravo, otadžbina i čovječanstvo, konservativnost i revolucija, red i nered, bijeli i crveni, to nijesu bili od dana primirja već jedino zastave interesa i strasti u vječnoj borbi. Na ruševinama monarhije i na neiskustvu demokracije, sanjali su ljudi i najsuprotnije stranke o vječnoj vlasti, o vlasti bez ikakva nadzora, o diktaturi, te se prepirahu oko nje, raspaljujući narodni osjećaj koji se je već i onako nalazio u deliriju, takmeći se mahnitim obećanjima. Stranke i skupovi ljudi, koji su se našli na vlasti kad se je Pobjeda konačno bila pojavila, umišljahu se da su je oni pozvali, te je uzeše kao taoca i prisiliše da obeća narodu ono, što mu nije mogla dati: teritorije, krune, blago, bogatstvo. No socijalisti su bili opazili, da je Pobjeda bezglava, te stajahu već spremni da je uhvate u laži radi njenih neistinitih obećanja i da uzbune mase da je kamenuju.

Svi su oni sastanci, u kojima se je spletkarilo oko mira, bili zaraženi zagušljivim isparivanjima ovih opakih neprijateljskih strasti. U pustoj magli ovog isparivanja duhovi su bili tako već potamnili da nijesu mogli više razlikovati istinito od lažnog, moguće od nemogućeg, prividno od postojećeg, san od jave. Da čovjek pošteno misli po-

trebna je neka stanovita čistoća duše kao za molitvu. Strast koji put čini da se čovjek pomete i u najprostijem računu, a kamo li ne u logici. Tako se je dogodilo da pobjednici — narodi i vlade — ne čuše više niti naloge dužnosti niti savjete razboritosti. Oni nijesu razumjeli, da se je trebao poštivati integritet Njemačke pa bilo to i na račun razočaranja u kakvoj nadi, nakon što su Njemačkoj već bile oduzete Alsacija i Lorena i nakon što je bila očišćena prašina s onog člana starog Praškog ugovora, još uvijek toliko godina neizvršenog, koji je namicao Njemačkoj obvezu da provede plebiscite u zemljama Šlezviga, koje su bile otrgnute Danskoj; oni nijesu shvatili, da je s nožem trebalo ići lagano naprijed na istok; da je trebalo upeti sve sile da se postigne pristanak Njemačke na one teritorijalne promjene, koje je zahtijevalo uskrснуće Poljske; da se nije smjelo na nikakav način rastrgati gornju Šlesku, već je ostaviti cijelu Njemačkoj, pošto je to bilo već plebiscitom određeno. Nijesu shvatili, da su imali pravo i dužnost da kažu Poljskoj: „uskrsla si; a ko uskrсava, mora biti zadovoljan da uskrсava i sa samim kostima i kožom. Salo će doći kasnije, ako budu htjela vremena, zdravlje, udes i Providnost“ Nijesu shvatili, da su trebali sokoliti i pomagati njemačku republiku pokazujući prema njoj manje zahtjeva nego li prema monarhiji i pružajući joj na svaki način *jedan mir časni, a ne pun poniženja*, kao što je bio onaj, koji su saveznici ponudili 1814. Luju XVIII. i legitimnoj monarhiji uspostavljenoj na francuskom prijestolju. Nijesu shvatili, da su postupajući preko Rajne na isti način sa republikom i monarhijom jednim ponižujućim ugovorom, oduzimali republici snagu ne samo da izvrši ugovore, već i da upravlja Njemačkom, te da su je na taj način gurali u kaos. Nijesu shvatili, da reparacije i naknade štete nijesu smjele biti nametnute samovoljno i prihvaćene bez ikakve diskusije kao ispaštanje jednog strašnog zločina, za koji bi cijeli narod bio odgovoran, već su morale biti podvrgnute diskusiji i pristanku pobijeđenog kao zalog nje-

gove iskrene volje da se izmiri sa svijetom, doprinoseći time obnovi mira, koji bi bio čovječan za sve. Nijesu shvatili, da bi razoružanje Njemačke bilo ili sastavnim dijelom jednog trajnijeg mira zaključenog iskreno od velikih evropskih sila *na kopnu i na moru*, slično miru sklopljenom 1814. u Beču od velikih monarhija, ili ne bi bilo već nespretna imitacija jedne od najbaroknijih zakrpa Napoleona nova empirizma. Nijesu shvatili, da je Njemačka bila ratom uništena, i da je bilo smiješno zamišljati je da se sjaji od zlata i svile dok je bila pokrivena dronjcima, samo zato, da ne odustanu od nade kako će je opljačkati. Nijesu shvatili, da je pad Rusije osakatio njihovu pobjedu, da su oni, pobjednici na Zapadu, bili pobijeđeni na Istoku, da je između dviju glavnih tačaka mogla doći u obzir samo djelomična naknada, da se je poslije pada Rusije čitavo evropsko gospodstvo u Aziji poljuljalo i da je Turska mogla biti prije ubrojena među vlasti pobjednice nego li pobijeđene, pošto se je bila oslobodila neumoljivog neprijatelja, koji ju je već dva vijeka na smrt progonio. Nijesu konačno shvatili, da je poslije razriješena dinastičke veze, koja je do 1918. držala zajedno povezane narode i plemena raznih jezika i rasa u prostrana i moćna carstva, u srcu Evrope, trebalo ove povezati nekom drugom vezom, ako se nije htjelo da se ovim narodima prikaže Sloboda držeći u rukama kao prvi dar gvozdene lance; nijesu shvatili, da se ova nova veza nije mogla potražiti već jedino u dubokoj volji samih naroda, izraženoj plebiscitima. Nemojte se, o čitatelji, čuditi. Volja naroda, u kojoj danas Evropa sa tjeskobom traži onaj princip prava, bez kojega je svaka vlada samo jedan omraženi čin nasilja, ne može se ispoljiti i izraziti, ili postati realnošću živom i djelotvornom već jedino plebiscitima, koji su pošteno provadani i održani. Osim ovog, premda donekle surovog izražaja, volja je naroda samo jedna maska, kojom se prikriva samovolja jačeg, koji silom hoće da poznaje bolje narodnu volju od samog naroda! Trebalo je dakle dozvoliti ple-

biscite, koje su zatražili Mađarska i drugi pobijedjeni narodi; trebalo je umnožiti što više plebiscite na svim prepornim tačkama od Crne Gore do Gornje Šleske; trebalo ih je provesti i održati sa onim poštenjem, koje sam već godinu dana prije svjetskog rata sazivao kao neko božanstvo, kao zaštitnika vremenā, koja ne vjeruju više nijednom istinskom, transcendentalnom i apsolutnom načelu već se podržavaju načelima konvencionalnim, ograničenim i koja se daju lako srušiti. Evropa ne bi bila, ne, danas Edenom mira, ali bi ipak pod ovom sveopćom labavosti bilo ipak nešto čvrsta tla.

Pobjednici nijesu shvatili ni ove ni mnoge druge stvari, koje bi im pomogle da se spase. Nego mi se čini, da ova studija ne bi imala ni svojeg zaključka ni svojeg svršetka, kad ne bismo, dospjevši dovle, postavili sebi pitanje: radi kojeg su razloga ove zle strasti bile tako snažne, da su u državama i čitavim narodima upravo utrnule osjećaj samoodržanja? Koji je vrug ušao u ove narode i ove države, da se čini, da su svi već s uma sišli i bjesomučnim postali? Ako uspijemo da odgovorimo na ovo pitanje, moći ćemo s jednim pogledom, sa visoke kule, obuhvatiti sva zapažanja, koja smo malo po malo napisali i razasuli po stranicama ove knjige. A možemo odgovoriti na ovo pitanje s jednim sigurnim odgovorom. Evropa nije imala na svršetku rata onu čistoću duše, koja joj je bila potrebna da pošteno misli i razlikuje realnost od halucinacija, jer je od 1848. pa unaprijed uvijek samo trošila bez ikakva obnavljanja svoju staru rezervu ideala kao što lakomisleni baštinik troši svoju djedovinu.

Ova rezerva ideala sastojala se je od trojakog blaga: Kršćanstva, humanizma i liberalnog humanitarizma XVIII. stoljeća. Sva su ova tri blaga obilovala osjećajima, doktrinama, pravilima, vježbama, školama i propisima, koji su služili, da se uguše i obuzdaju nasilni i brutalni egoizmi čovječje prirode, da se ukroti zvijer koja drijema u svakom pojedinom od nas. Ali svo je ovo blago već raznešeno

i Da: u svakoj ulici otvaraju crkve svoja gostoljubiva vrata prolazniku, služe službu božju, mole se Bogu i zvone zvona. Ali gdje su i koliko još ima pravih kršćana, koji osjećaju da je čovjek jedan propali Bog; da čovjek ne može trgovati sa spasom, koji mu je potrebniji od zraka nužnog za život, ako ne prizna svu iskvarenost sopstvene prirode, s kojom ima da zametne borbu do istrage? Gdje su i koliko još takvih ima u ovoj čudnoj dobi, u kojoj je svaki čovjek osvjedočen na dnu svoje savjesti da je jedan savršeni Bog, te je toliko zadovoljan sa samim sobom, da ne nalazi na ništa drugo da se žali već samo na udes i na svoje bližnje? Postoje još katedre sa kojih se predaju i tumače Horac i Pindar, Virgil i Homer, Livije i Tukidid; ima ih više nego što ih je ikada prije bilo i više nego što ih je uopće potrebno. Ali sve se ove katedre umišljavaju, da tumače *pravog* Horaca i *pravog* Pindara, *pravog* Virgila i *pravog* Homera, *pravog* Livija i *pravog* Tukidida. Ko još danas traži, u onim ostacima mrtve civilizacije, pa bilo da ih djelomično i krivotvoruje sa udivljenjem koje priznaje samo u njima ljepote i krjeposti, i sa voljom da ih namjerno pretjera u svrhu da ih učini zrcalom neoskvrnjene savršenosti; ko još danas traži u njima model skromnosti, trijezvenosti, elegancije, umjerenosti, plemenitosti koja usavršuje i profinjuje koliko stil u književnosti toliko političku misao, koliko ukus umjetnosti toliko privatno moralno ponašanje? Iz XVIII. vijeka doletile su k nama prolazeći kroz oluje, kao tri arhandela, tri magičke riječi, te se spustiše u srce Evrope; sloboda, jednakost i bratstvo. To su bile riječi lagane i lagano obavijene jednim optimizmom punim nada no donekle frivolnim; ali su uistinu bile i one, i ako katkada slabim i nemoćnim, učiteljicama dobrih osjećaja, jer su poučavale mogućnike, da ne zloupotrebljuju svoju vlast, srećnike, da se ne zanašaju svojom srećom do misli da su bolji od drugih, jer su poučavale ljude, staleže i narode, da se međusobno pomažu i ljube. Bacite danas oko unaokolo vas: kakvog li

uništenja! Ko već vjeruje ovim riječima, kada ih izgovara naše doba, više nego li vještačkom milovanju jedne prostitutke?

Mi živimo — bilo je rečeno — od mirisa jedne prazne boce. Kvantitativna civilizacija i ideal moći uništili su malo po malo korjenje plemenitih osjećaja, delikatnih ukusa, iskrene i nesebične misli. Malo po malo kako se je pučanstvo umnažalo, malo po malo kako su rasle potrebe, pohlepa, žurba za dobitcima, malo po malo kako su se ambicije i požude mahnito natjeravale takmeći se po svijetu, kao po kakvom neizmjernom cirkusu, natječući se za nagradu, široki su narodni slojevi sticali neku stanovitu naobrazbu i bistrinu duha, brzinu u shvaćanju, spremu i agilnost, koje su im do tada bile nepoznate. Ali duševne *élites* nestajahu; sve su izvrsnosti pale na osrednje niti suviše niske niti suviše visoke; od brda pa do doline zemlja se je malo po malo izravнала; pobjedonosno se je proširivala neka moćna brutalnost, kojoj nije bilo stalo do ničesa osim do dobitka, uspjeha i knjige zločinā i kazni: ne do milosrđa i do prava, ne do zakonitosti i do građanskih vrlina. Raditi, proizvoditi, pobijedivati takmace, sunovratce trčati, ne spavati, zasluživati, trošiti, držati sebe za Boga, ne sjećati se nikada prošlosti, ne misliti na budućnost, živjeti samo za sadašnjost, misliti samo i uvijek na hitni interes i na preobilnu strast! Svi su plemeniti instinkti i nesebične težnje otupljivali, sve su ozbiljne i duboke misli nestajale u ovim mahnitostima. Čovjek je zaboravljao moliti se i misliti, upravo s toga, što i jedan i drugi rad zahtijeva ne previše nečistu dušu. Pohlepi za pojedinačnim dobitkom pridošle su težnja za vlasti i opća silovitost. Između godina 1890. i 1895. činilo se je, da narodi u Evropi namjeravaju zaboraviti i oprostiti. Dapače je izgledalo, da i sama Njemačka nastoji da prikrije svoje najnovije i suviše vidljive ratne trofeje. Ali težnja za osvajanjem probudila se je u zadnjem petgodištu prošlog stoljeća u Engleskoj. Jedna nesrećna riječ „imperijalizam“

oskvrnula je riječnik čitave zapadne civilizacije. Zli je primjer Engleske poslužio odmah kao škola Americi, Njemačkoj, Francuskoj, Rusiji i Italiji. Dok su mehaničari i kemičari zaoštravali rat naoružavajući Smrt monstruoznim parnim kosama, pjesnici su, filozofi i publicisti potsticali narode da bezbožno zloupotrebljuju svoju snagu protiv nenaoružanih i slabih naroda; a vlade se dadoše na nisko takmičenje u silovitosti i perfidiji za „*etwas erwerben*“, kao što je Nikola II. govorio Vilimu II.; da zgrabe nešto, ne mari što i na koji način. Ni narodi, braća po rasi, jeziku, civilizaciji i istoriji nijesu znali više biti prijatelji; Kain je postao nesvjesnim modelom i učiteljem jedne izmučene civilizacije; silovitost, preziranje ugovora, kriva zakletva, prevara, nepoštenje, bili su hvaljeni kao plemićke povelje velikih naroda. I nastupio je dan, kad smo mi, prvorodena djeca evropske civilizacije, mi krcati dvadeset i pet vijekova slave, mi svi — narod i gospoda — za tri mjeseca slavili slavlje i dovikivali samima sebi da smo se preporodili opet u staroj našoj veličini, jer smo, bez ikakva izazova, napali jedno trulo carstvo i oteili mu jednu pokrajinu, koju ono nije moglo da brani!

Kad je buknuo rat, svijet je, za čas, došao k sebi, opazio je kako je nisko pao, htjeo se ponovno pridići.... Ko je čuo i vidio, ne će nikada zaboraviti onu religioznu tišinu, u koju je posljednih mjeseci 1914. bio utonuo cijeli Pariz: simbol jedne dobi, koja je najedamput shvaćala, da je i suviše griješila. Ali to je trajalo samo za kratko. Ovaj je davolski rat razmahao u svima, u jednima sa opasnosti, patnje, ropstvo, u drugima sa terevenkama, slasti, nezasluzene dobitke, kruti egoizam vremena. Kada je pokolj konačno prestao, umrle su bile već sve krjeposti, koje su našu civilizaciju činile plemenitom i velikom, svetost, mudrost, pravda, viteštvo, čovještvo, osjećaj dužnosti, građanska skromnost, trjezvenost misli, otmenost osjećaja, poštovanje tuđeg prava i tuđeg dostojanstva. Na životu su još samo preostali kod žena nešto milosrđa, kod ljudi

smjela odvažnost jednog lkara. Ko može poreći onom zanosu s kojim su se toliki mladići visokih i naobraženih staleža žrtvovali u ratu, dužno poštovanje, koje zaslužuje svaku žrtvu? Ali mora se priznati i to, da se je ovaj duh svojom snagom dao lako zanijeti i izvan granica ljudskog, katkada i do divljaštva, te da ovaj duh, iza kako je umnožio heroje usred bijesne borbe roda ljudskog, umnožaje još i sada u miru urlajuće *dervişe* nacionalizma, koji prolaze unaokolo Evropom propovijedajući vječni rat.

No ovdje čujem, gdje me neki uzrujani glas prekida: „Dakle ipak priznajete. Rat za slobodu i pravdu, koji su vlade antante bile objavile na daleko i široko, jest jedna prevara. Bili ste ludi, kad ste držali da mi u to vjerujemo. Imali smo pravo, kad smo opominjali narod; ratovalo se je radi ugljena i petroleja. Mi smo jedini vidjeli jasno“. Ne: nijeste podnipošto vidjeli jasno. Osjećaj, koji je potaknuo Evropu da zgrabi oružje protiv premoćne sile Njemačke, bijaše iskren, i nije to podnipošto bila romantika iz četrnaestog stoljeća, kao što to tvrde mnogi ludaci, koji se drže mudracima; taj je osjećaj bio jedan iznenadni i neodoljivi pokret instinkta samoodržanja, koji se je konačno bio probudio. Evropa je bila shvatila u onom kratkom ali svjetlom času, da bi sila, s kojom se je toliko ponosila, uništila konačno njezino bogatstvo, pravedni i mudri zakon pod kojim je živjela, najdragocijenije blago jedne vijekovne civilizacije. Kakva je bila dužnost onoga, koji je iz sopstvenog dubokog istraživanja poznavao moralni i intelektualni nered, u koji Željezo i Oganj, triumf kvantitativne civilizacije i surova ideologija napretka bacije zapadnu civilizaciju? Da li je taj trebao kazati Evropi upravo u onom času kad je izgledalo da postaje svjesna svojih pogriješaka i svojih mana i da hoće da se spasi: „ti si osuđena; nemoj se nadati spasenju; svaka je tvoja dobra namjera uzaludna; povratit ćeš se iz rata kao Furijski zmijski vlas!“ Zapadnu civilizaciju već od jednog stoljeća tiraniziraju neke silovite i divlje strasti, koje kod

živućih pokoljenja ne nalaze više nikakvih granica: niti vjeru, niti tradiciju, niti mudrost kakvog poštovanog auktoriteta, pa konačno niti jasni pojam sopstvenog interesa ili instinkt samoodržanja, ako se hoće baš upotrebiti ovaj više uobičajeni izraz. Radi toga je i vodila najkrvaviji rat u istoriji. Radi toga ne zna da stvori mir ili bolje rekavši ne zna da izvuče iz rata jedini plod, koji bi mogao djelomično nagraditi pobjednike a spasiti pobijedene od zdvojnosti.

Radi toga joj prijete potpuno uništenje i povratak u barbarstvo; jer civilizacija jest premoć stanovitih većih vrhova i velikodušnih osjećaja nad elementarnim strastima perverzne ljudske prirode. Da li bi ju se moglo bolje definisati? No tiranija se, uvijek ponosnija ovim strastima, nije staložila u jednom danu i ne traje slučajno, bez kakvog dubljeg razloga, pa nosila ona makar u svojem krilu jedno uništenje sudnjeg dana. Ko može sebi umišljati da će pogoditi, kada će ova tiranija ustupiti žezlo više čovječanskim osjećajima i prosvijetljenijim naukama? Možda sutra a možda i do jednog vijeka. Pa i kad bi postojao jedan tako moćni genij, koji bi pogodio da će ovaj veliki preokret nastati tek za jedan vijek, da li bi možda on bio oslobođen od dužnosti da ponavlja svojim savremenikima, da ih njihove strasti zaslijepljuju i da ih osokoljuje u svim pokušajima, pa bili oni bojažljivi i časoviti, koji bi išli za tim da odstrane onu sljepoću sa njihova vida? Koji je to veliki pokret u istoriji, koji nije počeo sa djelomičnim neuspjesima? Ko ima jednu savjest i jednu vjeru, da li da prije nego što počne braniti koje načelo, pita za savjet knjigu uspjeha i uzme u ruke croskop, da zna kada će pobijediti?

Pisao sam god. 1920.: „svi su auktoriteti pali i stoga jedina sila upravlja svijetom; sila jedina i gola, ili prikrivena tek tu i tamo kakvim crvenim dronjkom ili kakvim komadićem nacionalne zastave; i upravlja svijetom kako može, u naglim nastupima i trzavicama, bez rasuđivanja, razdirući ga, jer sila je tako slabašna kada je sama i gola! Ne obmanjujte se ljudi! Jedini naslovi auktoriteta, koji još

vrijede, jesu željezo i zlato! Sloboda je umrla ujedno sa božanskim pravom. Od vremena do vremena vladati će onaj, koji bude uspjeao da ga za čas poslušaju stotine tisuća bajuneta i koji uspije, da se domogne službenih strojeva, koji štampaju novac.¹ Ova je stranica naviještavala fašizam i njegov zamah. Da li sam se radi toga morao i ja postaviti na čelo kaznenih ekspedicija i potpomagati akcije čete? Upravo zato što je sloboda umrla, neću da joj budem grobarom, već hoću da pripremam njeno blizo ili daleko uskrsnuće. Tako će učiniti svaki onaj, koji nije komedijaš doktrinâ.

Da: rat, koji je započeo kao jedna krstaška vojna u obranu ideja i načela, svršava u jednoj bijesnoj borbi za Ruhrski ugljen i mozulski petrolej. Pobjednici nijesu bili dostojni niti stvari, koju su branili, niti pobjede, koju im je sreća dodijelila da ju mnogo bolje upotrebe. Možda su se radi toga promijenili zakoni, koji upravljaju svijetom i možda je radi toga mahovitost postala razlogom, a poroci krjepošću? Istina je sada u godini 1923. kao što je istina bila u godini 1914., da Evropa ne će imati mira sve dotle, dokle ga ne bude sama htjela, a imat će odmah potpuni, cijeli, sigurni mir onog dana, kada ga bude htjela imati, ili drugim riječima, imat će ga onog dana, kada grube strasti, koje danas njom gospoduju, ustupe mjesto bar nešto čednosti, nešto velikodušnosti, nešto razboritosti, nešto mudrosti. Sveden na ove granice, koje su jedino istinite, koliko je jednostavan i koliko je kompliciran „problem“ mira! Vrlo je jednostavan, jer je dovoljno riješiti jedan pokret duše, koji se na tisuću puta ponavlja u životu jednog pa i najskromnijeg čovjeka. Vrlo je kompliciran, jer jedan pokret, koji se tako lako javlja u duši pojedinca, proširen u cijeloj zapadnoj civilizaciji, mora da uzdigne i prebaci cijelu težinu jednog vijeka — i te kakvog vijeka!

Naša vremena mogu kolikogod hoće nogama gaziti, izvrgavati ruglu, mučiti kršćanstvo, humanizam i humani-

tarnost. Ali će se ipak morati k njima povratiti sa malo iskrenosti, ako budu htjeli imati mir, blagostanje i red; a dok se k njima ne povrate, uništavat će se u ratu, mržnji, bijedi, u crvenoj anarhiji ili bijeloj tiraniji. U ovome stoji sve.

Dakle, na posao. Četiri godine pune nesreća, koje nas dijele od rata, samo su jedan čas duge istorije, koja pripovijeda o posrtajima, padima, pogriješcima, ispravcima, ponovnim preuzimanjem rada čovjeka na svojem mučnom putu. Nemojmo zdvajati, pa ako je budućnost tamna, obratimo svoj pogled na prošlost, jer barem tamo vidimo jasnije, i veselimo se, jer usprkos tolikih gorkih razočaranja suviše prolivena krv nije bila sva utaman prolivena, pošto nam je jedan dobitak već osiguran: jedan neizmjerni dobitak, radi kojega će vijekovi klikati od veselja malo po malo kako ga budu, udaljujući se od naših vremena, vidjeli gdje se koči svojom veličinom u istoriji. Rat je slovio u rukama Evrope ono monstruozno oružje, koje je mučilo, strašilo i zastrašivalo svijet. Od male je važnosti što prestrašene vlade troše i posljednje zalihe da obuku i uzdržavaju vojnike, vojnike i opet vojnike! Ona je monstruozna elefantiazis sile, koja je započela francuskom revolucijom i Napoleonovim carstvom, svršila i to za uvijek svršila. Njemačke vojske više nema. Nema više austro-ugarske vojske. Od ruske vojske preostaje na životu samo sjena. Postoje li još ili ne postoje jedna vojska engleska i jedna italijanska? Niko ne bi znao sa sigurnošću na ovo odgovoriti. Francuska vojska, nesrazmjerna, još je uvijek pod oružjem; i mnoge manje vojske, ali suviše glomazne, svjetlucaju između ruševina Habsburškog carstva mašući kokardama i nacionalnim zastavama. Ali svim ovim vojskama manjka sada već koliko novac za uzdržavanje i jačanje toliko i model; onaj model, najprije francuski a zatim nakon 1870. njemački, bez kojega nema i ne može da bude niti duha niti tradicije, koja bi oživjela tako ogromna i čvrsta tjelesa. Sistem je bio uništen od same svoje hiperbole. *Mole*

¹ Zapisci i ispovijesti jednog svrgnutog vladara, str. 289.

ruit sua. Evropa ne će biti više sablazan i strašilo svijeta sa vojničkom elefantiazis, koja ju je bila sasvim izobličila.

Pogledajte Ameriku, pogledajte Aziju: izgledaju li one možda kao dvije šume bajuneta? Zar se ne podržavaju one sa vrlo malo naoružane snage? Nijesu li sve civilizacije, koje su postojale prije francuske revolucije, ispovijedale načelo, da oružje, da posluži, treba da bude dobro i u manjoj količini? Monstruoza zaporka, koja je otvorena francuskom revolucijom, ima da se sada zatvori. I mi ćemo se Evropejci povratiti u vječnu prošlost, u onu koja je bila — i koja će biti — stalnim životnim zakonom, nepogrješivim pravilom mudrosti: da nije samo nužno ne pretrpavati se suviše sa željezom radi toga da se živi i hoda, već i radi toga, da se čovjek uzmogne boriti.

Sa vojničkim sistemom izdiše ujedno i evropski imperijalizam. Sada se možemo ponovno početi nadati, da će svijet sutra odahnuti, oslobodivši se ovog biča. Onih okolnosti i prilika, uslijed kojih su neki evropski narodi mogli u posljednja dva vijeka da osvoje neizmjerne teritorije i da svojem silovitom gospodstvu podvrgnu tolike narode, od kojih bi neke bili morali poštivati i diviti im se kao svojim učiteljima, više nema. Kao što su ratovi revolucije i carstva učinili, da je Evropa izgubila najveći dio Amerike, tako će joj svjetski rat ugrabiti Aziju i jedan dio Afrike. Vidjet ćemo Aziju, majku i učiteljicu, kontinent, koji je dao život Konfucijusu, Sv. Pavlu, Muhamedu, kontinent, gdje se je razvio misterij Spasenja, gdje su bila pisana Evandelja, konačno slobodnu od silovitog gospodstva zapadnjačkih barbara, obožavatelja Ognja.

Slavan će biti onaj dan u istoriji, kada se Evropa istjerana iz Azije, povrati k sebi i k „vječnoj prošlosti!“ Oholost, uslijed koje se je Evropa držala učiteljicom i gospodaricom cijelog svijeta, upravo onda kada je sama gubila pojam vlade i auktoriteta, bit će ponižena kako zaslužuje.

Očekujmo dakle sa vjerom onaj dan. Onog će se dana, možda, gluhima povratiti sluh.

KRAJ.

SADRŽAJ

	Strana
Predgovor prevodioca	5
Predgovor pisca	7

PRVI DIO

Tmurna zora mira.

I. Bajunete i ideja	15
II. Govor i misli Clemenceau-a	20

DRUGI DIO

Pariški kongres.

I. Rajna	27
II. Novo djetinjstvo svijeta	39
III. Amerika i čudo sv. Januara	46
IV. Odsutni, a ipak prisutni: Rusija i Njemačka	49
V. Izljev	51
VI. Korijen zla	58

TREĆI DIO

Ugovori.

I. Amerika i pitanje morâ	67
II. Garancije	71
III. Reparacije	75
IV. Ugovori od paučine	79
V. Obrnuta Austro-Ugarska	83
VI. Poljska i Rusija	86
VII. Protektorat nad svijetom	90
VIII. Realistička politika	95

ČETVRTI DIO

Pobijedeni i pobjednici u haosu mira.

	Strana
I. Evropa poslije dvije godina mira	99
II. Amerika i pitanje morâ	103
III. Rat i mir na Washingtonskom kongresu	106
IV. Veza	110
V. Njemačka i njezina otkupnina	113
VI. Rat i bogatstvo	116
VII. Dugovi	121
VIII. Triumfi evropskog imperijalizma: nezavisnost Egipta	124
IX. Zamršenost istočnog pitanja	128
X. Triumfi evropskog imperijalizma: Turski protuudarac	132
XI. Nerazrješivi čvor reparacija	135
XII. Sizif	140
XIII. Novi rat	145

PETI DIO

Prvi govor gluhim.

Uvod	151
I. Samoubojstvo sile	152
II. Vječna prošlost	155
III. Kult ognja	161
IV. Najuzvišeniji cvijet istorije	167
V. Ni Hrist, ni Antihrist	170
VI. Povratak barbara	174
VII. Vodena bolest novca	177
VIII. Bezglava pobjeda i Barabin čas	182

32411

